

**OSMANLI'DAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE
KORUYUCU GÜMRÜK POLİTİKALARI
(1838-1938)**

Hamdullah ÇETİNER

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ANABİLİM DALI
TEZ YÖNETİCİSİ**

Prof. Dr. İsmail EYYUPOĞLU

2025

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

HAMDULLAH ÇETİNER

OSMANLI'DAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KORUYUCU GÜMRÜK
POLİTİKALARI (1838-1938)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İsmail EYYUPOĞLU

ERZURUM- 2025

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İsmail EYYUPOĞLU danışmanlığında, Hamdullah ÇETİNER tarafından hazırlanan bu çalışma .../.../2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. //

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. S. Esin DAYI

YEMİN METNİ

“Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Koruyucu Gümrük Politikaları (1838-1938)** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yönetime başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

Tarih :
Adı Soyadı :
İmza :

ÖZET

Ekonomi bir devletin gelirleri ve giderleri arasında bir denge kurmaktır. Bu dengede ihracatın ithalattan fazla olması zorunludur. Geliri giderinden fazla olan ülkeler güçlü olmuşlardır. Geliri artırmak sadece üretimle ilgili değildir. Bu nedenle gümrük vergileri bir devlet için en önemli gelir kaynaklarının başında gelir.

Osmanlı Devleti Dönemi'nde Avrupa ülkelerine verilen kapitülasyonlar zaman içerisinde gümrük gelirlerinin azalmasına ve yerli sanayinin bu durumdan olumsuz etkilenmesine ortam hazırladı. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bu durumun farkına varan Osmanlı Devleti'nin yöneticileri ve aydınları kapitülasyonların olumsuz etkilerini azaltmak hatta tamamen ortadan kaldırmak için çözüm yolları aramaya başladı. Bu çözüm yollarının başında da “*koruyucu gümrük politikaları*” gelmekteydi.

Özellikle İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) uygulamaları Cumhuriyet döneminin küçük bir örneği olması açısından önemlidir. Birinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra kapitülasyonlar kaldırıldı. Ardından 1916 ve 1918 tarihli gümrük kanunları hazırlandı. İlk modern gümrük kanunlarımız olarak kabul edilen bu kanunlar, özellikle 1918 Gümrük Kanunu, Cumhuriyet Dönemi'nde de uzun yıllar boyunca uygulandı.

Koruyucu gümrük anlayışı aslında milli ekonominin kurulmasıyla doğrudan ilgilidir. Atatürk Türkiye İktisat Kongresi'nde (17 Şubat 1923) yaptığı konuşmasında “*Siyasî, askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadî zaferlerle desteklenmezse payidar olamaz, az zamanda söner*” diyerek bir devlet için ekonominin ne denli önemli olduğunu çok açık bir şekilde ifade etti. Bu kapsamda yeni Türk Devleti milli bir ekonomi için olağanüstü çaba gösterecektir. 1929 Büyük Ekonomik Buhran nedeniyle koruyucu gümrük politikalarına önem verildi. 1929'da kabul edilen 1499 sayılı gümrük tarifesı bu konuda bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu süreç 1934-1939 yılları arasında başarıyla uygulanan Devletçilik modeline de ortam hazırladı.

Anahtar Kelimeler: Kapitülasyonlar, Gümrükler; Koruyucu Gümrük Politikası, 1916-1918 Gümrük Kanunları, Türkiye İktisat Kongresi, 1929 Büyük Ekonomik Buhran, 1499 Numaralı Gümrük Kanunu.

ABSTRACT

The economy is a balance between the revenues and expenditures of a state. In this balance, exports must be higher than imports. Countries whose revenues exceed their expenditures have been strong. Increasing revenue is not only related to production.

The capitulations granted to European countries during the Ottoman Empire prepared the environment for the decrease in customs revenues over time and the domestic industry to be negatively affected by this situation. The rulers and intellectuals of the Ottoman Empire, who realized this situation as of the end of the XIXth century, started to look for solutions to reduce or even completely eliminate the negative effects of capitulations. One of these solutions was “protective customs policies”.

Especially the practices of the Second Constitutional Monarchy Period (1908-1918) are important as a small example of the Republican period. Shortly after the outbreak of the First World War, capitulations were abolished. Then the customs laws of 1916 and 1918 were prepared. These laws, which are considered to be our first modern customs laws, especially the 1918 Customs Law, were implemented for many years in the Republican Period.

The protective customs concept is actually directly related to the establishment of a national economy. In his speech at the Turkish Economic Congress (February 17, 1923), Atatürk clearly stated the importance of the economy for a state by saying, “Political and military victories, no matter how great they are, cannot survive if they are not supported by economic victories.” In this context, the new Turkish State would make extraordinary efforts for a national economy. Due to the 1929 Great Depression, protective customs policies were emphasized. The customs tariff numbered 1499 adopted in 1929 is recognized as a turning point in this regard. This process also paved the way for the Statism model, which was successfully implemented between 1934 and 1939.

Keywords: Capitulations, Customs; Protective Customs Policy, 1916-1918 Customs Laws, Turkish Economic Congress, 1929 Great Economic Depression, Customs Law No. 1499

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL TUTANAĞI.....	I
YEMİN METNİ.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR.....	X
KAYNAKÇA.....	XI
GİRİŞ	1
A- ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	1
I- Amaç-Problematik ve Araştırma Soruları	1
II- Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi-İlgili Araştırmalar ve Özgün değeri.....	4
III- Araştırmanın Yaygın Etkisi ve Ana Bilim Dalı'nın Öncelikli Araştırma Alanlarıyla İlişkisi	4
IV- Araştırma Yöntemi	5
1- Veri Kaynakları ve Veri Toplama Tekniği.....	6
2- Araştırma Süreci-Uygulama ve Veri Analizi	6
B- GÜMRÜK POLİTİKALARI VE KORUYUCU GÜMRÜK POLİTİKALARI: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	6
I- Gümrük Çeşitleri ve Politikası	6
II- Gümrük Çeşitleri	7
1- Dâhili Gümrükler.....	8
2- Harici Gümrükler.....	11
III- Gümrük Politikaları	12
1- Serbest Ticaret Politikası	12
2- Ortak Pazar Politikası	14
3- Koruyucu Gümrük Politikaları ve Amaçları	15

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE UYGULANAN GÜMRÜK POLİTİKALARI

(1838-1918)

A- SERBEST TİCARET ANTLAŞMASI (1838).....	19
B- DÜYÛN-İ UMÛMİYYE İDARESİ (1881)	22

C- İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KORUYUCU GÜMRÜK POLİTİKALARI.....	24
I- Birinci Dünya Savaşı Öncesi İzlenen Politikalar ve 1913 Teşviki Sanayi Kanun-ı Muvakkatı	24
II- Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Koruyucu Gümrük Politikaları	30
1- 1916 Tarihli Gümrük Kanunu	32
2- 11 Nisan 1918 Tarihli Gümrük Kanunu	35

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN ÖNÜNDEKİ EKONOMİK ZORLUKLAR VE DÜŞÜNÜLEN ÇÖZÜM YOLLARI (1920-1929)

A- OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYET'E MİRAS KALAN MALİ SORUNLAR (1920-1929).....	38
B- OSMANLI DEVLETİ'NDEN YENİ TÜRK DEVLETİ'NE GEÇEN MALİ DOKTRİNLER.....	40
C- ATATÜRK'ÜN MALİ POLİTİKALARININ ŞEKİLLENMESİNDE ETKİLİ OLAN GÖRÜŞLER	43
D- BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN GÜMRÜK VERGİSİ İLE İLGİLİ İLK ÖNEMLİ YASAL DÜZENLEMESİ VE KORUYUCU GÜMRÜK POLİTİKALARININ BAŞLANGICI	45
E- TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (17 ŞUBAT-4 MART 1923) VE LOZAN KONFERANSI'NA ETKİLERİ	47
F- LOZAN KONFERANSI VE EKONOMİK SONUÇLARI	51
G- SEVR VE LOZAN ANTLAŞMALARININ MALİ HÜKÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	54
H- LOZAN ANTLAŞMASI VE SONRASI KURUMSAL VE YASAL DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA GÜMRÜKLERİN DURUMU	55
İ- CUMHURİYETİN İLK DÖNEMLERİNDE DIŞ TİCARETİN VE GÜMRÜKLERİN GENEL YAPISI	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİ VE GÜMRÜK POLİTİKALARI

A- 1929 BÜYÜK EKONOMİK BUHRAN KAPSAMINDA TÜRKİYE'NİN ALDIĞI KORUYUCU GÜMRÜK ÖNLEMLERİ (1929-1938).....	64
---	----

I- Büyük Ekonomik Buhranı Hazırlayan Nedenler ve Büyük Ekonomik Buhranın Başlaması	64
II- Küresel Güçlerin Büyük Ekonomik Buhrana Karşı İzledikleri Politikalar.....	66
III- Büyük Ekonomik Buhranın Türkiye Cumhuriyeti Üzerindeki Etkileri.....	70
B- BÜYÜK EKONOMİK BUHRANA KARŞI TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ALDIĞI ÖNLEMLER VE YANSIMALARI.....	71
I- Gümrük Tarifelerinin Koruyucu Gümrük Politikaları Esas Alınarak Yeniden Düzenlenmesi (1929-1932).....	73
II- 1929 Gümrük Tarifesi ve Koruyucu Gümrük Politikaları Üzerindeki Yansımaları	77
III- Koruyucu Gümrük Politikalarının Devletçi Ekonomi Modeli Üzerindeki Etkileri (1934-1938).....	79
SONUÇ.....	86
EKLER.....	93

ÖNSÖZ

Fernand Braudel'in ifadesiyle “*Tarih, yüzeyde akıp giden olayların gerisindeki uzun süreli yapıları, derinlikli dönüşümleri ve zihinsel arka planı anlamaya çalışır*”

Tarih, yalnızca olup bitmiş olayların kaydı değil; geçmişten bugüne sızan zihinsel iklimlerin, ekonomik tercihlerle iç içe geçmiş yapısal dönüşümlerin ve siyasî anlam katmanlarının derinlikli bir iz düşümüdür. Her dönemeç, görünürün ötesinde, çok daha eski kırılmaların yankısını taşır. Bu bağlamda tarih, yalnızca ne olduğu değil, neden ve nasıl olduğuna dair soruların da izini süren felsefî bir düşünce alanıdır. Ekonomi ise bu düşünsel zeminin en dirençli fakat en kırılğan parçalarındandır.

Bu tez, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldan itibaren yaşadığı iktisadî çözümlenin, dışa bağımlı yapısının ve bunu izleyen Cumhuriyet'in ekonomik inşa sürecinin tarihsel sürekliliği içindeki yerini anlamaya yöneliktir. Serbest Ticaret Antlaşmaları, kapitülasyonlar ve Düyyûn-ı Umûmiyye gibi yapılar, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda egemenlik boyutu taşıyan müdahale alanlarıdır. Ekonomik bağımsızlık mücadelesi, Türkiye Cumhuriyeti açısından yalnızca bir kalkınma hedefi değil; aynı zamanda siyasi varlığın ve düşünsel modernleşmenin temelidir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Osmanlı Devleti'nde uygulanan gümrük politikalarının koruyucu gümrük politikalarına göre tarihî evrimini, dış ticaret yapısındaki dönüşümleri ve bu politikaların ekonomi-politiğini ortaya koymaktadır. İkinci bölüm, Yeni Türk Devleti'nin karşı karşıya kaldığı yapısal ekonomik zorlukları ve bu zorluklara karşı geliştirilen çözüm yollarını Cumhuriyet'in kurucu düşüncesiyle bağlantılı olarak tartışmaktadır. Üçüncü bölüm, 1929 Büyük Ekonomik Buhranının Türkiye'ye etkilerini ve bu süreçte uygulanan koruyucu gümrük politikalarının ekonomik kalkınma sürecine katkısını incelemektedir.

Çalışmanın temel hedefi, iktisadî bağımsızlık idealinin tarihsel bağlamda taşıdığı anlamı bütünlüklü bir şekilde çözümlemek ve Cumhuriyet'in ilk dönem ekonomik politikalarının ardındaki düşünsel sürekliliği ortaya çıkarmaktır. Böylece yalnızca veriler değil, bu verilerin taşıdığı tarihsel anlam, felsefî yansımalar ve yapısal bağlam da değerlendirilmiştir.

Bu akademik yolculuk boyunca, engin bilgi birikimi, eleştirel katkıları ve yol göstericiliğiyle çalışmamın mimarlarından olan Atatürk İlke ve İlkıpları Enstitüsü'nün değerli hocalarına, Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. Sinever Esin DAYI'ya ve çok

değerli vakitlerini benden esirgemeyen her zaman umut aşılayan kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail EYYUPOĞLU'na sonsuz şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, tüm süreç boyunca sabırları, sevgileri ve bana olan inançlarıyla manevi gücümü pekiştiren kıymetli aile bireylerime de en içten teşekkürlerimi sunarım. Onların desteği, bu eserin en görünmeyen ama en güçlü harcını oluşturmuştur.

Hamdullah ÇETİNER

Erzurum-2025

KISALTMALAR

A	: Arşiv
A.DVNSNMH:d...	: Bab-1 Asaflı Divan-1 Hümeyun Sicilleri Name-i Hümeyun Defterleri
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BENELUX	: Belçika ve Hollanda arasında oluşturulan gümrük birliği
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BTY	: Basım Tarihi Yok
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
E. T.	: Erişim Tarihi
GATT	: Genel Tarife ve Ticaret Anlaşması
HR.HMŞ.İŞO	: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstisare Odası Evrakı
HR.İD..	: Hariciye Nezareti. İrade.
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi.
HR.SYS.	: Hariciye.Siyasi.
ITO	: International TradeOrganization
MAD.d..	: Maliyeden Müdevver.
s.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
USD	: Dolar
Y..EE..	: Yıldız, Esas Evrakı.
Yay.Haz.	: Yayına Hazırlayan

KAYNAKÇA

A- ARŞİVLER

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

B- RESMÎ YAYINLAR VE TUTANAKLAR

Birinci Dönem TBMM Albümü, (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının Katkılarıyla Hazırlanmıştır) TBMM Basımevi, Ankara, 2022.

Düstur, Tertip I/5, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1937.

Düstur, Tertip II/10, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

Düstur, Tertip II/6, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1334.

Düstur, Tertip II/8, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927.

Düstur, Tertip III/1, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929.

TBMM Albümü, 1920-2010, I, 1920-1950, (BTY)

TBMMZC, I/2., I/3.

Türk Parlamento Tarihi, (Yay.Haz: Fahri Çoker), III, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1995.

C- SÜRELİ YAYINLAR

1- Gazeteler

Cumhuriyet

Hâkimiyeti Milliye

Resmi Gazete

2- Dergiler

Adalet Dergisi

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi SBF Dergisi
Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi
Bilgi Kent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fiscaeoeconomia Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı
Gümrük Ticaret Dergisi
H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
İstanbul Topkapı Üniversitesi Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
Kadro Dergisi
Karadeniz Araştırmaları Dergisi
Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi
Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Memleket Siyaset yönetim Dergisi
Mevzuat Dergisi
Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi
Mülkiye Dergisi
Sakarya İktisat Dergisi
SDE Akademi Dergisi
SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi
Tarım Ekonomisi Dergisi
Tarih ve Gelecek Dergisi
Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi
Türkiye İktisat Tarihi Üzerine araştırmalar Gelişme Dergisi
Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi
Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

D-KİTAPLAR

1- Araştırma Eserler

AKALIN, Güneri, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Ankara, 2008.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler / Türk Milletinin El Kitabı**, Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2010.

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

ÇELİK, Birten, **Osmanlı Gümrüklerinde 19. Yüzyıl Son Döneminde Yapılan Reformlar ve Yabancı Uzmanlar**, Ankara, 2022.

DÜSTUR, **Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar**, Tertip III, C.5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931.

GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İktisadi Düzeni**, İstanbul, 2000.

İKTİSAT VEKÂLETİ, **Raporlar**, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1933.

KEPENEK, Yakup, YENTÜRK, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1994.

MERAY, L. Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler**, İkinci Takım, I/2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. , İstanbul, 1993.

MERAY, L. Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler**, İkinci Takım, II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2018.

MERAY, Seha L, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler**, Birinci Takım, III, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Paris Devlet Basımevi, Paris, 1923.

NEZİROĞLU İrfan, YILMAZ Tuncer, **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, II, Ankara, 2014.

POLATOĞLU Mehmet Gökhan, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri**, Ankara, 2020.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Ankara, 1989.

TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922 - 1923)**, Ankara, BTY

TEKELİ İlhan, İLKİN Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, İstanbul, 2009.

TÜRKİSLAMOĞLU, Elif, **Türk Düşüncesinde 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi Üzerindeki Etkilerine Dair Tartışmalar**, Ankara, 2024.

2- Lisansüstü Tezler

a) Yüksek Lisans Tezleri

ARSLAN Uğur, **Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinin İthal İkameci ve İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejileri Açısından Değerlendirilmesi**, TC Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. S. Rıdvan Karluk), Eskişehir, 1998.

DEMİRER Alper, **Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Ekonomi Politikaları (1923-1933)**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Remzi Yardımcı), Diyarbakır, 2007.

DEMİRÖZ Öztürk Pınar, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Kapitalistleşme ve Kalkınma Süreci**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Gökhan Karabulut), İstanbul, 2019.

DEMİRÖZ ÖZTÜRK, Pınar, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Kapitalistleşme Ve Kalkınma Süreci**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Teorisi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman, Prof. Dr. Gökhan Karabulut), İstanbul, 2019.

EVREN Levent, **1920-1930 Türkiye Büyük Millet Meclis Zabıt Ceridelerine Göre Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Özel), İstanbul, 2001.

KORKMAZ, Çağdaş Cansın, **İkinci Meşrutiyet ve Atatürk Dönemi Ekonomi Politikalarına Dair Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme**, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışman: Prof. Dr. Türkmen Törel), İzmir, 2021.

KÖSE Mustafa, **1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şaban Ortak), Afyonkarahisar, 2010.

PALA Hakan, **İsmet İnönü Dönemi İktisat Politikaları (1938-1950)**, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fehmi Akın), Afyonkarahisar, 2010

SUSAM, Esin, **Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik -i Sanayi Kanunu**, Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Bölümü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Behset Karaca), Isparta, 2010.

ŞAHİN, Mehmet, **Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Erdal Aydoğan), Erzurum, 2019.

b) Doktora Tezleri

ÇEREZCİ, Serap, **Dünya Ekonomik Buhranından Devletçilik Politikasına Türkiye’de Suç Ve Asayiş: İstanbul Örneği (1929-1933)**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ayfer Özçelik), Denizli, 2023.

ÇEVİKÇELİK, Muradiye, **Gümrük Hukukunda İdari Faaliyet ve Hukuki Denetimi** (Basılmamış Doktora Tezi, Tez Danışman: Prof. Dr. Naci Münici Çakmak), Ankara, 2022.

E- MAKALE VE BİLDİRİLER

ACARTÜRK, Ertuğrul, KILIÇ, Ramazan, *“Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi”*, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XXIX/2, (Aralık-2011), s. 1-21.

AÇIKGÖZ, Ömer, ÖZKAN Bülent, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Mevzuat Dergisi**, 136, (Nisan 2009), s. 1-7.

ADİLOĞLU, Burcu, YÜCEL, Göksel ,”Dünyâ-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, (Temmuz-2021), 21, s. 67-78.

AKDAĞ, SARI, Kader, “1929 Buhranının Türkiye Üzerindeki İktisadi Etkileri ve Dış Basının Gözünden Türkiye’deki İktisadi Kriz”, **İstanbul Topkapı Üniversitesi Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi**, III/1, (30.01.2024), s. 139-154.

ALTAN, Suna, “Türk Gümrüğünde Sanayi Eksenli Muafiyetler (1929-1943)”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, VII/1,(Mart 2021), Chicago, s. 130-141.

ALTIPARMAK, Aytekin, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mütешеbbis Sınıfının Gelişimi” **Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XIII/169,(1998/ 31 Aralık) s. 65-80.

AVDAR, Ramazan, AVDAR, Reyhan, “Balta Limanı’ndan Mondros’a Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret”, **Sakarya İktisat Dergisi**, 100. Yıl Milli Egemenlik Özel Sayısı, (2020), s.110-124.

AYDOĞDU, Murat, “Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri Arasında İthalat Gümrük Vergisi Problemi (1918–1922)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, (2016/2), XV/30, s. 59-88.

BALCI, İlyas, “1830-1840 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nin Küresel Ekonomiye Entegrasyonu”, **SDE Akademi Dergisi**, III/1, (Ocak 2023), s. 103-130.

BULUT, Mehmet, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, **Bilig Kent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 26, (Yaz / 2003), s. 77-101.

ÇEŞTEPE, Hamza, GÜVEN, Tamer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XVI/2, (2016), s. 1-18.

ÇİFTÇİ, Ali, URAL, Mustafa Nuri, “Atatürk’ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, XIII/3, (2024) s. 1078-1108.

- DAYAR, Hatice, KÜÇÜKAKSOY İsmail, KEÇİCİ Gülten, “*Düÿûn-i Umûmiyye İdaresi İle Uluslararası Para Fonu ’nun Karşılaştırılması*”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XI/21, (Mayıs 2009), s. 33-48.
- DUMAN, Mustafa, AYDIN Hasret Yağmur, “*İktisadi Bağımsızlık Çerçevesinde 1929 Gümrük Tarifesinin Ekonomi Politikası*”, **Fiscaoeconomia Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı**, VII, (Ekim 2023), s. 152-178.
- DURHAN, İbrahim, “*1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi Ve Sonuçları*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, (2002), VI/1-2, s. 77-104.
- EKİN, Nusret M. , “*Ortak Pazar’da Çalışma Meseleleri ve Türkiye*”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 18, (Ekim-2011), s. 279- 314.
- ERGİN, Koray, “*İttihat ve Terakki Dönemi’nde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918)*”, **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, I/1, (Mayıs-2017), s. 114-127.
- ESİRGİN Örsten, , Seda, “*Lozan Antlaşması’yla Yeniden Kurulan Bir Uluslararası İş Birliği: Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu*”, **Adalet Dergisi**, 72, (Ocak 2024) s. 85-100.
- EŞİYOK, B. Ali, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması*”, **Mülkiye Dergisi**, XXXIV/ 266, (2010), s. 67-108.
- EZER, Feyzullah, “*1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XX/1, (Mart-2010), s. 427-442.
- GÜL, Mustafa Fırat, “*Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Kaldırılması Sonrasında Halkın Tepkilerine Dair Bazı Tespitler*”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi**, III/5, (Nisan- 2021), s. 733-754.
- GÜRSOY, Bedri, “*100. Yılında Düÿûn-i Umûmiyye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XXXX/1-4, (Ekim 2011), s. 17-57.
- İNÖNÜ, İsmet, “*Fırkamızın Devletçilik Vasfı*”, **Kadro Dergisi**, 22, (Ekim 1933), s. 1-57.
- KALAYCI, Cemalettin, “*Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması*”, **Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi**, III/2, (Ekim-2017), s. 133-147.

KARA, Nilgün Nurhan, “Lozan Konferansı Sürecinde Milli Ekonominin Tesisine Yönelik Kritik Bir Kongre: Türkiye İktisat Kongresi”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, XIII (2023/Yaz), s. 209-214.

KARTOPU, Saffet, “Duyun-u Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler”, **Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi**, I/2, (Kış-2012), s. 32-40.

KASALAK, Kadir, “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (Aralık 2012), 27, s. 65-79.

KAYA, Muhammet, DOĞAN, Alper, “Dış Ticarete Konu Eşyanın Vergilendirilmesinde Gümrük Kıymetinin Rolü, Beyanı ve Kontrolü”, **Gümrük Ticaret Dergisi**, VII/19 (Mart 2020) s.10-24.

KEÇE, Mehtap, GÜL, Osman Kubilay, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk Gümrük Sisteminin Evrimi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XVI/43, (Nisan 2023), s. 565-602.

KEŞAP, Doğan, SANDALCILAR, Ali Rıza, “Dış Ticarete Serbestleştirici ve Korumacı Politikaların Ekonomik Büyümeye Etkisi”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXIII / 2, (Kasım-2021), s. 257-287.

KİLİM, Ergüzeloğlu, Esra, “Ülkü’de Devletçilik Ve Planlama” , **Memleket Siyaset yönetim Dergisi**, II/5, (2007/5), s. 175-191.

KOÇTÜRK, Murat, KOCAEFE, Aslıhan, “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, XX/2, (Haziran-2014), s. 65-77.

KURMUŞ, Orhan, “1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine araştırmalar Gelişme Dergisi**, 1978 özel sayısı, s. 1-209.

NARİN, Resul, “Dünyân-i Umûmiyye İdaresi ve Adapazarı”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, VI/21(Bahar-2009), s. 49-59.

OKÇUN, A Gündüz, “Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913”,**Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, (Ocak 1975), XXX/1, s. 26-44.

ÖZ, Kenan Demir, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti’nde Himaye Düşüncesi”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2019, s. 1-475.

ÖZAY, Nihat, “Uluslararası Ticarete Korumacılık ve Türkiye’de Uygulanan Koruma Önlemleri” , **Gümrük Ticaret Dergisi**, 5, (Ocak 2015), s. 23-33.

ÖZÇELİK, Özer, TUNCER Güner, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları” **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (Haziran 2007), IX/1, s. 253-266.

ÖZKARDEŞ, Levent, “Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi” , **Gümrük Ticaret Dergisi**, 6 (Haziran2015), s. 25-34.

TEKİN, Ahmet, “Milli Mücadele Dönemi Vergi Politikası ve Devlet Gelirleri (1919-1923)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, I/2, (1 Ocak, 1999), s. 177-192.

TÖR, Vedat Nedim, “Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, **Kadro Dergisi**, (Ocak 1932), 1/2, s. 1-30.

UĞUR, Alparslan, ERTAN, Ahmet , “İttihat ve Terakki Dönemi Sosyo-Ekonomik Politikaların Analizi”, **Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi**, IV/2, (Aralık 2022), s. 29-48.

YAVUZ, Erdem, “1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye’ye Ve Diğer Ülkelere Olan Etkisinin İstatistik Analizi”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (Aralık 2021), s. 378-390.

F- ELEKTRONİK KAYNAKLAR

HjalmarSchacht - Türkiye | Nazi Ekonomisi, Weimar Cumhuriyeti, Reichsbank | Britannica Parası, E.T. : 23. 04. 2025

<http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/kisi/92272/mahmut-esat-bozkurt>, E.T. : 12. 01. 2025

<http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/kisi/96838/adolf-hitler>, E.T. : 17. 04. 2025

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-ferit-tek-1878-1971/>, E.T. : 05. 01. 2025

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-hamdi-basar-1897-1971/>, E.T. : 26.12.2024

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kabotajbayrami/?pdf=3550%C3%87%C4%B1%C4%9F%C4%B1r>, E.T. : 22. 01. 2025

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/marshall-plani/>, E.T. : 29.10.2024

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-iktisat-ve-tasarruf-cemiyeti/>, E.T. : 22. 01. 2025

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mustafa-seref-ozkan-1885-1908/>, E.T. : 26.12.2024

<https://boenstitu.com/blog/sanayi-devrimi-nedir?>, E.T. : 29.10.2024

https://ctad.hacettepe.edu.tr/11_22/9.pdf, E.T. : 23. 04. 2025

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1958142>, E.T. : 22. 01. 2025

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/257938>, E.T. : 25.12.2024

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1359175>, E.T. : 18.12.2024

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55677>, E.T. : 19. 05. 2025

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7532>, E.T. : 13.11.2024

<https://flaps.club/klasik-liberalizme-kisa-bir-bakis/>, E.T. : 17. 04. 2025

<https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-borataw/giovanni-arriqhi-yle-bir-soylesi-1984>, E.T. : 30. 07. 2025

<https://kanalfinans.com/sorular/senioraj-nedir-senioraj-hakki-ne-demektir-senioraj-geliri-nasil-elde edilir>, E.T. : 20. 01. 2025

<https://kanalfinans.com/sorular/senioraj-nedir-senioraj-hakki-ne-demektir-senioraj-geliri-nasil-elde edilir>, E.T. : 20. 01. 2025

<https://oll.libertyfund.org/people/friedrich-list>, E.T. : 30.10.2024

https://uliwiki.org/index.php?title=Franklin_Delano_Roosevelt, E.T. : 10. 04. 2025

<https://www.aa.com.tr/tr/portre/turkiye-ve-azerbaycanda-iz-birakan-aydin-ahmet-agaoglu-vefatinin-82-yilinda-aniliyor/2246742>, E.T. : 25.12.2024

<https://www.biyografi.net/kisi-said-halim-pasa-494>, E. T. : 31.07.2025

https://www.biyografiler.com/kimdir/herbert-clark-hoover#google_vignette, E.T. : 17. 04. 2025

<https://www.biyografya.com/biyografi/11079>, E.T. : 30.10.2024

<https://www.britannica.com/biography/Robert-Schuman>, E.T. : 29.10.2024

<https://www.britannica.com/biography/Winston-Churchill>, E.T. : 29.10.2024

<https://www.cglojistik.com/terimler-sozlugu/spesifik-tarife.html>, E.T. : 10.11.2024

<https://www.ekonomim.com/sozluk/karsilastirmali-ustunluk-teorisi>, E.T. : 27. 05. 2025

<https://www.ekonomim.com/sozluk/reji-idaresi>, E.T. : 13. 01. 2025

<https://www.hetwebsite.net/het/profiles/rist.htm>, E.T. : 23. 04. 2025

<https://www.hmb.gov.tr/maliye-bakanlari> E.T. : 06. 08. 2025

<https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/new-deal/3654>, E.T. : 10. 04. 2025

<https://www.investopedia.com/terms/d/david-ricardo.asp/> E:T: 29.10.2024

<https://www.investopedia.com/updates/adam-smith-economics/>, E.T. : 29.10.2024

<https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/>, E.T. : 08. 02. 2025
https://www.mfa.gov.tr/sayin-hasan-saka_nin-ozgecmisi.tr.mfa, E.T. : 26.12.2024
https://www.mfa.gov.tr/sayin-sukru-saracoglu_nun-ozgecmisi.tr.mfa, E.T. : 25.12.2024
<https://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/15f71987-b323-4d64-83a5-3fc865883a91>,
E.T. : 23. 01. 2025
<https://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ed833e22-2fb5-44dc-86a7-449bab9862c7>, E.T.
: 31.12.2024
<https://www.oktayaras.com/ibrahim-fazil-pelin/tr/29127>, E.T. : 18.12.2024
<https://www.otuken.com.tr/nazmi-eroglu-ittihatcilarin-unlu-maliye-naziri-cavid-bey>,
E.T. : 18.12.2024
<https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/09-BirtenCelik>, E.T. :10.11.2024
[https://yeni.ataturkansklopedisi.gov.tr/detay/1137/-Herbert-Clark-Hoover\(1874-1964](https://yeni.ataturkansklopedisi.gov.tr/detay/1137/-Herbert-Clark-Hoover(1874-1964),
E.T. : 17. 04. 2025
İbrahim Serbestoğlu, Osmanlı Maliyesi
<https://avys.omu.edu.tr>app>ibrahim.serbestoglu> E.T. : 17.07.2024
Lozan Antlaşması - www.tarihistan.org, E.T. : 22. 05. 2025

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

I- Amaç-Problematic ve Araştırma Soruları

Bu çalışmada Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetine Koruyucu Gümrük Politikaları (1838-1938) ele alınmaktadır. Bu politika, gümrük vergilerinin yüksek tutulmasını ve dışarıdan gelen ucuz mamul malların yerli ekonomiyi olumsuz etkilemesini önleme amaçlıdır. Dış ticarete uygulanan kotalar ve kısıtlamalar, koruyucu gümrük politikalarının en önemli araçları olup, gümrük vergisi oranlarını doğrudan etkilemektedir.

Ekonomi, gelir ve gider arasında denge kurmakla ilgilidir; ihracatın ithalattan fazla olması bu dengenin sağlanmasında kritik bir unsurdur. Tarih boyunca, geliri giderinden fazla olan ülkeler ekonomik olarak güçlüdür. Geliri artırmanın tek yolu üretim değildir. Dış ticaret kapsamında uygulanan gümrük vergileri, devletlerin en önemli gelir kaynaklarından biridir. Bu nedenle, tüm devletler işlevsel ve sistematik bir gümrük sistemi kurarak gelirlerini artırmayı amaçlar.

Osmanlı Devleti Dönemi'nde Avrupa ülkelerine verilen kapitülasyonlar, zamanla gümrük gelirlerinin azalmasına ve yerli sanayinin zarar görmesine yol açtı. Özellikle 1838 Serbest Ticaret Antlaşması, gümrük gelirlerinin düşmesi ve ekonomik çöküşün başlangıcı olması açısından bir dönüm noktasıdır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı yöneticileri ve aydınları, kapitülasyonların olumsuz etkilerini azaltmak adına çareler aramışlardır. Bu çarelerin başında koruyucu gümrük politikaları gelmektedir.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) uygulanan ekonomi politikaları, Cumhuriyet Dönemine ışık tutan önemli bir örnektir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kapitülasyonlar kaldırıldı. Bu yeni döneme hazırlık amacıyla 1916 ve 1918 tarihli gümrük kanunları hazırlandı. Özellikle 1918 Gümrük Kanunu, Cumhuriyet Dönemi'nde de uzun yıllar boyunca uygulandı.

Koruyucu gümrük anlayışı, milli bir ekonominin oluşturulmasıyla doğrudan ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa, 17 Şubat 1923'te İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada, *"Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferlerle desteklenmezse payidar olamaz, az zamanda söner."* diyerek ekonominin devletler için hayati önemine vurgu yapmıştır. Yeni Türk Devleti, milli ekonomi hedefi doğrultusunda büyük bir çaba harcadı. 1929 Büyük Ekonomik Buhran nedeniyle koruyucu gümrük politikalarına daha fazla ağırlık verildi.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti Dönemi'nde koruyucu gümrük uygulamalarının doğuşuna zemin hazırlayan ekonomik koşullar ve getirilen çözüm yolları ele alınmaktadır. Ardından Cumhuriyet'in kuruluşundan Atatürk'ün ölümüne kadar olan süreçte uygulanan politikalar incelenecektir. Tam bağımsızlık yalnızca siyasi bağımsızlık ile sınırlı kalmamalıdır; ekonomi alanında da bağımsızlık sağlanmadıkça siyasi bağımsızlık anlamını yitirebilir. Osmanlı Devleti, 1838 Serbest Ticaret Antlaşması ile gümrük duvarlarını kaldırarak ülkeyi adeta açık bir pazara dönüştürdü. Bunun siyasi yansımaları kaçınılmaz oldu. Askeri başarısızlıkların temel nedenlerinden biri ekonomik bağımlılıklardır. Sürecin sonunda Osmanlı Devleti'nin yıkılmış olması bu çıkarımı desteklemektedir.

Bu gerçeği fark eden Jön Türkler ve sonrasında İttihat ve Terakki yöneticileri, olumsuzlukların üstesinden gelmek adına çareler aradılar. Ancak ülkenin ekonomik olarak çökmesi ve toprak kayıpları nedeniyle istedikleri başarıyı elde edemediler. Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak çöküşünün siyasi açıdan da çöküşüne neden olmasından çıkarılan dersler, Cumhuriyet kadroları için büyük bir kazanım olmuştur. Yıkılan bir devletten alınan tecrübeler, geçmişte yapılan hataların tekrarlanmaması adına önemli bir yol gösterici olacaktır. Tam bağımsız bir Türkiye için koruyucu gümrük politikaları, vazgeçilmez bir unsur olarak görülmektedir.

Bu araştırma koruyucu gümrük politikalarının geçmişten günümüze kadarki süreçte devletler için ne denli önemli olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Atatürk öncesi dönemle Atatürk sonrası dönem arasında karşılaştırmalar yapıldı. İzlenen ekonomi politikalarının Türkiye ve dünya dengeleri üzerinde nasıl bir etkiye bulunduğu gösterilmeye çalışıldı. Atatürk'ün koruyucu gümrük politikalarının nihai hedefinin daha çağdaş ve uygar bir dünya hedefine kavuşmak olduğu anlatıldı.

Atatürk Dönemi koruyucu gümrük politikalarının akademik olarak araştırılması günümüz açısından da birçok fayda sağlamaktadır. Ekonomik bağımsızlık, yerli ve milli sanayinin kurulması ve korunması, devletçilik ilkesinin daha iyi anlaşılması bu tür çalışmalar sayesinde kavranabilir.

Bu faydaları şu şekilde maddeleştirebiliriz. 1- Atatürk'ün ekonomi politikaları, Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltmayı ve yerli üretimi teşvik etmeyi amaçladı. Akademik çalışmalar, bu politikaların uzun vadeli etkilerini analiz ederek, günümüzün ekonomik stratejilerine yön gösterebilir. 2- Koruyucu gümrük politikaları, yerli ve milli sanayinin gelişmesini sağladı. Türkiye'nin kendi üretim kapasitesini artırmasına yardımcı oldu. Bu tür çalışmaların yapılması, günümüzde sanayileşme politikalarının nasıl ve ne

şekilde yapılabilmesine dair önemli dersler sunabilir. 3- Atatürk döneminde uygulanan devletçilik politikaları, ekonomik kalkınmada devletin rolünü vurgulamaktadır. Akademik incelemeler, bu politikaların günümüz kamu yönetimi ve ekonomik planlamalar açısından nasıl ve ne şekilde değerlendirilebileceğine dair veriler ortaya koyabilir. 4- Günümüzde yaşanabilecek olası ekonomik krizlere karşı alınabilecek önlemler konusunda 1929 Büyük Ekonomik Buhranına karşı daha önce Türkiye'nin aldığı tedbirler ve izlediği koruyucu politikalar, önemli ipuçları sunabilir.

Araştırma konusunun ana problematiği; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e izlenen koruyucu gümrük politikaları süreç içerisinde başarılı olmuş mudur? Bu bağlamda alt problemleri ise şöyle sıralayabiliriz: Koruyucu gümrük politikalarının teorisyenleri kimlerdir ve bunu ilk olarak uygulayan ülkeler hangileridir? Osmanlı Devleti'nde ilk defa koruyucu gümrük politikası uygulamasına ne zaman başladı. Koşulları nelerdir? Düyûn-i Umûmiyye'nin kurulmasının koruyucu gümrük politikaları üzerindeki etkisi nedir? 1913 Teşviki Sanayi Kanun-ı Muvakkatı'nın koruyucu gümrük politikaları üzerinde nasıl etkileri olmuştur? 1916 ve 1918'de yayımlanan gümrük kanunlarının koruyucu gümrük politikaları üzerinde ne gibi etkileri olmuştur? Birinci Dünya Savaşı sürecinde kapitülasyonların kaldırılmasının koruyucu gümrük politikalarına etkisi nedir? Lozan Antlaşması'nın mali hükümlerinin koruyucu gümrük politikaları üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri nelerdir? Cumhuriyet hükümetlerinin programlarında koruyucu gümrük politikalarına yer verilmiş midir? Cumhuriyet hükümetlerinin koruyucu gümrük politikaları üzerinde iç ve dış etkenler ne kadar etkili oldu? 1929'da çıkarılan gümrük kanunu Türkiye'nin koruyucu gümrük politikaları üzerinde etkili oldu mu? 1929 Büyük Ekonomik Buhran koruyucu gümrük politikaları üzerinde küresel ve yerel ölçekte ne gibi etkilerde bulundu? Mustafa Kemal Atatürk'ün Meclis konuşmalarında koruyucu gümrük politikalarına değinilmiş midir? Devletçilik İlkesiyle koruyucu gümrük politikaları arasındaki ilişki nedir? İthal ikameci ekonomi koruyucu gümrük politikaları üzerinde etkili olabildi mi? Koruyucu gümrük politikaları, yerli üretimi teşvik ederken aynı zamanda tüketicilerin daha pahalı ürünler almasına neden olabilir mi? Bu durum piyasa dengelerini nasıl etkiler? Gümrük duvarları, Türkiye'nin uluslararası ticaretteki konumunu nasıl etkiledi? Bu politikalar uzun vadede ihracat ve ithalat dengesini nasıl değiştirdi? Atatürk döneminde uygulanan gümrük politikaları, Türkiye'nin sanayileşme sürecini hızlandırdı mı? Bazı sektörlerde gelişimi sınırlamış olabilir mi? Koruyucu gümrük politikaları, özel sektörün büyümesine nasıl etki etti? Devletin ekonomik hayattaki rolü bu politikalar nedeniyle güçlendi mi? Ya da zayıfladı mı? Günümüzde

küreselleşen ekonomilerde koruyucu gümrük politikaları hâlâ geçerli bir çözüm olabilir mi? Modern ekonomilerde bu tür politikaların uygulanması ne gibi sonuçlar doğurur?

II- Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi-İlgili Araştırmalar ve Özgün değeri

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nde elektronik ortamda 2 Ağustos 2024 tarihinde koruyucu gümrük politikaları, Gümrük, anahtar kelimeleri ile tarama yapıldığında araştırma konumuzla ilgili olarak sadece bir tez eseri tespit edilebildi. “Mehmet Şahin, Atatürk Dönemi gümrük politikaları ve uygulamaları (1923-1938)”; Tez eseri isminden de anlaşılacağı üzere gümrük politikalarını merkeze almıştır. Diğer bilim dallarında ise 530 adet sonuca ulaşıldı. Hazırlanan tezlerin Ekonomi, Hukuk, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye ağırlıklı olduğu tespit edildi. Bunlardan sadece 5 adet tezin Tarih alanıyla ilgili olduğu anlaşıldı: Mehtap Keçe, 1918-1938 yılları arası Türk gümrük sistemi; Arzu Can, Tarihsel süreçte gümrükler; Bir örnek Almanya'nın gümrük nizamnamesi; Halil İbrahim Polat, Ceride-i Rüsumiye'ye göre Osmanlı Devletinde gümrük ve gümrük uygulamaları; Ayşe Amine Kızıltoprak 1330 tarihli Rüsumat Salnamesi'ne göre Osmanlı gümrükleri; Ali Ulvi Özdemir Türkiye'de Avrupa Birliği karşısı düşüncenin gelişimi (Gümrük Birliği Antlaşması Sonrası)

Anlaşılacağı üzere Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne Koruyucu Gümrük Politikaları başlığı bilimsel araştırma yapmak için bizlere bir alan açmaktadır. Atatürk'ün koruyucu gümrük politikalarının akademik olarak incelenmesi, güncel gelişmelere de hiç şüphesiz katkı sunabilir. Ekonomik bağımsızlık, yerli ve milli sanayinin kurulması ve bu sanayinin dış etkilere karşı korunması bu konuda yapılacak özgün çalışmalarla daha iyi anlaşılacaktır.

III- Araştırmanın Yaygın Etkisi ve Ana Bilim Dalı'nın Öncelikli Araştırma Alanlarıyla İlişkisi

Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılını geride bıraktığımız bu dönemde, Atatürk Dönemi'nin koruyucu gümrük politikalarının kapsamlı bir şekilde incelenmesi hem ulusal ekonominin şekillenmesini anlamak hem de küresel ticaret dengelerini değerlendirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu politikaların hangi koşullar altında geliştirildiği, nasıl uygulandığı ve ne tür ekonomik etkiler yarattığı konularında yapılan analizler, Türkiye'nin kalkınma sürecini daha derinlemesine kavramamıza yardımcı olacaktır.

Bu çalışma, koruyucu gümrük politikalarının tarihsel bağlamını ele alarak Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık mücadelesine yaptığı katkıyı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Atatürk'ün ekonomik stratejisi, yalnızca ülkenin iç pazarını korumakla kalmadı, aynı zamanda yerli sanayinin güçlenmesine ve uluslararası ekonomik ilişkilerin belirli prensipler çerçevesinde yönlendirilmesine de imkân tanıdı. Bu yönüyle yapılan analizlerin, hem geçmişteki uygulamaları anlamak hem de günümüz politikalarına örnek olması açısından önemli bir kaynak teşkil edeceği öngörülmektedir.

Araştırma konusu, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Anabilim Dalı tarafından belirlenen öncelikli alanlardan biri olarak ele alınmaktadır. Öncelikle Anabilim Dalının belirlemiş olduğu belirtilen alanlarla doğrudan ilgilidir: “3. Madde: Atatürk'ün ve Türk Milli Mücadelesinin dünya üzerindeki etkilerini incelemek; 10. Madde: Lozan Antlaşması ile ilgili araştırmada bulunmak; 11. Madde: Atatürk inkılaplarını tarihi, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan analiz etmek; 12. Madde: Atatürk dönemi üzerine kapsayıcı araştırmalar yürütmek; 15. Madde: Sosyal bilimlerde ve özelinde tarih bilimi alanında metodolojik çalışmalarda bulunmak; 22. Madde: Disiplinler arası işbirliği ile araştırmalar yapmak; 30. Madde Yakın dönem Türk Tarihinde tarım, sanayi ve teknolojik gelişmeleri araştırmak” maddeleriyle doğrudan ilgilidir.

Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmaların, Türkiye'nin ekonomik tarihine ve uluslararası alandaki gelişimine dair daha sağlam bir perspektif sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca, Atatürk'ün ekonomik hamlelerinin yalnızca kendi dönemiyle sınırlı kalmadığı, günümüzde de bazı prensiplerin geçerliliğini koruduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu araştırma, Türkiye'nin modernleşme sürecini anlamak ve ekonomik bağımsızlık ilkelerinin tarihsel gelişimini daha iyi kavramak adına önemli bir katkı sunacaktır.

IV- Araştırma Yöntemi

Materyal olarak; arşiv kaynakları, resmi yayın ve tutanaklar, süreli yayınlar, hatıralar, araştırma eserler ve elektronik kaynaklardan yararlanılacaktır. Konuyla ilgili materyallerin toplanma süreci ve araştırma yöntemi şu kapsamda belirlendi: öncelikle sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan ve amacı daha derinlemesine bilgi elde etmek olan doküman analizi ve “*Nitel Araştırma Yöntemi*” benimsendi. Tarih biliminin gerektirdiği usul kapsamında toplanılan akademik materyal metne dönüştürülürken “*doküman incelemesi*” tekniği uygulandı. Metne dönüştürülen bilgiler objektif olarak değerlendirildi. Elde edilen bulgular bu doğrultuda değerlendirilirken analitik düşünce bir

diğer metodik tavır olarak benimsendi. Sebep-sonuç ilişkisi içerisinde tarafsız bir bakış açısıyla doğru sonuçlara ulaşmaya çalışıldı.

1- Veri Kaynakları ve Veri Toplama Tekniğı

Yazılı doküman kapsamında Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), resmi yayınlar, araştırma eserler, elektronik ve görsel kaynaklar araştırma konusuyla ilgili olarak kullanıldı. Resmi yayın ve tutanaklar kapsamında, Türk Parlamento Tarihi, TBMM Albümünden faydalandı. Bunun dışında süreli yayınlar, araştırma eserler, makale ve bildirilerin yanı sıra elektronik kaynaklardan istifade edildi. Yukarıda da ifade edildiğı üzere bu veri kaynakları “*doküman incelemesi*” tekniğı ile objektif olarak ve analitik bir bakış açısıyla metne dönüştürüldü.

2- Araştırma Süreci-Uygulama ve Veri Analizi

Öncelikle, Atatürk Dönemi’nde uygulanan koruyucu gümrük politikalarının amaçları ve etkileri belirlendi. Konunun daha kapsamlı incelenebilmesi için akademik makaleler, resmi belgeler ve tarihsel analizler gibi güvenilir kaynaklar incelendi. Koruyucu gümrük politikalarının sanayileşme ve ekonomik bağımsızlık üzerindeki etkilerini değerlendiren bir hipotez oluşturulmaya çalışıldı.

Dönemin ekonomik verileri, dış ticaret istatistikleri ve hükümet politikalarını içeren belgeler analiz edilerek çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemi ağırlıklı olarak kullanıldı. Koruyucu gümrük politikalarının yerli sanayi ile ülke ekonomisinin genel seyri üzerindeki etkileri değerlendirildi. Türkiye’nin ithalat ve ihracatının bu politikalardan nasıl etkilendiğı yorumlandı.

Ayrıca, Lozan Antlaşması sonrası uygulanan serbest ticaret politikaları ile 1929 sonrası koruyucu gümrük politikaları karşılaştırılmış ve bu değişimin ekonomi üzerindeki yansımaları incelendi. Böylece, söz konusu politikaların ülke ekonomisine olan katkıları daha net bir şekilde ortaya kondu.

B- GÜMRÜK POLİTİKALARI VE KORUYUCU GÜMRÜK POLİTİKALARI: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

I- Gümrük Çeşitleri ve Politikası

Gümrük teriminin Latince ticaret anlamına gelen “*Commercium*” ifadesinden geldiğı iddia edilmektedir. Fransızcada “*Douan*”, İtalyancada ise “*Dogana*” kelimeleri

gümrük anlamına karşılık gelmektedir. “*Douane*” kelimesinin Arapça ve Farsça “*Divan*” kelimesinden geldiği ve Arapçadan Latinceye “*Dogana*” şeklinde geçtiği ve oradan da Fransızcaya “*Douane*” olarak geçtiği düşünülmektedir. Divan kelimesinin sözlük anlamı ise “*Bir ülkeye giren veya bir ülkeden çıkan mal ve eşya üzerinden alınan vergi, bu verginin alınması işlemiyle uğraşan devlet kuruluşu*” anlamını taşıdığı görülür”.¹ “*Lehçe-i Osmani*” isimli kitabın müellifi olan Ahmet Vefik Paşa ise gümrük kelimesinin Rumca bir kökene sahip olduğunu ve anlam olarak da “*Emtia Rüsumatının İdare Mahalli*” manasına geldiğini iddia etmektedir. “*Kümerki*” kelimesinin zamanla gümrük kelimesine dönüştüğünü iddia edenler de vardır. Gümrük kavramsal olarak vergi çeşidi, mekân ve idareyi ifade etmek için de kullanılmaktadır.² Kavramın en geniş tanımı ise, Ülkelerin başka ülkelerle yaptığı dış ticaret işlemlerinin tamamında, ithalat ve ihracat işlemlerine tabi olan ve oranları önceden devlet tarafından belirlenmiş vergileri ifade etmek için kullanılan kavramdır.³

II- Gümrük Çeşitleri

Gümrüklerin tarihsel gelişim süreci ülkeden ülkeye bir takım farklılıklar göstermektedir. Gümrükler iç gümrükler ve dış gümrükler olmak üzere temelde ikiye ayrılırlar. Avrupa coğrafyasında iç gümrükler XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru ortadan kaldırılırken Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisindeki iç gümrükler varlığını XX. Yüzyılın başına kadar devam ettirmiştir Gümrüklerin ilk kez ne zaman kurulduğu ve hangi sistemlerin uygulandığı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nden önceki dönemlerin gümrük uygulamaları hakkında bilgi sahibi olmamız özellikle şu açıdan önem arz etmektedir. Gümrük uygulamalarının tarihsel süreci hakkında bilgi sahibi olmadan günümüzün gümrük uygulamalarını anlamamız mümkün olmayacaktır. Çünkü tarih biliminde karşılaştırma oldukça önemlidir. Bazı araştırmacılar Osmanlı Devleti’nin kendisinden önceki uygulamaları örnek aldığını öne sürmektedirler. Bu araştırmacılara göre Osmanlı Devleti Anadolu Selçuklu ve Memlukler gibi önceki Türk devletlerinin uygulamalarını örnek almıştır. Gümrük alanındaki çalışmaları ile bilinen Turhan Atan ise Osmanlı Devleti’nin idari, siyasi, mali vb.

¹Mehmet Şahin, **Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Erdal Aydoğan), Erzurum, 2019, s. 1.

²Muradiye Çevikçelik, **Gümrük Hukukunda İdari Faaliyet ve Hukuki Denetimi** (Basılmamış Doktora Tezi, Tez Danışman: Prof. Dr. Naci Münici Çakmak), Ankara, 2022, s. 4-6.

³Muhammet Kaya, Alper Doğan, “*Dış Ticarete Konu Eşyanın Vergilendirilmesinde Gümrük Kıymetinin Rolü, Beyanı ve Kontrolü*”, **Gümrük Ticaret Dergisi**, VII/19 (Mart 2020), s.11.

alanlardaki birçok kurumlarının İstanbul'un fethinden sonra Bizans İmparatorluğu'ndan alındığını ifade etmektedir. Aynı coğrafyada bir arada yaşayan veya kronolojik olarak birbirinin devamı mahiyetinde olan devletlerin birbirlerinden etkilenmemeleri mümkün değildir. Tabidir ki buna geçmişi çok eskilere dayanan gümrükler de dahildir.⁴

1- Dâhili Gümrükler

Dâhili Gümrük Vergisi, bir ülkenin kendi sınırları içerisindeki ticari faaliyetlerin vergilendirilmesi demektir. Karadan denize geçerken veya denizden karaya geçerken kurulan gümrük sistemleri üzerinden farklı vergi çeşitleri alınmıştır. Denizden karaya geçişte Amediye Vergisi, karadan denize geçerken de Reftiye Vergisi alınmıştır. Karada yapılan ticaretin nakliye bedeli daha fazladır. Genellikle gümrükler sahillerin çevresinde yer almaktadır. Karadaki ticaret dahili ticareti ifade ederken limanlardaki ticaret hem dahili hem de harici ticareti ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nin gümrükleri ağırlıklı olarak ticaretin yoğun olarak işlediği liman şehirleri ve çevresine kurulmuştur. Gümrüklerden vergi ödeyerek geçen bir tüccara "*Eda Tezkiresi*" adı verilen bir resmi belge verilmiş ve o tüccar başka bir gümrükten geçerken kendisinden ikinci kez gümrük vergisi alınmamıştır.⁵

Osmanlı Devleti'nde vergi oranları belirlenirken malın cinsi, niteliği vb. özellikler çok fazla dikkate alınmamıştır. Daha çok kişinin dini aidiyeti veya Osmanlı halkından olup olmaması gibi kıstaslar ön planda yer almıştır. XVI. Yüzyıldan sonra Müslüman olanlardan %3, Gayrimüslimlerden % 4, yabancı olanlardan ise % 5 oranında gümrük vergileri alınmıştır. Fakat iç ve dış etkenlere bağlı olarak zamanla bu oranlarda birtakım değişiklikler olmuştur.⁶

Osmanlı Devleti Kapitülasyonların olumsuz etkilerine rağmen yerli ekonomiyi ve dış ticareti koruma altına almaya çalışmıştır. Yabancı tüccarlara getirilen kısıtlamalar, ihraç malları için uygulanan yedi vahid uygulaması, vergi oranların mevcut koşullara göre değişkenlik göstermesi, diğer vergiler ve harçlar, iç gümrük vergileri vb. zaman zaman tepkilere yol açmaktaydı. Öyle ki gümrük vergilerinin oranı %50'lere kadar çıkabilmekteydi.⁷ 1838 Serbest Ticaret Antlaşması imzalanmadan önce İngiliz

⁴M. Şahin, *Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)*, s. 2.

⁵Hamza Çeştepe Tamer Güven, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları*", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XVI/12,(Haziran-2016), s. 3,4.

⁶H. Çeştepe, T. Güven, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları*", s. 4.

⁷Ertuğrul Acartürk, Ramazan Kılıç, "*Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi*", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXIX/2, (Aralık-2011), s. 10.

tüccarlarının Osmanlı ticaret sistemiyle ilgili eleştirdiği sorunların çözümü için yöntemler aranmaktaydı.⁸ Antlaşma 16 Ağustos 1838’de imzalandı. Açık ismi Baltalimanı Ticaret ve Seyr-i Sefain-iTtüccar Muahedesi idi.⁹ Antlaşma metninin günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş hali şöyleydi:

1. Madde: İngiltere vatandaşları ve gemileri, Osmanlı’nın başka devletlere tanıdığı tüm haklardan süresiz olarak eşit şekilde faydalanacaklardır. 2. Madde: İngiliz ve Osmanlı uyrukluları, Osmanlı’nın her bölgesinde tek el ve ihracat yasakları olmaksızın tüm ürün ve malları serbestçe satın alabileceklerdir. Nakliyyede zabıttan belge isteme usulü kaldırılacak, buna aykırı hareket eden yetkililer en ağır şekilde cezalandırılacaktır. Zarar gören İngiliz tüccarın tazminatı ise Osmanlı devleti tarafından garanti altına alınacaktır. 3. Madde: İngiliz tüccar Osmanlı’da üretilmiş ürünleri satın alıp iç piyasada sattığında, o dönemde en fazla ayrıcalığa sahip Osmanlı tüccarının ödediği vergi kadar ödeme yapacaktır. Böylece İngiliz tüccara yerli tüccarla eşit statü tanınmaktadır. 4. Madde: İthalat ve ihracat vergileri %3 oranında kalacak, ayrıca ihracat ürünlerinden %9 ek vergi alınacaktır. Söz konusu vergi, malı iskeleye getiren tüccarın uyuğu gözetilmeksizin tahsil edilecektir. Toplam gümrük vergisi ise %12 olacaktır. 5. Madde: İngiliz ticaret gemileri, Boğazlardan geçerken yüksek makamlarca verilecek izinlerle mümkün mertebe güvence altına alınacaktır. 6. Madde: Anlaşma, Osmanlı’nın Avrupa, Asya, Mısır ve Afrika’daki tüm topraklarında geçerli sayılacaktır. 7. Madde: Gümrük tarifesi yeniden belirlenecek ve bu düzenleme yedi yıl süreyle yürürlükte kalacaktır. İkinci Bölümde yer alan Ek Hükümler de ise; İngiliz tüccar, başka ülkelerden getirdiği malları serbestçe ticaret konusu yapabilecek; %3 gümrük ve %2 munzam vergi ödeyerek başka hiçbir ek vergiye tabi olmadan bu ürünleri satma hakkına sahip olacaktır.¹⁰

Bu antlaşma Osmanlı Devleti’nin XIX.yüzyıldaki iç ve dış ticaret rejimini ve gümrük politikaları üzerindeki etkisini net biçimde ortaya koymaktadır: İngiliz tüccarlara yerli tüccarlarla eşit, hatta kimi durumlarda üstün ticari haklar tanındı. Yerli tüccar dezavantajlı bir duruma düştü. Bu, Osmanlı’nın koruyucu gümrük politikalarından uzaklaşıp liberal ticaret anlayışına yöneldiğini göstermektedir. İngiliz tüccarların, Osmanlı topraklarında alım-satım yaparken en fazla imtiyaza sahip yerli tüccarla aynı

⁸B. Ali Eşiyok, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması”, **Mülkiye Dergisi**, XXXIV/ 266, (2010), s. 77,78.

⁹**Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, (BOA), A.DVNSNMH:d... K: 11 G:232.; BOA, A.DVNSNMH:d... K: 11 G:233; BOA, A.DVNSNMH:d... K: 11 G:234**

¹⁰**BOA, A.DVNSNMH:d... K: 11 G:232.; BOA, A.DVNSNMH:d... K: 11 G:233; BOA, A.DVNSNMH:d... K: 11 G:234; İbrahim Durhan, “1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi Ve Sonuçları”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (2002), VI/1-2, s. 84-90.**

vergiyi ödemeleri, fiilen İngilizleri "yerli" statüsüne yükseltmiş; millî üreticiyi rekabette dezavantajlı hâle getirmiştir. İhracat vergisinin “%9’a ek olarak %3 olmak üzere toplam %12”ye yükseltilmesi, gelir artırma amacı güderken; söz konusu vergi, malı limana getiren tüccarın milliyetinden bağımsız biçimde uygulanmaktadır. Böylece Osmanlı gümrük politikası tüccarın uyruğundan ziyade malın ticari dolaşımına odaklanmaktadır. Ayrıca İç nakliyede zabıta denetiminin ve belge zorunluluğunun kaldırılması, ticaretin serbestleşmesine yönelik bir adımdır. Ancak denetimsiz bir sistem, yerli tüccarın haklarını koruyacak mekanizmaları zayıflatacaktır. Bu durum dahili gümrükleri de olumsuz etkiledi. İngiliz tüccarların hem yerli malları hem de başka ülkelerden getirdikleri ürünleri satma hakkı elde etmeleri, Osmanlı’nın ithalatı kontrol etme kapasitesini önemli ölçüde azalttı. Bu durum yerli üretici üzerindeki rekabet baskısını artırdı. Ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest geçişi, stratejik bölgelerde ticareti kolaylaştırdı. Ancak gümrük denetimlerinde İngiltere’ye karşı hassasiyet yarattı. Anlaşmanın tüm Osmanlı topraklarında geçerli olması, dahili gümrükler açısından değerlendirildiğinde farklı ekonomik ve idari yapıya sahip bölgelerde tek tip bir dış ticaret rejimi uygulanmasına yol açtı. Sonuç olarak, bu düzenlemeler Osmanlı Devleti’nin dış ticaretinde korumacı değil, liberal bir gümrük politikası izlemeye başladığını göstermektedir. Ancak bu politika, ekonomik bağımsızlık açısından yabancı sermayeye ve özellikle İngiltere’ye karşı aşırı bağımlılık yaratma riskini de beraberinde getirecektir.¹¹

1838 Serbest Ticaret Antlaşması Mısır sorunu nedeniyle uluslararası politikada güçlü bir devletin desteğine ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti’nin İngiltere ile imzaladığı bir antlaşmadır. Antlaşma İkinci Mahmut Dönemi’nde imzalanmıştır. İngiltere’ye çok büyük ekonomik tavizlerin verildiği bir antlaşmadır. Devlet bir yönüyle ihracat yaparı cezalandırırken ithalat yaparı ödüllendirmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu antlaşma zaten kötü durumda olan Osmanlı ekonomisinin daha da kötü duruma düşmesine zemin hazırladı.¹²

Serbest Ticaret Antlaşması’nın olumsuz yönleri ağır basmasına karşın olumlu yönleri de vardır. Gümrük vergilerinin azaltılmasıyla ithalat hacmi hızla artarken, ürünlerin iç bölgelere taşınması ve hammaddelerin limanlara ulaştırılması ciddi bir sorun

¹¹Mehtap Keçe, Osman Kubilay Gül, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk Gümrük Sisteminin Evrimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XVI/43, (Nisan 2023), s. 569-572.

¹²H. Çeştepe, T. Güven, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dâhili Gümrük Vergisi...”, s. 5.

hâline geldi. Osmanlı'nın yetersiz ulaşım altyapısı dış ticaretin etkinliğini kısıtlıyordu. Bu engeli aşmak isteyen İngilizler, aldıkları ticari imtiyazla İzmir-Aydın demiryolunu inşa ederek Osmanlı topraklarında demiryolu taşımacılığı dönemini başlattı. Bu girişim, ticaretin kesintiye uğramasını önlemekle kalmadı; aynı zamanda imparatorluğun çeşitli bölgelerinin birbirine bağlanmasını sağladı. Bununla birlikte, söz konusu dönemde sigorta ve bankacılık gibi finansal sistemler oluşmaya başladı. Limanlar geliştirildi. Elektrikten telgrafa kadar pek çok altyapı alanında yatırımlar yapıldı. Tüm bu gelişmeler, antlaşmanın dolaylı ama önemli faydaları arasında yer aldı.¹³

Osmanlı Devleti bir süre sonra yabancı devletlerin tekel oluşturmaya başladığını ve bu durumun halkı olumsuz yönde etkilediğini fark etti. Bu durumun bir sonucu olarak hem üreticileri hem de tüketicileri korumak maksadıyla bazı önlemler almak zorunda kaldı. Bu önlemlerin başında “*yedi vahid*” adı verilen uygulama gelmektedir. Bu uygulamada devlet üreticilerden yüksek fiyata aldığı ürünleri daha düşük fiyata tüketicilere satmayı ve böylece halkı korumayı hedefledi. Aslında gümrük vergisi almanın iki temel amacı vardır. Birincisi; Devletin ihtiyacı olan mali kaynakları oluşturmak. İkicisi; Henüz gelişme aşamasında olan yerli sanayiye gelişmiş ülkelerin rekabetinden (tekeli) korumaktır. Fakat gerek 1838 Serbest Ticaret Antlaşması gerekse sonradan imzalan birtakım antlaşmalar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin gümrük politikaları konusunda çok da başarılı olduğu söylenemez.¹⁴

2- Harici Gümrükler

Osmanlı Devleti'nde yabancı ülkelerden Osmanlı sınırlarına giren, Osmanlı sınırlarından da dışarıya çıkan malların vergilendirildiği yerlere harici gümrükler adı verilmiştir. Harici gümrükler ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; 1-Sahil Gümrükleri 2-Hudut Gümrükleri. Sahil gümrükleri içerisinde en önemlisi İstanbul Karagümrük'tür. İstanbul ihracat ve ithalat açısından en önemli limandır. Resmi işlemler Karagümrük Limanı'ndan yapılmaktadır. İstanbul'un dışında Gelibolu, İzmir, Selanik, Spalato (Split), Sakız, Çeşme, Foça, Trablusşam, İskenderiye limanları da oldukça önemlidir. Dış ülkelerle bağlantılı, yani sınırlarda bulunan, şehirlerde ise hudut gümrükleri bulunmaktadır. İran üzerinden gelen mallar Erzurum üzerinden iç bölgelere ulaştırılmıştır. Yani gümrük resmi Erzurum'daki gümrük daireleri üzerinden tahsil edilmiştir. Hindistan'dan Basra yoluyla

¹³İlyas Balcı, “1830-1840 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Küresel Ekonomiye Entegrasyonu”, **SDE Akademi Dergisi**, III/1, (Ocak 2023), s. 103.

¹⁴H. Çeştepe, T. Güven, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhili Gümrük Vergisi...”, s. 5-8.

gelen mallar Basra'da ve Bağdat'ta indirilmiştir. Kızıldeniz üzerinden gelen mallar ise Cidde ya da Süveyş Limanı'na indirilmiştir. Cidde'den gelen mallar Mekke'ye, Süveyş'e gelen mallar ise Kahire'ye ulaştırılmıştır.¹⁵

III- Gümrük Politikaları

1- Serbest Ticaret Politikası

Devletlerin her hangi bir sınırlandırma olmadan ülkeler arasında veya ülke içerisinde mal veya hizmetleri birbirlerine aktarması olayıdır. Serbest piyasa ise alıcıların ve satıcıların miktar ve fiyat açısından herhangi bir ön kabul ve zorlama olmadan birbirleriyle ticaret yapmalarını sağlayan serbest ekonomi sisteminin adıdır. Devlet kişileri hangi malı ne kadar üretecekleri ve hangi fiyata satacakları konusunda serbest bırakır. Bu sistemin kurucuları Adam Smith¹⁶ ve David Ricardo'dur.¹⁷ Adam Smith'e göre ilkçağda Mısır gibi uygarlıkların gelişmelerinde bu modeli uygulamaları etkili olmuştur. Serbest ticaret antlaşmalarının öncelikli amacı gümrük tarifelerini, tercihli birtakım uygulamaları ve kotalarını ortadan kaldırmaktır. Böylece ülkeler birbirleriyle daha rahat ticaret yapabilecekti. Sanayi İnkılabı¹⁸ ile birlikte üretim ve tüketim hızla artmaya başlamış ve bunun sonucunda serbest ticaretin uluslararası düzeyde daha kolay bir şekilde yapılabilmesi için devletler bu yöntemi yaptıkları antlaşmalarla uygulamaya başlamışlardır. XIX. Yüzyılda, özellikle Hollanda, İsviçre, İtalya ve İngiltere gibi ülkeler

¹⁵İbrahim Serbestoğlu, Osmanlı Maliyesi (<https://avys.omu.edu.tr/app/ibrahim.serbestoglu> E.T. : 17.07.2024)

¹⁶Adam Smith, XVIII. yüzyılda İskoçya'da yaşamış bir filozoftur; Bugünkü modern ekonominin kurucusu olarak kabul edilir. Smith 1776 tarihinde yayınladığı "*Ulusların Zenginliği*" adlı kitabıyla ün kazanmıştır. Smith'in fikirleri ve yazıları XX. yüzyıl filozofları, yazarları ve ekonomistleri tarafından mercek altına alındı. Smith'in düşünceleri serbest piyasaların önemi, üretim şekilleri ve gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH)) ve herkes tarafından kabul gören klasik ekonomi teorilerinin temelini oluşturdu. Etkileri günümüzde hala devam eden önemli bir fikir insanıdır. (<https://www.investopedia.com/updates/adam-smith-economics/>, E.T. : 29.10.2024)

¹⁷David Ricardo 1772–1823 yılları arasında Britanya'da yaşamış klasik ekonomi modelini savunan bir ekonomisttir. En önemli ve bilinen eserleri Politik Ekonomi ve Vergilendirme İlkeleri üzerine 1817'de yazılmıştır. Marjinal Getiriler Yasası, Karşılaştırmalı Avantaj Teorisi, Kira Teorisi, Emek değer Teorisi gibi önemli bazı çalışmalar yapmıştır. (<https://www.investopedia.com/terms/d/david-ricardo.asp/> E.T: 29.10.2024)

¹⁸Sanayi Devrimi, Endüstri Devrimi veya Sanayi İnkılabı; olarak ifade edilen dönem İngiltere'de James Watt tarafından keşfedilen buharlı makinelerin sanayide kullanılmasıyla XVIII. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak İnsan gücü yerini makine gücüne bıraktı. Sanayi Devrimi üretimin ve tüketimin artmasına hammadde ve Pazar sorunlarının yaşanmasına neden oldu. Üretim ve tüketimin hızla artması ulaşım ve iletişim sektöründeki canlanmayı da beraberinde getirdi. Fabrikaların kurulmasıyla kentleşme arttı. Kırsal kesimde nüfus azaldı. Hayatın her alanında etkili olan bir sürecin başlamasına doğrudan etkide bulundu. Etkileri bugün bile devam eden köklü değişiklikler sanayi Devrimi'nin bir sonucudur. (<https://boenstitu.com/blog/sanayi-devrimi-nedir?>, E.T. : 29.10.2024)

kıtalararası ticaret yoluyla serbest ticaretin gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.¹⁹

XIX. yüzyılın en önemli yayılmacı gücü olan İngiltere Çin'den Latin Amerika'ya kadar çok geniş bir coğrafyada sanayisi gelişmemiş birçok ülke ile antlaşmalar imzalamıştır. Bazen yerel iktidarlarla anlaşma yoluna giderken bazen de zora başvurarak istediğini elde etmiştir. Anlaşma yaptığı ülkelerden biri de Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti'nin Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ile uğraşırken İngiltere gibi güçlü bir devletin desteğine ihtiyaç duyması 1838'de Serbest Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasına ortam hazırlamıştır. Bu antlaşma bir yönüyle dışa kapalı Osmanlı ekonomisini Avrupa'ya açma, Avrupa ile bütünleşme, sürecinin hızlanmasını sağlamıştır. Daha sonra bu antlaşmanın benzerleri diğer Avrupa ülkeleri ile de imzalanmıştır. Yerli sanayinin çökmesine ve Osmanlı ekonomisinin metropol ülkelere bağımlı hale gelmesine yol açan bu antlaşma Osmanlı ekonomisinin küresel ekonomik sistemin bir parçası olma sürecini hızlandırmıştır.²⁰

Giovanni Arrighi'nin²¹ “*serbest ticaret emperyalizmi*” kavramı, 1838 Serbest Ticaret Antlaşması bağlamında somut bir örnek olarak karşımıza çıkar. Bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ile yaptığı ve ekonomik egemenliğini büyük ölçüde kaybettiği bir dönüm noktasıdır. Arrighi'nin teorisi, bu tür antlaşmaların askeri işgal olmaksızın ekonomik bağımlılık yaratarak çevre ülkeleri merkeze bağladığını savunur. Giovanni Arrighi'ye göre, serbest ticaret emperyalizmi, hegemonik güçlerin çevre ülkelere doğrudan işgal yerine ekonomik araçlarla nüfuz etmesidir. 1838 Serbest Ticaret Antlaşması bu bağlamda: Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin askeri desteğine muhtaç olduğu için imzalamak zorunda kaldığı bir antlaşmadır. Bu, Arrighi'nin “*zorla serbestleştirme*” dediği sürece örnektir. Osmanlı, İngiliz mallarına düşük gümrük

¹⁹Cemalettin Kalaycı “*Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması*”, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, III/2, (Ekim-2017), s. 134,135.

²⁰B. Ali Eşiyok, “*Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde...*”, s. 67.

²¹Giovanni Arrighi (1937–2009), Dünya sistemi teorisinin önde gelen temsilcilerinden biri olarak, küresel kapitalizmin tarihsel evrimini analiz eden özgün çalışmalarıyla tanınır. Milano'da doğan Arrighi, Bocconi Üniversitesi'nde ekonomi eğitimi aldıktan sonra Afrika'da sömürgecilik ve emek süreçleri üzerine saha çalışmaları yürüttü. Akademik kariyerini Binghamton ve Johns Hopkins Üniversitelerinde sürdürdü. Arrighi'nin en bilinen eserleri arasında *The Long Twentieth Century* ve *Adam Smith in Beijing* yer alır. Bu çalışmalarında kapitalizmin maddi ve mali genişleme döngülerini, hegemonya geçişlerini ve Çin'in yükselişini tarihsel bir perspektifle ele almıştır. “Serbest ticaret emperyalizmi” kavramı ise, merkezin çevreye ekonomik araçlarla egemenlik kurma biçimini açıklayan özgün bir teorik katkıdır. Arrighi, Immanuel Wallerstein ile birlikte dünya sistemi analizini derinleştirmiş, kapitalizmin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda tarihsel ve jeopolitik bir yapı olduğunu göstermiştir. (<https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/giovanni-arrighi-yle-bir-soylesi-1984>, E.T. : 30. 07. 2025)

tarifeleri uygulamak zorunda kaldı. Bu, yerli üreticilerin rekabet gücünü yok etti. İngiliz malları Osmanlı pazarına hâkim oldu; pamuk, çelik, çini gibi geleneksel üretim alanları çöktü. Osmanlı, ekonomik kararlarını bağımsız biçimde alamaz hale geldi. Bu, Arrighi'nin çevre ülkelerin “*ekonomik bağımlılık*” yoluyla merkeze bağlanması tezini doğrular. Osmanlı, İngiltere'nin sanayi üretimini tüketen bir çevre ekonomisine dönüştü. Antlaşma, mevcut kapitülasyonları kalıcılaştırdı ve yeni ayrıcalıklar ekledi. Liman şehirlerinde İngilizlerle işbirliği yapan ticaret sınıfı yükseldi; bu da Arrighi'nin “*yerel işbirlikçiler*” tezine uygundur. Bu bağlamda; Bu antlaşma, Serbest Ticaret Emperyalizminin Prototipi ve Arrighi'nin “*serbest ticaret emperyalizmi*” kavramının Osmanlı Devleti açısından en net örneğidir. İngiltere, Osmanlı Devleti'ni askeri olarak değil, ekonomik araçlarla denetimi altına aldı. Yerli üretimi tasfiye etti. Osmanlı Devleti'ni hammadde sağlayıcısı ve pazar haline getirdi. 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin “*Avrupa devleti olarak kabul edilmesi ve Avrupa devletler hukukunun bir parçası haline gelmiş olması*” da bu sürecin bir devamı olarak görülebilir.²²

Bu bağlamda; serbest ticaret politikaları sayesinde iç pazarlardaki korumacılık azaltılmış, rekabetin artması sağlanmış, küresel ölçekte ülke ekonomileri bir canlılık kazanmışlardır. Günümüzde bu politikaların başarısına Avrupa Birliği örnek olarak gösterilebilir. Altı üyeli bir ortaklık yirmi sekiz üyeli birlikteliğe dönüşmüştür.²³

2- Ortak Pazar Politikası

Asırlar öncesinden ortaya atılan birleşik Avrupa fikrinin²⁴ bir neticesi olarak 1957 yılında Roma antlaşması ile kurulmuştur. Ortak Pazar ya da Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak isimlendirilmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın (1939-1945) yıkıcı etkilerinin kısa sürede ortadan kaldırılması amacını taşıyan bu düşünce kalıcı bir barış

²²B. Ali Eşiyok, “*Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde...*”, s. 69-72.

²³Murat Koçtürk, Aslıhan Kocaefe, “*Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri*”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, XX/2, (Haziran-2014), s. 67.

²⁴Avrupa'yı büyük ölçüde kontrolü altına alan Charlemagne 800 yılında Kutsal Roma-Germen İmparatoru olarak ilan edildi. Tarihte ilk kez Avrupalı olmayı ideolojik bir kavram olarak kullandı. En önemli amacı Avrupa'nın tek parça olarak birleşmesiydi. Bu yüzden ilerde Charlemagne için Rex Pater Europae “*Avrupa'nın babası*” ifadesi kullanılacaktır. Hristiyanlığın Avrupa'nın en önemli inancı haline gelmesinden sonra Avrupalı olmak kavramı “*Hristiyanlar Topluluğu*” şekline dönüştü. Bu sebebe bağlı olarak XIV. Yüzyıla kadar Avrupa sözcüğü kullanılmadı. Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform gibi önemli gelişmelerin sonucunda milli monarşiler güçlenmeye başladı. Bu gelişmeler Avrupalı olma, Avrupalılık gibi fikirlerin güçlenmesine zemin hazırladı. Özellikle ulus devletlerarasındaki savaşlar ve bu savaşların sonucunda yapılan antlaşmalar bu fikirlerin daha da güçlenmesine neden oldu. XVII. Yüzyılda büyük Alman düşünürü Kant “*Avrupa Birleşik Devletleri*” fikrini ortaya attı. Kant'ın amacı sürekli ve kalıcı bir barış sağlamaktır. (<https://avys.omu.edu.tr>, E.T. : 29.10.2024)

ortamına da zemin hazırlama amacını gütmektedir. Bu fikri hararetle savunanların başında Winston Churchill²⁵ gelmektedir. ABD'nin yıkılan Avrupa'yı yeniden kalkındırmak için geliştirdiği Marshall Yardımı²⁶ gibi oluşumlar, aslında komünizme karşı bir blok oluşturma düşüncesinin bir sonucudur. Ayrıca Belçika ve Hollanda arasında oluşturulan gümrük birliğinin (Benelux) Avrupa Birliği'nin kurulma sürecinde etkili olduğu görülmektedir. 1950'de ortaya çıkan "*Kömür ve Çelik Birliği*" Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın²⁷ fikriydi. 1952'de Paris Antlaşması'nın sonucunda ortaya çıkan bu birlik altı devletten oluşmaktaydı. Bu devletler şunlardı: Belçika, Fransa, Federal Almanya, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda. Ardından 1956 yılında "*Avrupa Ekonomik Topluluğu*" ortaya çıkmıştır. Birçok aşamadan sonra bugünkü konumuna erişen ortak pazar fikri Avrupa Birliği'ne dönüşerek bugün dünya siyaseti ve ekonomileri üzerinde etkili bir konuma ulaşmıştır.²⁸

3- Koruyucu Gümrük Politikaları ve Amaçları

Bir devletin dış ticaret politikası denildiğinde ya teşvikler ya da kısıtlamalar akla gelmelidir. Bu teşvikler veya kısıtlamalar ihracatı ve ithalatı kapsamaktadır. İthalatın kısıtlanması, korumacı gümrük politikalarının benimsenmesi demektir. Asıl amaç maksimum fayda sağlamaktır. Tarih boyunca "*serbest ticaret*" ve "*korumacılık*" hep birlikte varlığını sürdürmüştür.²⁹

²⁵Winston Churchill (d. 30 Kasım 1874, Blenheim Sarayı , Oxfordshire, İngiltere - ö. 24 Ocak 1965, Londra), Başbakan olarak (1940-45, 1951-55) İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz halkını bir araya getiren ve ülkesini yenilginin eşiğinden zafere taşıyan İngiliz devlet adamı, hatip ve yazardır. (<https://www.britannica.com/biography/Winston-Churchill>, E.T. : 29.10.2024)

²⁶Marshall Planı, ABD tarafından hazırlanan ekonomik amaçlı bir yardım programıdır. Gayesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra yerle bir olan Avrupa'yı siyasi ve ekonomik olarak yeniden ayağa kaldırmaktır. Resmi adı, European Recovery Program, "*Avrupa Kalkınma Programı*"dır. Fakat ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından hazırlandığı için bütün dünyada "*Marshall Planı*" olarak bilinir. Avrupa ülkelerinin birbirlerinin eksikliklerini yardımlaşarak ortadan kaldırmasını amaçlar. Gerektiğinde ABD'nin de bu ülkelere yardım etmesi esasına dayanır. Temel amacı kendi ayakları üzerinde durabilen bir Avrupa inşa etmektir. Truman Doktrini ile aralarındaki fark şudur; Truman Doktrini askeri amaçlıdır. Marshall Yardımları ise ekonomi ve siyasi yapılandırmayla ilgilidir. Bu iki uygulama birbirlerini tamamlama özelliğine sahiptir. Aslında bunların hepsi ABD'nin Rusya ve komünizm ideolojisi çevreleme siyasetiyle ilgilidir. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/marshall-planı/>, E.T. : 29.10.2024)

²⁷Robert Schuman (29 Haziran 1886, Lüksemburg , Lüksemburg doğumlu - 4 Eylül 1963, Metz , Fransa'da öldü) Lüksemburg doğumlu Fransız devlet adamıydı ve Fransız Devleti'ni kurdu. Avrupa ve "Avrupa Birleşik Devletleri'nin kurulmasına yol açacak ekonomik ve politik birlik için çalıştı. (<https://www.britannica.com/biography/Robert-Schuman>, E.T. : 29.10.2024)

²⁸Nusret M. Ekin, "*Ortak Pazar'da Çalışma Meseleleri ve Türkiye*", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 18, (Ekim-2011), s. 279-281.

²⁹Doğan Keleş, Ali Rıza Sandalcılar, "*Dış Ticarete Serbestleştirici ve Korumacı Politikaların Ekonomik Büyümeye Etkisi*", **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXIII / 2, (Kasım-2021), s. 258.

“Korumacı Gümrük Politikası”; yerli üreticiyi dış rekabete karşı koruyabilmek amacıyla uygulanan dış ticaret politikası demektir. Bu politikanın birtakım araçları vardır. Bunlar: İthalat yasakları, dövizle farklı fiyat uygulamaları, gümrük tarifeleri, çeşitli kotalar, devlet destekleri vb. Günümüzde serbest ticaretin yaygın olarak uygulanmasına karşın bazı ülkelerde koruyucu politikalar da uygulanmaktadır. Özellikle yerli üreticileri yabancı üreticilere karşı korumak ve bir nevi onlara destek olmak amacı taşıyan bu sistemin uygulanmasının çeşitli siyasi, askeri, ekonomik, dış politika ile ilgili birtakım nedenleri bulunmaktadır. Ülke içerisinde istihdamı artırmak, dışarıyla rekabet etmekte zorlanacak bir iş sektörünü veya bir meslek grubunu korumak gibi amaçlar taşıyan bu uygulama bazen eleştirilere de maruz kalmaktadır. Eleştiriler özellikle “*adil olmayan*” uluslararası bir ticarete yol açacağı ve haksız bir rekabet ortaya çıkaracağı düşüncesi etrafında yoğunlaşmaktadır. Burada asıl sorulması gereken soru şu olmalıdır. Dışarıdan gelen kaliteli ve ucuz malla rekabet edecek bir sanayi oluşturmak mı daha önemli? Ya da içindeki tüketiciyi kalitesiz ve pahalı ürünlerle karşı karşıya bırakarak yerli sanayiye korumak mı daha önemli? Sonuçta bu bir tercih meselesidir. Devletler kendi bütçelerini ve sanayilerini güçlendirebilmek için zaman zaman bu tercihi yapmak zorunda kalmışlardır.

Bazı önemli iktisatçılara göre korumacı modelin tercih edilmesi refah seviyesinin azalmasına, rekabetin ortadan kalkmasına yol açacağı için halk açısından aslında çok da iyi bir tercih değildir. Serbest ticaret politikalarının tercih edilmesi zenginliğin artmasına ve refah seviyesinin daha hızlı yükselmesine yol açacaktır. Devletler bazen siyasi ve sosyal nedenlerden bazen de hükümetlerle içli dışlı olan çıkar gruplarının menfaatlerini koruma amacıyla bazı sektörlerle karşı pozitif ayrımcılık uygulamışlardır. Bu şekilde o çevrelerin çıkarlarını korurken halkın çıkarlarını hiçe saymışlardır. Bu yüzden dış ticarete korumaya alınacak sektörlerin, sanayi dallarının, doğru tercih edilmesi son derece önemlidir. Yanlış seçimler hem kalitenin düşmesine, hem rekabetin azalmasına hem de birtakım tekelleşmelerin önünün açılmasına ortam hazırlayacaktır. Ayrıca ülkelerin bu tercihi küresel ölçekte dış ticaret açısından önemli daralmalara yol açacak ve zamanla ekonomilerde durgunluğa kapı aralayacaktır.³⁰

Dünya dış ticaret tarihiyle ilgili yapılan araştırmaların sonucuna göre; 1500 ve 1800 yılları arasındaki süreçte genel üretimin sadece %1-%5’lik kısmı dış ticaretle ilgilidir. Bu aslında düşük bir oran olarak kabul edilmektedir. XIX. Yüzyılın özellikle

³⁰Nihat Özey, “Uluslararası Ticarete Korumacılık ve Türkiye’de Uygulanan Koruma Önlemleri” , **Gümrük Ticaret Dergisi**, 5, (Ocak-2015), s. 24,25.

ikinci yarısından sonra, yaşanan savaşlara ve ekonomik krizlere bağlı olarak üretimde ciddi azalmalar görülmüştür. Buna rağmen dış ticarette artışlar olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında özellikle korumacılık politikalarının zayıflaması ve klasik dış ticaret teorilerinin geliştirilmesi etkili olmuştur. XIX. Yüzyılın ortalarında %5,1 olan dış ticaret oranı 1913’de %11,9’a kadar çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı, 1929 Büyük Ekonomik Buhran ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış ticaret oranlarında aşağı doğru dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu da dış ticaretle dünyadaki gelişmeler arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından oldukça önemlidir.³¹

1929’da Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) ortaya çıkan ve kısa sürede dünyanın her tarafını olumsuz etkileyen Büyük Ekonomik Buhran serbest ticaret politikalarının gerilemesinde oldukça etkili olmuştur. 1930’dan sonra Büyük Ekonomik Buhranın da etkisiyle uluslararası ticarette korumacılık ve gümrük duvarlarının yükseltildiği bir dönem başlamıştır. Bu dönemde devletler kendi kendilerine yeterli olma ve bu ekonomik krizden daha az etkilenme çabası içerisinde olmuştur. Bu dönemde Kliring/Barter (Değiş-Tokuş), ve “benim malımı alırsan ben de senin malını alırım” tarzı uygulamalar yaygınlaşmıştır.³²

Lozan Barış Antlaşması’na (24 Temmuz 1923) göre Türkiye Cumhuriyeti beş yıl boyunca gümrük vergilerini artırma hakkından yoksun bırakılmıştı. Büyük Ekonomik Buhrandan kısa bir süre önce gümrük vergilerinin artırılmış olması Türkiye’nin bu krize az da olsa hazırlıklı yakalanmasına zemin hazırlamıştır. Buna rağmen diğer büyük ekonomiler gibi ülkemiz de bu Büyük Ekonomik Buhrandan olumsuz etkilenmiştir.³³

İkinci Dünya Savaşı’nın akabinde, koruyucu gümrük politikalarını terk etme ve serbest ticarete yönelme eğilimleri artmaya başlamıştır. Fakat bu eğilimleri olumsuz etkileyen çok önemli bir sorun vardı. Bu sorun; yerle bir olan Avrupa ekonomilerini yeniden yapılandırma sürecinde yaşanabilecek birtakım sıkıntılardı. 1948’de Havana’da bu küresel sorunlara çözüm bulabilmek ve ticari engelleri ortadan kaldırabilmek amacıyla Uluslararası Ticaret Örgütü (International Trade Organization-ITO) kurulmuştur. Havana’da kurulan bu örgüt, ticari engellerin dünya genelinde azaltılması ve ekonomik gelişmeyi desteklemek amacıyla çok önemli kararlar almıştır. Fakat bu alınan kararlar ABD’deki muhalif gruplar tarafından reddedilmiştir. ITO denemesinin başarısızlığa

³¹N Özey, “Uluslararası Ticarette Korumacılık ve Türkiye’de Uygulanan...” s. 24,25.

³²M. Koçtürk, A.Kocaefe, “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri”, s. 64.

³³Feyzullah Ezer, “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XX/1, (Mart-2010), s. 433.

uğraması bu örgütün etkisinin zamanla ortadan kalkmasına neden olmuştur. ITO bünyesinde ortaya çıkan Genel Tarife ve Ticaret Anlaşması (GATT), zamanla bağımsız bir yapı kazanmış ve bir süre sonra kurumsallaşmıştır.³⁴

Daha önceden ifade edildiği üzere; dünya tarihinin çeşitli dönemlerinde farklı ekonomi politikaları uygulanmıştır. Bu politikaların seçiminde devletlerin tercihleri, uluslararası konjonktüre bağlı olarak ortaya çıkan faktörler, ekonomi üzerindeki baskın grupların etkileri, dış politikada yaşanan olağanüstü durumlar, uluslararası savaşlar, küresel ekonomik krizler, ortaya çıkan yeni ideolojiler, rejimler vb. etkili olmuştur.

³⁴M. Koçtürk, A. Kocaefe, “*Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri*”, s. 64,65.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE UYGULANAN GÜMRÜK POLİTİKALARI (1838-1918)

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Sanayi İnkılabını tamamlamış olan İngiltere en önemli rakibi olan Fransa'yı da etkisiz hale getirerek dünya ekonomisi üzerinde rakipsiz hale gelmiştir. Avrupa ülkeleri ise yine o yıllarda sanayilerini güçlendirme gayreti içerisindeydiler. İngiltere gibi güçlü bir sanayiye sahip olan bir devletin kendi coğrafyalarında etkili olmasını engellemek için gümrük duvarlarını yükselterek koruyucu politikalar izlemeye başladılar. Genel olarak gümrük vergileri bütün Avrupa ülkelerinde hızlı bir yükseliş göstermiştir. Bu durumun bir sonucu olarak İngiltere ekonomisi bir durağanlık sürecine girmiştir. Avrupa sınırları içerisinde istediğini elde edemeyeceğini anlayan İngiltere sermayesi ve sanayisi farklı coğrafyalarda bir arayışa girdi. Latin Amerika'dan Çin'e ulaşan çok geniş bir alanda birçok ülkeyle serbest ticareti güçlendirecek bazı antlaşmalar imzaladı. Bu antlaşmaları imzalarken bazen savaşa bile girmekten çekinmemiştir. Bu konjonktürde Osmanlı Devleti ile de kapsamlı bir serbest ticaret antlaşması imzalamak isteyen İngiltere fırsatlar aramaya başlamıştır. 1830'lu yıllarda ortaya çıkan Mısır Sorunu İngiltere'ye aradığı bu fırsatı fazlasıyla sağlamıştır.³⁵

İleriki dönemlerde Osmanlı ekonomisinin çöküşüne zemin hazırlayan ve gümrük gelirlerinin azalmasına yol açan bu antlaşma “*koruyucu gümrük politikası*” isteklerinin de güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Genel olarak bu tür antlaşmalar hem hazine gelirlerinin azalmasına hem de yerli sanayinin çöküşüne ortam yaratırlar. Etki çoğu zaman bir tepki doğurur. Dolayısıyla sonraki dönemlerde, Cumhuriyet Dönemi de dahil, koruyucu gümrük politikalarına biraz da bu açıdan bakmakta fayda

A- SERBEST TİCARET ANTLAŞMASI (1838)

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde uygulanan İaşecilik politikasının temel amacı halkın ihtiyaçlarını karşılamak, fiyat istikrarını sağlamak ve sosyal düzeni korumaktır. Bu yüzden ithalat vergileri düşük, ihracat vergileri ise biraz daha yüksek tutulurdu. Çünkü ihracat, iç piyasada mal kıtlığına yol açabilirdi. Ayrıca stratejik malların ihracatı devlet tekeline alınırdı. Böylece hammaddelerin dışarıya çıkışı kontrol altında tutulurdu. Devlet, ticaretin yönünü ve hacmini belirleyebilecek güce sahipti. Serbest

³⁵E. Acartürk, R. Kılıç, “Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların...”, s.9,10.

Ticaret Antlaşması (1838), Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan bir ticaret konvansiyonudur. Görünüşte vergi oranları hâlâ düşük olabilir, ancak sistemsal dönüşüm çok daha derindir. Osmanlı Devleti artık ticaretin yönünü belirleyen değil, dış aktörlerin kurallarına uyan bir yapı haline geldi. İaşecilikte halkın ihtiyaçları öncelikliken, Serbest Ticaret Antlaşması sonrası İngiltere'nin çıkarları öncelikli hale geldi. Bu durum bir tablo şeklinde gösterilecek olursa ortaya aşağıdaki tablo çıkacaktır:³⁶

Değişen Unsur	Açıklama
Tekel sisteminin kaldırılması	Devletin stratejik mallar üzerindeki kontrolü sona erdi. İngiliz tüccarlar diledikleri miktarda hammaddeyi satın alabilir hale geldi.
İç ticaretin yabancılara açılması	İngiliz tüccarlar Osmanlı iç pazarında yerli tüccarla aynı, hatta daha avantajlı, koşullarda ticaret yapabildi.
Transit vergilerin kaldırılması	İngiliz malları bir kez gümrük ödedikten sonra ülke içinde serbestçe dolaşabiliyordu. Yerli tüccar ise her geçişte vergi ödüyordu.
Vergi oranlarının sabitlenmesi	Gümrük tarifeleri yedi yılda bir yenilenecek şekilde sabitlendi. Bu, Osmanlı'nın ekonomik esnekliğini azalttı.
Yerli üreticinin rekabet gücünün zayıflaması	İngiliz malları ucuz ve boldu. Yerli üretici fiyat rekabetine dayanamadı, loncalar çöktü, küçük işletmeler kapandı.

Osmanlı Devleti dış politikada yaşadığı bir takım olumsuzlukların da etkisiyle 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile ekonomik koşulları kapitülasyonlardan bile daha ağır olan bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı.³⁷ Bu antlaşmanın çok ağır sonuçları olacaktır.³⁸ Antlaşma İkinci Mahmut Dönemi'nde imzalandı. İngiltere'ye çok büyük ekonomik tavizlerin verildiği bir antlaşmadır. Bu antlaşma ile ihracat yapan yerli tüccardan %9 dâhili ve %3 haricî olmak üzere toplamda %12 gümrük vergisi alınırken; yabancı tüccarlardan limanda %3, karada ise %2 olmak üzere toplamda %5 gümrük vergisi

³⁶Mehmet Genç, **Osmanlı İktisadi Düzeni**, İstanbul, 2000, s. 40–65. ; B. Ali Eşiyok, “*Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde...*”, s. 67-108.

³⁷(BOA), Y..EE..., 91-53.

³⁸Ramazan Avdar, Reyhan Avdar, “*Balta Limanı'ndan Mondros'a Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*”, **Sakarya İktisat Dergisi**, 100. Yıl Milli Egemenlik Özel Sayısı, (2020), s.117, 118.

alınmıştır. Bu antlaşma ile yerli ve yabancı tüccarlardan %8 oranında alınan iç gümrük vergisi yerli tüccarlardan alınmaya devam ederken yabancı tüccarlardan tamamen kaldırılmıştır. Bu durum yerli tüccarların yabancı tüccarlarla rekabet edebilme ihtimalini ortadan kaldırmış, yabancı tüccarlara önemli avantajlar sağlamıştır. Bu antlaşma zaten kötü durumda olan Osmanlı ekonomisinin daha da kötü duruma düşmesine zemin hazırlamıştır.³⁹

Osmanlı Devleti 1860'lı yıllara gelindiğinde, gümrük gelirlerini artırabilmek ve hazinenin ihtiyacı olan sıcak para girişini sağlayabilmek için 1838'de yaptığı hatayı telafi edebilme arayışlarına başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak 1861–1862'li yıllarda İngiltere ve Fransa ile yeni antlaşmalar imzalamış ve ithalattan alınan gümrük vergisi oranları yeniden düzenlenmiştir⁴⁰. Rusya ve Avusturya gibi devletlerin Osmanlı Devleti'nin dış ticaretindeki payı azalırken İngiltere ve Fransa'nın payı sürekli artmıştır. Toplam ihracat gelirin baktığımızda 1830-1832 döneminden 1900-1902 dönemine kadar, ortalama bir oranla, yetmiş iki senede tam olarak 5,3 kat artış olduğu anlaşılmaktadır. Abdülaziz Dönemi'nden itibaren (1861–1876) yerli sanayideki çöküş daha da hızlanmıştır. Avrupalı tüccarların hammaddeye olan taleplerinin artması ülke içerisinde sanayi üretiminde kullanılan hammadde fiyatlarını daha da artırmış bunun sonucunda ülke içerisinde hammaddeye ulaşmak zorlaşmıştır. Sermayesi az olan yerli esnaf Avrupalı zengin sermaye sahipleriyle rekabet edememiş, bunun sonucunda Küçük el tezgâhları birer birer kapanmaya başlamıştır. Özellikle dokuma sanayisindeki çöküş diğer sektörlerle göre daha hızlı olmuştur. En önemli dokumacılık merkezlerinden biri olarak kabul edilen İstanbul'da bile dokuma tezgâhı sayılarında çok ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bu durum sayısal verilere de yansımıştır. Örneğin; 1830'da 3160 olan dokuma tezgâhı sayısı 1866'da 37'ye kadar düşmüştür. Dokuma sektöründeki esnaflar kısa bir süre sonra tamamen bu piyasadan ayrılmak zorunda kalmışlardır.⁴¹

Doğan Avcıoğlu'na göre “*Serbest Ticaret Antlaşması Osmanlı Devleti'nin idam fermanından başka bir şey değildir.*” Yine Avcıoğlu, “*İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un antlaşmayı “Copod'Opera” (Şaheser) diye selamlamasına vurgu yapar.*” Kapitalist dünya düzenine gümrük duvarlarını yükselterek önlem alması gereken Osmanlı Devleti tam tersini yaparak gümrük duvarlarını aşağıya doğru indirmiş bu da Osmanlı sanayisinin tamamen çökmesine neden olmuştur. Etkileri 1929 yılına kadar sürecek olan

³⁹H. Çeştepe, T. Güven, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhili Gümrük Vergisi...*”, s. 7,8.

⁴⁰BOA, HR.MKT.,632-77.; BOA, HR.SYS., 1922-18.

⁴¹R Avdar, R Avdar, “*Balta Limanı'ndan Mondros'a Osmanlı'da...*” s.117,118.

bu büyük çöküşe Lozan Barış Antlaşması (1923) bile dur diyememiştir. Türkiye'yi sömürmeye alışan Avrupa devletleri elde ettikleri avantajlarını koruyabilmek için her fırsatı değerlendirme yoluna gitmişler ve bu düzenlerini en azından 1929 yılına kadar sürdürmeyi başarmışlardır.⁴²

B- DÜYÛN-İ UMÛMİYYE İDARESİ (1881)

1879'da kurulan Rûsumu Sitte İdaresi'nin amacı Galata bankerlerine ödenmesi gereken iç borçların ödenmesini sağlamaktı. Altı farklı vergi çeşidi Rûsumatı Sitte İdaresi üzerinden Galata bankerlerine aktarılacaktı. Bu durum dış borcumuzun olduğu ülkeler açısından alacaklarının gecikmesi anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti bu yüzden Fransa ve İngiltere'nin tepkisiyle karşılaştı. Bu sorunu çözmek isteyen Osmanlı Devleti, 1880 yılında tüm alacaklılara bir proje sundu. 1881'de alacaklı ülkelerin temsilcileri İstanbul'da toplanarak borçların uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesini önerdiler. Osmanlı Devleti bu fikri kabul etmedi; borçların, alacaklıların seçeceği bir meclis tarafından yönetilmesine karar verdi. 20 Aralık 1881'de bu karar resmileşti. Kararname Muharrem ayında yayımlandığı için "*Muharrem Kararnamesi*" adını aldı. Bu idarenin kurulması aslında Osmanlı Devleti'nin çok da arzu ettiği bir şey değildi.⁴³

Bu idare yedi kişilik bir heyetten oluşmaktadır. Bu heyette Osmanlı Devleti'ni temsilen bir üye, Galata bankerlerini temsilen başka bir üye yer almıştır. Geri kalan üyeler ise Fransa, İtalya, Almanya, Avusturya'dan, ayrıca İngiltere ve Hollanda adına ise ortak bir üyeden oluşmaktadır. Yani toplamda yedi kişiden oluşan bir Düyûn-i Umûmiyye söz konusudur. O günkü orijinal adıyla "*Düyûn-i Umûmiyye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi*" olarak isimlendirilmiştir. Bu idarenin merkezi İstanbul olarak tespit edilmiş ve Cağaloğlu Semtinde daha sonra inşa edilen 1890'da yeni binasına taşınmıştır. Düyûn-i Umûmiyye İdaresi'nin merkezde dört müdürlüğü bulunmaktadır. Zamanla taşrada da bölge müdürlükleri ve bürolar açmak suretiyle etki alanını daha da genişletmiştir. Taşradaki bölge müdürlükleri merkeze bağlı olarak faaliyet göstermektedir.⁴⁴ Bu idarenin öncelikli amacı Osmanlı Devleti'nin dış borcunu tam

⁴²Elif Türkislamoğlu, **Türk Düşüncesinde 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi Üzerindeki Etkilerine Dair Tartışmalar**, Ankara, 2024, s.608, 609.

⁴³BOA, HR.İD., K: 292, -G:53; **Düstur**, Tertip I, C.5, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1937, s.517-531.; Resul Narin, "*Düyûn-ı Umumiye İdaresi ve Adapazarı*", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, VI/21(Bahar-2009), s. 51. ; Hatice Dayar, İsmail Küçükaksoy, Gülten Keçici, "*Düyûn-ı Umumiye İdaresi İle Uluslararası Para Fonu'nun Karşılaştırılması*", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XI/21, (Mayıs 2009), s. 35,36.

⁴⁴M. Şahin, **Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)**, s. 42-45.

olarak tespit ederek bu borcun tahsilatında hangi kaynakların kullanılabileceğini anlamaktır. “252.131.196 Osmanlı Lirası olarak belirlenen borçlar 1878 Berlin Anlaşması sonuçları ve diğer bazı nedenlerle indirim tabii tutulmuş ve 141.505.919 Osmanlı Lirasına indirilmiştir” Bu idarenin yetki alanı ise “Osmanlı Devleti’nin; tuz, alkollü içki, balıkçılık, ipek, tütün üzerinden aldığı vergiler ve damga vergisinin tahsilatı ve harcanmasından ibarettir”. 1912 Yılında Osmanlı Devleti’nin maliyesinde çalışanların sayısı beş bin beş yüz kişiden oluşurken Düyûn-i Umûmiyye İdaresi’nin çalışan sayısı sekiz bin dokuz yüz kişiye kadar ulaşmıştır.⁴⁵

Osmanlı Devleti, gümrük gelirlerini artırmak ve yerli üretimi korumak istese de, kapitülasyonların etkisiyle bağımsız hareket edemiyordu. Yabancı devletlere verilen ticari ayrıcalıklar yüzünden, gümrük vergilerinde tek başına karar alma hakkı yoktu. Her düzenleme için yabancıların onayı gerekiyordu. Bu onay, neredeyse imkansızdı. Düyûn-i Umûmiyye İdaresi görüşmeleri sırasında Osmanlı, ihracat ve transit vergilerinin kaldırılmasını, ithalat vergilerinin ise kademeli olarak artırılmasını talep etti. Hatta detaylı bir plan bile sundu: bazı mallar gümrüksüz girsin, bazılarına düşük oranlı vergi uygulansın, bazılarına ise %8 ila %14 arasında değişen oranlar getirilsin. Ancak yabancı temsilciler, “Bu bizim yetkimizde değil, kapitülasyonlara bağlı” diyerek Osmanlı Devleti’nin hareket alanını daralttılar. Osmanlı Devleti yetkilileri, uzlaşma umudunu kaybetmemek için bu iddiayı kabul etmiş gibi davrandı. Sonuçta Düyûn-i Umûmiyye kuruldu ama gümrük düzenlemeleri yine yapılamadı. Her adımda yabancıların çıkarlarını koruma ısrarı, Osmanlı’nın ekonomik bağımsızlık hayalini bir kez daha erteledi.⁴⁶

Düyûn-i Umûmiyye İdaresi’nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti açısından yepyeni bir dönem başlamıştır. Çünkü Osmanlı hükümetinden bağımsız hareket eden ve devlet gelirlerinin önemli bir kısmına hükmeden bir yapı ortaya çıkmıştır. Toplanan paraların bir kısmı idarenin personel ve diğer giderleri için ayrılmış geri kalan para ise alacaklı devletlerin alacak miktarına ve borç ödeme dilimlerine göre oranlanmak suretiyle pay edilmiştir.⁴⁷ Düyûn-i Umûmiyye İdaresi’yle birlikte Osmanlı Devleti ekonomik bağımsızlığını büyük ölçüde kaybetmiştir. Kapitülasyonların verilmesi, Serbest Ticaret Antlaşması’nın imzalanması ve Kırım Savaşı sırasında ilk kez dış borcun alınmasıyla birlikte devam eden süreç nihai olarak ekonomik alanda bağımsızlığın kaybedilmesiyle

⁴⁵Burcu Adiloğlu, Göksel Yücel, “Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 21, (Temmuz-2021), s. 73-75.

⁴⁶Bedri Gürsoy, “100. Yılında Düyûn-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XXXX/1-4, (Ekim 2011), s. 43,44.

⁴⁷M. Şahin, **Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)**, s. 42-45.

sonuçlanmıştır. Düyûn-i Umûmiyye İdaresi'nin kurulmasının az da olsa olumlu bir takım sonuçları da olmuştur. Bu sonuçlar şu şekilde özetlenebilir. Bunlar: Borçların ödenmesi bir sisteme bağlanmıştır. Borçların düzenli ödenmesine imkân sağlanmıştır. Borçların düzenli ödenebilmesinden dolayı indirim yapılması ve bu uygulamanın bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin itibarı artmıştır. Ayrıca daha düşük faizlerle borçlanabilme imkânı ortaya çıkmıştır. Bu idarenin kurumsal yapısı ve çalıştırdığı personel sayesinde istihdam yaratması; mali alanında tecrübeli ve nitelikli elamanlar yetiştirmesine ortam hazırlamıştır.⁴⁸

Düyûn-i Umûmiyye ile birlikte sömürge ülkelerinde görülen ve Osmanlı maliyesine nüfuz eden özel bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı Osmanlı Devleti'nin kendi kaynaklarını kullanmasına bile birtakım kısıtlamalar getirmiştir. Bu yeni yapıyla birlikte devlet içerisindeki çıkar ilişkileri yeni bir boyut kazanmış ve çelişkili bazı durumlar da ortaya çıkmıştır. Adeta ulaşım ve iletişim sektörünü bile kontrol edebilen bir istihbarat ağı ortaya çıkmıştır. Bu idare gerektiğinde icra yöntemlerine bile başvurabilmektedir. Osmanlı Devleti bağımsızlığını kısmen de olsa kaybetme noktasına gelmiştir. İkinci Meşrutiyet'e kadar on altı, sonrasında ise sekiz borçlanma daha yapan Düyûn-i Umûmiyye İdaresi Birinci Dünya Savaşı sırasında (1914 – 1918) bile varlığını sürdürmüştür. Hukuki yapısı ise kısmen de olsa 1928 yılına kadar devam etmiştir.⁴⁹

C- İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KORUYUCU GÜMRÜK POLİTİKALARI

I- Birinci Dünya Savaşı Öncesi İzlenen Politikalar ve 1913 Teşviki Sanayi Kanun-ı Muvakkatı

Serbest Ticaret Antlaşmaları ile istediği kalkınmayı elde edemeyen Osmanlı aydınları 1860'lı yıllardan sonra daha önce imzalanmış antlaşmaları eleştirmeye başlamışlardır. Bu eleştiriler 1870'den sonra daha da artmaya başlamıştır. Eleştiri yapan Osmanlı aydınları özellikle Alman iktisatçı Friedrich List'ten⁵⁰ etkilenmişlerdir.

⁴⁸Saffet Kartopu, “Duyun-u Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler”, **Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi**, I/2, (Kış-2012), s. 38.

⁴⁹B. Adiloğlu, G. Yücel, “Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı...”, s. 73-75.

⁵⁰Friedrich List (1789-1846), Alman ulusal ekonomisinin kurulması için koruyucu, himayeci, ekonomi modelini savunan XIX. Yüzyılın en önemli ekonomistlerinden biri olarak kabul edilir. Ona göre; “*Koruma, eşit ulus devletlerarasında gerçek bir serbest ticaret sistemine giden yolda geçici bir aşama olacaktı*” The National System of Political Economy (1841) adlı kitabıyla tanınmaktadır. Serbest ticareti savunan “*Smithian Serbest Ticaret Okulu’nu*” eleştiren fikirleriyle ön plana çıkmaktadır. ABD’de tarifeler konusundaki tartışmalara dahil olarak katkı sağladı. Ekonomik savları daha çok Adam Smith’in fikirlerinin çürütülmesi şeklindeydi. İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde “*koruyucu gümrük politikalarını*” ve “*milli*

Koruyucu gümrük politikalarını savunan Alman iktisatçı Friedrich List “*Bir ülkenin sanayisinin gelişebilmesi için devlet tarafından mutlaka dışarıya karşı himaye edilmesi gerektiğini savunmaktaydı.*” Bu himaye düşüncesi Ahmet Mithat, Mizancı Murat, Akyiğitzade Musa gibi o dönemin Osmanlı aydınları tarafından da savunulmuştur.⁵¹

Türk Derneği isimli milliyetçi grupların içerisinde yer alan Musa Akyiğitzade⁵² her fırsatta Osmanlı Devleti’nin geleceği için korumacı ekonomi politikalarının öneminden bahsetmiştir. Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ve üretim güçleri aynı olmadığı sürece serbest piyasa ekonomisinde güçlü olanlar zayıf olanları her zaman ezeceklerdir. Örnek olarak da İrlanda ve Hindistan gibi tarım ekonomilerinin ağır bastığı ülkelerin İngiltere ile rekabet edememesini göstermektedir.⁵³

İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) Osmanlı Devleti’nin uzun yıllardır çözülemediği önemli sorunlarının masaya yatırıldığı ve her alanda çözüm yollarının geliştirildiği bir dönem olması açısından önemlidir. Gerek birikmiş sorunların farkında olan bürokrasi, gerekse ülke yönetiminde etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti kurumsallaşma adına önemli kanunlar hazırlayarak sorunları bu kurallar çerçevesinde çözmeyi hedeflemişlerdir. Bu amaçla yurt dışından uzmanlar getirilmiş yurt dışına ise eğitim almaları için memurlar göndermişlerdir. Tabiri caizse İkinci Meşrutiyet Dönemi Cumhuriyet Dönemi için bir hazırlık mahiyetinde olmuştur. Bu dönem Cumhuriyet Döneminin ilk öncüsü olarak kabul edilebilir. Birçok alanda önemli çalışmalar yapılan bu dönemde, konumuzla ilgili olan gümrüklerle ve koruyucu politikalarla, ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Teşkilat yapısı, mevzuatlar, vergiler ve personelle ilgili bir takım düzenlemeler yapılmış, yapılan bu düzenlemelerin sağlıklı yürüyebilmesi için kanuni altyapısı oluşturulmuştur. En başta 12 Temmuz 1909’da Rüsumat Emaneti

ekonomiyi” savunan aydınlar üzerine etkili oldu.(<https://oll.libertyfund.org/people/friedrich-list>, E.T. : 30.10.2024)

⁵¹Kenan Demir Öz, “*İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti’nde Himaye Düşüncesi*”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2019, s. 448.

⁵²Fikir adamı, gazeteci-yazar (D. 1865, Kabil köyü / Çambar bölgesi / Penza / Kazan / Rusya - Ö. 6 Eylül 1923, İstanbul). İlköğrenimine Maçah’ta bir Tatar medresesinde dini bilgiler ve Tatarca öğrenerek başladı. Rus Mektebi’ni ve Penza Lisesi’ni bitirdi. Ardında Moskova ve Kazan üniversitelerine başvurdu; ancak o dönemde asillerin ve Rus hükümetine hizmet eden ailelerin çocukları dışında Müslüman Türkler üniversiteye alınmadığından bu okullara giremedi. Bir süre Gaspıralı İsmail’in çıkardığı Tercüman Gazetesi’nde çalıştı. Gaspıralı’nın teşvikiyle üniversite öğrenimi için İstanbul’a giderek Mekteb-i Mülkiye’den mezun oldu (1891). Ertesi yıl Mekteb-i Harbiye’de Rusça ve İktisat dersleri vermeye başladı. (1892) Aynı zamanda ilk olarak Galata Gümrük İdaresi’nde, ardından Sirkeci Gümrük İdaresi’nde muayene memurluğu yaptı. (<https://www.biyografya.com/biyografi/11079>, E.T. : 30.10.2024)

⁵³Koray Ergin, “*İttihat ve Terakki Dönemi’nde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918)*”, **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, I/1, (Mayıs-2017), s. 3,4.

kaldırılmış, gümrüklerle ilgili bütün kurumlar 1859'dan önceki dönemde olduğu gibi, Rüsumat Müdüriyeti Umumiyesi⁵⁴, adı altında yeniden Maliye Vekâletine bağlanmıştır.⁵⁵

İkinci Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra Balkan Savaşları sırasında Babı Ali Baskını ile yönetimi tamamen ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti uyguladığı ekonomi politikaları ile birlikte himayeci bir anlayışa sahip olduğunu göstermiştir. Gümrük vergileri önce %14'e ardından da %30'a yükseltilmiş bu durum Almanya'nın bile tepkisine neden olmuştur. Yine bu dönemde ithal edilen ürünlere ürünün niteliğine göre özel bir takım gümrük vergileri konulmuş, halkın da katılımıyla yeni fabrikalar açılmıştır.⁵⁶

1909 ve 1910 yıllarında hazırlanan sanayi kanunları büyük fabrikaların kurulmasını teşvik ediyordu. Bu fabrikaları kuracak işletmecilere ise ayrıcalıklar tanıyan maddelerden oluşmaktaydı. Fakat önemli bazı eksiklikleri kapsadığı zamanla ortaya çıkmıştır. Bu eksiklikleri gideren İttihat ve Terakki Hükümeti⁵⁷ önceki kanunları Osmanlı Devleti'nin yapısına ve devletin işleyişine uygun hale getirilerek geliştirilmiş ve 1913 yılında son şeklini vermiştir. 14 Aralık 1913 tarihinde "*Teşvik-i Sanayi Kanun-u*

⁵⁴Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gümrükler XIX. yüzyıla kadar emelikler aracılığı hizmet vermekteydi. Gümrüklerdeki ilk düzenleme, 1840 yılında Osmanlı gümrüklerini yönetecek Dersaadet ve Galata Emtia Gümrükleri ile taşrada eminlerin yönetiminde bulunan gümrüklerin kurulması ve bu kurumların hazineye bağlanmasıyla başlamıştı. Bu iki gümrük daha sonra da Maliye Nezareti'nin yönetimi altına alınmıştı. Bununla birlikte 1850'lerden itibaren de gümrüklerden alınacak vergiler ve kurumun yapısını modernleştirmek için düzenlemeler yapıldı. İltizam sisteminin kaldırılması sonrasında 20 Temmuz 1859 tarihli kararla gümrük emanetleri müdürlüğe ve tuz müdürlükleri memurluğa ve bütün nezaretleri müdürlüğe dönüştürüldü. Gümrükler, tuz ve bütün idareleri, bölgelere göre 17 emanete bölündü her birine nazırlar atandı ve hepsi İstanbul Emtia Gümrük Eminliği'ne bağlandı. (<https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/09-BirtenCelik>, E.T. :10.11.2024)

⁵⁵M. Şahin, **Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)**, s. 45-47.

⁵⁶K. D. Öz, "*İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti'nde...*", s.446.

⁵⁷Said Halim Paşa, 19 Şubat 1864'te Kahire'de doğmuş, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunudur. Küçük yaşta Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce öğrenmiş; İsviçre'de siyaset bilimleri eğitimi almıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde Şûrâ-yı Devlet üyeliğine tayin edilmiş, ardından Rumeli beylerbeyliği pâyesi verilmiştir. 1903'te Jön Türkler'le ilişkisi nedeniyle İstanbul'dan uzaklaştırılmış, Mısır ve Avrupa'da sürgün hayatı yaşamıştır. Bu süreçte İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne fikrî ve maddî destek sağlamış, cemiyetin önemli isimlerinden biri haline gelmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönerek Âyan Meclisi üyeliği yapmış, Hariciye Nazırlığı ve 1913'te sadrazamlık görevlerinde bulunmuştur. İslamcılık düşüncesinin önde gelen temsilcilerindendir; Batı medeniyetine eleştirel yaklaşmış, İslâmî değerlerin yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuştur. Eserlerinde özellikle İslâm toplumlarının gerileme sebepleri, ahlâkî yozlaşma ve taassub gibi konulara eğilmiş; İslâm'ın özüne dönülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Fransızca kaleme aldığı "*Le Fanatisme Musulman. Sa Signification Reelle*" (1910) adlı eseri, "*Taassub-ı İslâmî ve Ma'nâ-yı Hakikiyyesi*" adıyla Mehmed Akif Ersoy tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca "*Essai Sur Les Causes De La Décadence Des Peuples Musulmanes*" (1918) adlı çalışmasında Müslüman toplumların çöküş sebeplerini sorgulamıştır. Türkçeye çevrilen eserleri arasında Buhranlarımız, Buhranlarımız ve İçtimai Hayatımız, İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiye gibi metinler yer alır. Düşüncelerinde İslâmî değerlerin modernleşme ile bağdaştırılabileceğini savunmuş, ahlâkî reformun toplumsal dirilişin temel şartı olduğunu ileri sürmüştür. 1921 yılında Roma'da bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/said-halim-pasa> E. T. : 06.08.2025)

Muvakkat” adıyla son şeklini alan bu kanun yasalaşmıştır.⁵⁸ Bu kanunun temel amacı, gelişmiş sanayilerle rekabet edebilecek ölçekte bir sanayi hamlesi başlatmak ve bu süreci hızlandıracak bir takım önlemler almaktır. Özel sermaye tarafından kurulması hedeflenen sanayi tesisleri için, verilmesi planlanan teşviklerin çerçevesi bu kanunla belirlenmiştir. Devlet gelişmiş bir sanayi kurdurmak istiyor fakat güçlü merkeziyetçi anlayışı nedeniyle kontrolün de elinden çıkmasını istemiyordu. Bu nedenle kanunda yer alan teşviklerden yararlanabilmek için yerine getirilmesi gereken bazı sorumluluklar yeniden belirlenmiştir.⁵⁹

Kanunun birinci bölümünde bu şartlar belirgin olarak açıklanmıştır: Sanayi tesisinin ilgili kanun uyarınca kurulmuş olması gerekmektedir; hammaddelerin veya yarı mamul hammaddelerin başka bir şekle sokulmuş olması şarttır; en az beş beygirlik bir güçle işlenmiş olması gerekmektedir; fabrika kurulacak yerin ve malzemelerinin maddi değerinin en az 1000 lira olması şarttır. Bir sene içerisinde yedi yüz elli iş günü kadar işçi çalıştırmak zorunludur. Tabidir ki bu şartları bütün üreticilerin karşılaması mümkün olmayacaktır. Devlet burada seçici davranmak zorunda kalmıştır. Kanunun devamında hangi tür arazilerin hangi koşullarda fabrika yapımı için verilebileceği açıklanmıştır. Aslında devlet bu kanunla, kısa süreliğine de olsa vergi gelirlerinin azalmasını kabul etmek zorunda kalmıştır.⁶⁰

1913 Teşviki Sanayi Kanun-ı Muvakkatı’nın diğer maddelerinde ise bir teşvik kanununda yer alması gereken teşviklere yer verilmiştir. Bu teşvikler şunlardır: Fabrikaların kurulacağı arazilerden ve bu fabrikaların binası için ödenmesi gereken vergilerden ve ruhsat harçlarından işletmecilerin muaf tutulması sağlanacaktır. Fabrikaların kurulumunda kullanılacak makinalardan ve malzemelerden, ilerde yeterli miktarda kendi üretimimizi yapıncaya kadar, ithalat vergisi alınmayacaktır. Fabrika sahibinin bu teşviklerden yararlanabilmesi için fabrikanın en geç dört yıl içerisinde kurulmuş ve imalata başlamış olması gerekmektedir. Eğer teşvik sahibi bu koşulu gerçekleştirmezse verilen ayrıcalıklar geri alınacak ve geriye dönük olarak ödemediği vergiler tahsil edilecektir. Ticaret ve Nafia Nezareti’nin bilgisi dışında iki yıl üretim yapmayan fabrikanın bütün ayrıcalıklarına son verileceği ve verilen arazinin geri alınacağı belirtilmiştir. Bu maddelerle teşvikten yararlanmak isteyen girişimcilerin

⁵⁸**Düstur**, Tertip II, C.6, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1334, s. 108-115.

⁵⁹Esin Susam, **Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik -i Sanayi Kanunu**, Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Bölümü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Behset Karaca), Isparta, 2010, s.106,107.

⁶⁰E. Susam, **Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik -i Sanayi Kanunu**, s. 107.

devletin iyi niyetini kötüye kullanmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Yani devlet geçerli bir neden olmaksızın üretimin durmasını ve doğabilecek zararları baştan engellemeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti, ithalat üzerinden alınan gümrük vergilerinden feragat ederek sanayinin gelişimine ne kadar önem verdiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Muvakkat Kanun'un 7. maddesinin 4. fıkrası, bu fedakârlığın gerekçesini somut olarak göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin sanayi politikasının temel taşlarından biri olan bu madde, yerli üretimi desteklemek amacıyla, fabrikaların kuruluş ya da genişletme süreçlerinde ihtiyaç duyulan bazı malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulmasını öngörmektedir. Örnek olarak; ateş tuğlası, akis tuğlası, demir, petrol, makine, araç ve gereç gibi malzemelerin, Osmanlı topraklarında yeterli miktarda yerli üretimi sağlanıncaya kadar gümrük muafiyeti kapsamında değerlendirileceği belirtilmektedir. Bu politika aslında 1860'lardan beri uygulanmakta olup, 1873 yılında resmen ilan edilmiş ve sanayiye yönelik teşviklerin devamı niteliğindedir. 1929'dan sonra uygulanacak olan "*ithal ikameci politikaların öncüsü*" olarak da kabul edilebilir. Kanunun bir diğer önemli yönü ise, fabrikalarda kullanılan ancak ülke içinde yeterli miktarda bulunmayan hammaddelere ilişkindir. İç üretimle karşılanamayan ve muafiyet kapsamına alınacak hammaddeler, Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Maliye Nezareti tarafından ortaklaşa hazırlanan bir liste ile belirlenmektedir. Bu liste, üç ila beş yıl süreyle geçerli olacak şekilde düzenlenmekte, süre sonunda ise yenilenebilmektedir. Söz konusu muafiyet, önceki uygulamalardan farklı olarak hammaddelere yönelik ithalat vergisi bağışıklığını genişletmektedir. Böylece Osmanlı Devleti sanayisinin dışa bağımlı kalmadan gelişmesi hedeflenmektedir. Bu kanun, dönemin Osmanlı ekonomik reformlarının bir parçası olarak sanayi atılımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Özünde şu mesajı vermektedir: "*Eğer bir fabrika kuruyorsan ve içeride o malzemeyi bulamıyorsan, dışarıdan al, ama biz sana gümrük yükü bindirmeyeceğiz.*" Yani, milli sanayinin gelişmesi koşuluyla gümrük gelirlerinden fedakârlık yapılmaktadır. Ancak iletişim ve ulaşım imkânlarının sınırlı olması, bu kanunun etkili bir şekilde uygulanmasını engellemiştir. Merkezden uzak bölgelerde bu kanundan haberdar olanların sayısı neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu durum, bu tür teşviklerde halkın doğru bilgilendirilmesinin ve dolayısıyla iletişim ile ulaşım olanaklarının ne kadar hayati olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.⁶¹

⁶¹Düstur, Tertip II, C.6, s. 108-115. ; A Gündüz Okçun, "*Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913*", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (Ocak 1975), XXX/I, s. 26-44. ; Murat Aydoğdu, "*Mütareke*

Bu kanunla Osmanlı Devleti yerli üreticinin ürettiği malların pahalı olması durumunda bile tercihini yerli mallardan yana kullanacağını belirtmiştir. Bu da teşvikten amaçlanan faydaya devletin ne denli önem verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun süresi on beş mali yıl olarak belirlenmiştir. Bu aslında hiç de azımsanmayacak bir zaman dilimidir. Bu kanun uyarınca Osmanlı tebaası olan herkes, hatta yabancı uyruklu olanlar da Türk, ya da Müslüman olsun olmasın bu teşviklerden yararlanma hakkına sahip olacaktır. Burada özellikle kapitülasyonların da olumsuz etkilerinin dikkate alındığı ve hiç kimsenin ayrıcalıklı olmasının istenmediği anlaşılmaktadır. 1914'de Birinci Dünya Savaşı başlayınca kapitülasyonlar kaldırılmış dolayısıyla yabancı uyruklu olanların bu kanunla elde ettikleri ayrıcalıklara son verilmiştir. *“1917 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yayınlanan 1329-1331 yılları sanayi istatistikinde Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlananlar hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre 1917 yılında Osmanlı İmparatorluğunda 117 sanayi kuruluşu bu kanundan yararlanmaktaydı. Bunların 63'ü İstanbul'da, 15'i İzmir'de, geri kalan 22'si ise diğer bölgelere verilmiştir.”*⁶²

Bu bağlamda şunlar söylenebilir; Osmanlı Devleti'ni yönetenler, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren, ekonomideki çöküşün önüne geçebilmek için birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bunların başında; kapitülasyonların süregelen olumsuz etkileri, Kırım Savaşı'ndan itibaren alınan dış borçlar, borçların ödenememesi nedeniyle artan siyasi baskılar, yabancı uzmanların yanlış yönlendirmeleri, sermaye yetersizlikleri, nitelikli elaman ihtiyacı gelmektedir. Fakat Osmanlı hükümetleri bütün bu sorunlara rağmen sanayileşme çabalarını sürdürmekten hiç vazgeçmemişlerdir. Sanayinin teşvik edilebilmesi için çeşitli bakanlıklar tarafından hazırlanan 1909 ve 1910 tasarıları buna en güzel örnektir. 1913'de çıkarılan *“Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı”* bu çalışmaların en son halidir. Geçici olarak çıkarılan bu yasa on beş mali yılı kapsamaktaydı. Devlet gümrük gelirlerinden fedakârlık yaparak sanayiye teşvik etmeye çalışmış ama dış politikada yaşanan birtakım olumsuzluklar ve içerde milli bir sermayenin olmaması nedeniyle istediği sonucu elde edememiştir. Koruyucu bir gümrük politikası uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat sonuç olarak bu yasadan da faydalanan yine Gayri Müslimler olmuştur. Bütün bu gayretler tamamen boşa gitmiştir diyemeyiz. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından başlatılan çalışmalar

Döneminde İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri Arasında İthalat Gümrük Vergisi Problemi (1918–1922)”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, (2016/2), XV/30, s. 59–88.

⁶²E. Susam, *Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik -i Sanayi Kanunu*, s. 107-118.

geleceğe dair ümitlerin artmasına neden olmuştur. Çünkü bu çabalar Birinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan Kurtuluş Savaşı ve savaşın sonrasında toplanan Türkiye İktisat Kongresi ve burada alınan kararlara zemin hazırlamıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yapmaya çalıştığı fakat istediği sonucu tam olarak elde edemediği milli bir sermaye oluşturma, milli bir ekonomi kurma fikri yeni Türk Devleti tarafından örnek alınmıştır. Yeni Türk Devleti Osmanlı Devleti'nden sadece kurumlarını, bürokrasisini devralmamıştır. Osmanlı Devleti'nin sorunlarını ve üretilen çözüm yollarını da devralmıştır. Bunların başında da kapitülasyonların olumsuz etkileri ve bu etkileri yok edebilmek için üretilen “*koruyucu gümrük politikaları*” gelmektedir.⁶³

II- Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Koruyucu Gümrük Politikaları

Birinci Dünya Savaşı bütün devletlerin dengelerini sarstığı gibi Osmanlı Devletinin de dengelerini sarsmıştır. Uluslararası ilişkiler birçok alanda ciddi kesintilere uğramıştır. Bu durumdan haliyle ekonomi de olumsuz etkilenmiştir. Savaşın giderlerini karşılamakta zorlanan Osmanlı Devleti yeni kaynak arayışlarına girmiştir. En başta dış borç ödemeleri 20 Temmuz 1914'de çıkarılan “*Tecil-i Deyun Kanun-u Muvakkat*” ile geçici olarak durdurulmuştur. Düyûn-i Umûmiyye İdaresi'nin yapısı ve üyelerin sayısı ise savaşın seyrine göre yeniden şekillendirilmiştir. Sadece borçların ödenmesini durdurmak tek başına yeterli olmadığından hazinenin gelirlerini artırabilmek için yeni bir takım önlemlere başvurulmuştur. Haliyle bunların başında da asıl konumuz olan gümrük gelirlerinin artırılması gelmektedir. Bu amaçla % 11 olan “*advalorem gümrük vergisi*”⁶⁴ önce % 15'e, Birinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra da % 30'a yükseltilmiştir.

İttihat ve Terakki Hükümeti 1914'de başlayan Birinci Dünya Savaşı sırasında kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmış,⁶⁵ ithal edilen sanayi mallarının üzerine çok ağır gümrük vergileri yüklemiştir. O dönemin basınına göre ağır basan düşüncenin himayeci düşünce olduğu ortaya çıkmaktadır. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin bu politikaları basının önemli bir kısmı ve halk tarafından da desteklenmiştir. Başta Osmanlı

⁶³Kadir Kasalak, “*Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri*”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXVII, (Aralık 2012), s. 67.

⁶⁴Advalorem Sistem vergi matrahının kıymet esasına göre hesaplanması anlamını taşımaktadır. Gümrük vergisi, gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi vb. vergiler advalorem sisteme göre hesaplanmaktadır. (<https://www.gumruktv.com.tr/advalorem-vergi-sistemi-nedir? E.T.: 10.11.2024>)

⁶⁵BOA, HR.SYS., 2705 - 3

Devleti'nin başkenti İstanbul olmak üzere ülkenin birçok yerinde gösterişli birtakım etkinlikler yapılmıştır.⁶⁶

Dönemin basını Osmanlı Devleti'nin gelişmiş Avrupa ülkelerinin sanayisiyle baş edebilecek bir güce sahip olmadığını, dolayısıyla koruyucu gümrük politikalarının şart olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine ziraatla sanayinin birbirleriyle ilişkili olduğu bu yüzden de bu iki sektöre eşdeğer bir önemin verilmesinin öneminden ve sanayi dallarının himaye altına alınması gerekliliğinden bahsetmişlerdir. 1915 yılında çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu ile yerli sanayi yatırımları devlet tarafından teşvik edilmiş, bunun bir göstergesi olarak da yeni kurulacak sanayi tesislerine hibe arazilerin verileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu fabrikalarda çalışacak Türk işçilerin sayılarının artırılması istenmiştir. Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de; yeni sanayi okullarının kurulması ve eski sanayi okullarının ise dönemin koşullarına göre yeniden düzenlenmesi olmuştur. Nitelikli elaman ihtiyacını karşılayabilmek için Almanya'ya ustalar ve işçiler gönderilerek orada eğitim görmeleri sağlanmıştır. 1913 yılı istatistiklerine göre Osmanlı Devleti bir tarım ülkesidir. İhraç kalemlerinin çoğu tarımsal ürünlerdir ve bu oran toplam ihracatın yaklaşık olarak %44'üne denk gelmektedir. İthalatın %50'si sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında ihtiyaç duyulan bazı ürünlerin dışarıya satılmasına bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Hatta stratejik öneme sahip ürünlerin dışarıya satılması tamamen yasaklanmıştır. Devlet bütün ihracat ürünlerinin satılmasını kendi kontrolü altına alarak vesikalı satış sistemini getirmiştir. Bu uygulamaların temel amacı; ülkenin ihtiyaç duyduğu malların yurtdışına çıkarılmasına engel olmaktır.⁶⁷

Bu bağlamda; İttihat ve terakki Hükümeti'nin uyguladığı ekonomi politikaları ile Cumhuriyet Dönemi uygulanacak ekonomi politikalarına öncülük ettiği söylenebilir. Genç Türkiye Cumhuriyeti İkinci Meşrutiyet Dönemi yapılan veya yapılmak istenip de başarısız olan birçok uygulamayı İttihat ve Terakki Hükümeti'nden devralmış ve başarıyla geliştirmiştir. Buna “*koruyucu gümrük politikası*” da dâhildir.⁶⁸

1916'da gümrük gelirlerini biraz daha artırmak isteyen Osmanlı Devleti yeni bir tarife sistemine geçmiştir. Bu yeni sistemin adı “*spesifik tarife*”⁶⁹ sistemidir. Bu sistem belirsizlikleri ortadan kaldırabilmek için hangi maldan ne kadar vergi alınacağını önceden

⁶⁶Mustafa Fırat Gül, “Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Kaldırılması Sonrasında Halkın Tepkilerine Dair Bazı Tespitler”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, III/5, (Nisan- 2021), s. 741.

⁶⁷K. D. Öz, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti'nde...”, s. 467,468.

⁶⁸K. Ergin, “İttihat ve Terakki Dönemi'nde Milli İktisat Anlayışı...”, s. 11.

⁶⁹Spesifik Tarife; eşyanın ağırlık, hacim, birim gibi fiziksel özelliklerini esas alarak uygulanan vergilendirme sistemini içerir. (<https://www.cgllojistik.com/terimler-sozlugu/spesifik-tarife.html>, E.T. :10.11.2024)

belirlemeyi amaçlamıştır. 2 Nisan 1916’da çıkarılan bu kanun birçok Avrupa devletinin tepkisine sebep olmuştur. Tepkiler genellikle vergi oranlarının çok yüksek tutulmasıyla ilgilidir. Genel kanı bu yüksek vergi oranlarının Osmanlı Devleti açısından vergilerin daha da azalmasına yol açacağı ve bu durumun da Osmanlı Devleti’ni zor duruma düşüreceği şeklindedir.⁷⁰ İttihat ve Terakki Hükümeti bu kanunla gelirlerini önemli ölçüde artırmış fakat elde edilen gelirler savaş giderlerini karşılama konusunda yetersiz kalmıştır. Savaşın sonlarına doğru 1918’de yeni bir gümrük kanunu daha hazırlanmıştır. Yeni gümrük kanunu 1916’da çıkarılan kanuna göre daha kapsamlı ve modern bir özelliğe sahiptir. Cumhuriyet Dönemi’nde çıkarılacak olan daha modern gümrük kanunlarına ve koruyucu gümrük politikalarına örnek olması açısından oldukça önemlidir.⁷¹

Bu bağlamda İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde İttihat ve Terakki Cemiyeti her alanda daha milli politikalar izlemiştir. Buna ekonomi de dâhildir. Gerek Düyûn-i Umûmiyye İdaresi’nin geçici olarak faaliyetlerine son verilmesi, gerekse de gümrük kanunlarıyla ilgili yapılan yeni düzenlemeler buna kanıt olarak gösterilebilir. Hükümetin belirlediği yeni gümrük politikaları koruyucu bir anlayışa sahiptir.⁷² Bu da temelde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ideolojisiyle doğrudan ilgilidir ve iki ana başlık altında incelenebilir. Bunlar; 1916 ve 1918 yıllarında hazırlanan gümrük kanunlarıdır.

1- 1916 Tarihli Gümrük Kanunu

Kapitülasyonların Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından kaldırıldığından daha önce bahsetmiştik. Bu karardan önce gümrük vergileri hesaplanırken advalorem vergilendirme sistemi uygulanmaktaydı. Bu uygulama gümrüklerde işlerin yavaş yürümesine, daha çok personel istihdam edilmesine ve önemli ölçüde gelir kayıplarına yol açmaktaydı. Bu yöntem nedeniyle zaman zaman malın kıymeti üzerinden gümrük görevlileri ile tartışmalar yaşanabiliyordu. Bütün bu olumsuzlukların önüne geçmek isteyen hükümet, spesifik ve sistematik özellikler içeren yeni bir gümrük yasası üzerinde düşünmeye başlamıştır. Bu amaçla daha önce İngiliz

⁷⁰Çağdaş Cansın Korkmaz, **İkinci Meşrutiyet ve Atatürk Dönemi Ekonomi Politikalarına Dair Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme**, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışman: Prof. Dr. Türkmen Törel), İzmir, 2021, s. 85-87.

⁷¹M. Şahin, **Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)**, s. 45-47.

⁷²Alparslan Uğur, Ahmet Ertan, *“İttihat ve Terakki Dönemi Sosyo-Ekonomik Politikaların Analizi”*, **Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi**, IV/2, (Aralık 2022), s. 31-36.

Gümrük Müşaviri Sir Richard Crawford tarafından 1912’de hazırlanan “*Tarife Projesi*”⁷³ incelenmiştir. Bu yeni gümrük tarifesinin hukuki altyapısını oluşturabilmek için öncelikle bir komisyon kuruldu. Bu komisyon 1912’de hazırlanmış olan Tarife Projesi’nden yararlandı. Ülkemize ithal edilen çeşitli değerli malların piyasa değeri konusunda incelemeler yapan bu komisyon bu değerli ithal malların gümrük tarifelerini önceden belirleme yoluna gitti. Ardından bir tasarı hazırlandı. Bu tasarı yasama organı tarafından 10 Mart 1916 tarihinde yasalaştı. 1 Eylül 1916 tarihinde ise yürürlüğe girdi⁷⁴ Bu yeni gümrük kanunu bilimsel yöntemlerle hazırlanan ve uluslararası dış ticaretin kurallarına daha uygun olan ilk gümrük kanunumuz olma özelliğine sahiptir. Aslında bu kanunla gümrüklerimizde ilk kez koruyucu, bir anlayış egemen olmaya başladı. Konuyu biraz daha açacak olursak ihtiyacımızın az olduğu ithal ürünlere yüksek gümrük vergileri uygulanırken, ihtiyacımızın çok olduğu ürünlere daha düşük gümrük vergileri uygulanmaya başladı. Yani devlet hem kendi ülkesindeki üreticileri koruma hem de gereksiz ithalatın önüne geçerek bütçede bir açık oluşmasını engellemeye çalıştı. Zaten o dönemde Avrupa ülkelerinin bir çoğunda benzer tarifeler, spesifik uygulamalar, söz konusuydu.⁷⁵

1916 Gümrük Kanunu milli ekonomi bağlamında değerlendirdiğimizde; Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı koşullarında ekonomik egemenliğini yeniden tesis etme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin millileşme politikaları doğrultusunda hazırlanan bu düzenleme, hem dış ticaretin kontrol altına alınmasını hem de yerli sanayinin teşvik edilmesini amaçlamaktadır. Spesifik vergi sistemi ve mali rasyonalite açısından değerlendirme yapıldığında, kanunun 1. Maddesi, gümrük vergilerinin eşyanın değerine göre değil, miktarına göre alınmasını öngörmektedir. Bu geçiş, advalorem sistemden spesifik sisteme yönelerek vergi kaçakçılığını önlemeyi ve gelirleri artırmayı hedeflemiştir. Değer esaslı vergilendirme, ithalatçıların beyan manipülasyonuna açık olduğundan, miktar esaslı sistem daha güvenilir bir denetim mekanizması sunmaktadır. Ancak spesifik vergilendirme,

⁷³Gümrük tarifesi, bir memleketin gümrük hudutlarında ithalât veya ihracat vergilerine tâbi olan eşyanın hangi grup cinsinden ve hangi oranda vergi alınacağını ifade eden ve bunun bir sonucu olarak takip olunan ticaret siyasetini gösteren bir cetveldir. Bu tarife göre, gümrük tarife cetveli iki esaslı bölümden oluşmaktadır. Biri, gruplandırılmış eşya isimlerini kapsayan, diğeri de; her eşya gurubundan alınacak ithalât veya ihracat vergisi matrahı ile nispet veya miktarını gösteren kısımdır. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7532>, E.T. :13.11.2024)

⁷⁴BOA, HR.İD., 798 – 41 ; BOA, HR.İD., 798 – 42 ; BOA, HR.İD., 798 – 43 ; BOA, HR.İD., 798 – 44 ; BOA, HR.İD., 798 – 45 ; BOA, HR.İD., 798 – 46 ; BOA, HR.İD., 798 – 47 ; BOA, HR.İD., 798 – 48 ; **Düştur**, Tertip II, C.8, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927, s. 778-853.

⁷⁵M. Şahin, **Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)**, s. 47-49.

enflasyonist dönemlerde korumacı etkisini yitirebilmektedir. Zira sabit oranlı vergiler, ithal malların fiyat artışlarına karşı duyarsızdır. Bu nedenle, sistemin korumacı yönü sınırlı kalacaktır. Sanayi teşviki ve yatırım mallarına muafiyet açısından değerlendirme yapıldığında, kanunun 4. Maddesi, yerli sanayi yatırımlarında kullanılacak makineler, araçlar ve hammaddelerin gümrük vergisinden muaf tutulmasını öngörmektedir. Bu düzenleme, Osmanlı Devleti sanayisinin altyapı eksikliklerini gidermeye yönelik bir teşvik mekanizmasıdır. Muafiyet süresinin 3 ila 5 yıl arasında değişmesi ve Ticaret ile Maliye Nezaretleri tarafından belirlenen listelere göre uygulanması, devletin sanayi politikalarında yönlendirici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu madde, 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nde ilan edilen Misak-ı İktisadi'nin öncülü olarak değerlendirilebilir. Zira her iki girişim de yerli üretimin teşviki ve ekonomik bağımsızlığın tesisi yönünde benzer hedefler taşımaktadır. Gümrük muafiyeti listesi ve stratejik girdiler açısından değerlendirme yapıldığında, kanunun 7. Maddesi, ateş tuğlası, demir, petrol, makine ve araç gereç gibi stratejik malların yerli üretim yeterli düzeye ulaşana kadar gümrük vergisinden muaf tutulmasını düzenlemektedir. Bu uygulama, sanayileşme sürecinde temel girdilerin erişimini kolaylaştırarak üretim maliyetlerini düşürmeyi amaçlamaktadır. Geçici muafiyet modeli, yerli üretim geliştikçe koruma duvarlarının yükseltilmesini öngörerek dinamik bir korumacılık anlayışını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, klasik korumacı politikalardan farklı olarak esnek ve hedef odaklıdır. Uygulama alanı ve bölgesel eşitsizlikler açısından değerlendirme yapıldığında, kanunun 11. Maddesi, muafiyetlerin yalnızca fabrika kuruluşu ve genişletme süreçlerinde geçerli olduğunu belirtmektedir. Bu sınırlama, spekülasyon ithalatı önlemeye yönelik bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Ancak merkezden uzak bölgelerde bilgilendirme eksikliği nedeniyle uygulamanın sınırlı kalması, Osmanlı bürokrasisinin iletişim ve yaygınlaştırma sorunlarını ortaya koymaktadır. Bu durum, bölgesel kalkınma eşitsizliklerini derinleştirecektir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde ise sanayileşme sürecinin yavaş ilerlemesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik millileşme politikalarının homojen bir şekilde uygulanamadığı görülmektedir.⁷⁶

Bu bağlamda 1916 Gümrük Kanunu, Osmanlı'nın ekonomik egemenliğini yeniden tesis etme yönündeki en somut adımlardan biridir. Spesifik vergilendirme ile mali denetim güçlendirilmiş, yatırım mallarına muafiyetle sanayi teşvik edilmiş, stratejik girdilerde geçici koruma uygulanmış ve bölgesel eşitsizlikler gözlemlenmiştir. Bu

⁷⁶K. Ergin, "İttihat ve Terakki Dönemi'nde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918)", s. 114-127.

düzenleme, hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomik vizyonunu hem de savaş koşullarında şekillenen devletçi refleksleri yansıtmaktadır.⁷⁷

Yine bu yeni gümrük tarifesinin amaçlarından biri de; sürekli değişkenlik gösteren ithalat fiyatları nedeniyle ortaya çıkan gümrük kayıplarının önüne geçmekti. Tam da bu düşünceyle uygulamaya konulan Spesifik vergi alma yöntemiyle gümrük vergilerindeki kayıp-kaçakların önüne kısmen de olsa geçilebilmiştir. Advalorem sisteminde bazı mallar sanki düşük gümrük tarifeli mal gibi gösterilebilmekteydi. Bu durum vergi kayıplarını da beraberinde getiriyordu. Spesifik vergilendirme sonucunda; özellikle 1916 gümrük tarifesiyle birlikte, ithalat fiyatlarının da değişmemesinin bir neticesi olarak, gümrük gelirlerinde önemli bir artış yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında artan ithalat fiyatları uygulanan bu spesifik yöntem sayesinde iç piyasada tüketicilerin fiyat artışlarından daha az etkilenmesine ortam hazırlamıştır.⁷⁸

2- 11 Nisan 1918 Tarihli Gümrük Kanunu

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyıldaki ekonomik yapısı, kapitülasyonlar ve dış borçlanma mekanizmalarıyla şekillendi. Özellikle 1838 Serbest Ticaret Antlaşması ile başlayan serbest ticaret rejimi, imparatorluğun gümrük politikalarını yabancı devletlerin etkisine açık hale getirdi ve ekonomik egemenlik kavramını fiilen ortadan kaldırdı. Bu durum, devletin dış ticaret üzerindeki denetimini büyük ölçüde sınırladı ve yerli üretimin korunmasını imkânsız hale getirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği olağanüstü koşullar, Osmanlı'nın bu bağımlılık ilişkisini sorgulamasına ve ekonomik egemenliğini yeniden tesis etme yönündeki çabalarını hızlandırmasına zemin hazırladı. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Hükümeti kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırma kararı aldı. Bu karar, gümrük politikalarında köklü bir dönüşüm ihtiyacını beraberinde getirdi. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri gümrükler oldu. Bu alanda daha çağdaş ve bilimsel temellere dayanan bir düzenleme yapılması zorunlu hale geldi. 1916 yılında çıkarılan gümrük tarifesi, spesifik vergi toplama yöntemine dayalı olarak hazırlanmıştı. Ancak bu düzenleme, çağın gereklerine tam anlamıyla cevap verememekteydi. Bu yüzden uygulamada çeşitli eksiklikler ve uyumsuzluklar ortaya çıktı. Gümrük işlemlerinde

⁷⁷**Düstur**, Tertip II, C.6, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1334, s. 108-115. ; Orhan Kurmuş, “1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Gelişme Dergisi**, 1978 özel sayısı, s. 183,189. ; Murat Aydoğdu, “Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri Arasında İthalat Gümrük Vergisi Problemi (1918–1922)”, s. 61–63.

⁷⁸O. Kurmuş, “1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler”, s. 183,184.

yaşanan usulsüzlükler, niteliksiz personel ve denetim eksikliği gibi sorunlar, devletin ticaret üzerindeki kontrolünü zayıflattı. Bu durum yöneticilerde geleceğe dair ciddi kaygılar doğurdu. Tüm bu nedenlerle, daha kapsamlı ve sistematik bir düzenlemeye ihtiyaç duyuldu ve 11 Nisan 1918 tarihinde yeni bir gümrük kanunu hazırlandı.⁷⁹ Bu kanun, 17 Kasım 1918’de yürürlüğe girdi.⁸⁰

Yeni gümrük kanunu, yalnızca teknik bir düzenleme değil, aynı zamanda Osmanlı’nın ekonomik egemenliğini yeniden tesis etme yönündeki kararlı bir adım olarak değerlendirildi. Kanun, gümrük gelirlerini artırmayı, dış ticareti disipline etmeyi ve devletin ekonomik kontrolünü güçlendirmeyi amaçladı. İthalat vergilerini %30’a kadar yükseltti; özellikle lüks tüketim malları ve stratejik ürünler üzerinde yoğunlaşan bu artış, savaş ekonomisinin finansmanı ve ithalatın sınırlandırılması hedefiyle gerçekleştirildi. Eşyaya göre sabit vergi uygulaması, kıymet tespiti anlaşmazlıklarını azalttı, vergi tahsilatını ise kolaylaştırdı. Bu sistem, Avrupa’daki korumacı eğilimlerle paralellik göstermektedir. Kanunla birlikte gümrük işlemlerinde disiplin sağlandı. Eşya beyanı hukuki belge statüsüne kavuştu; yanlış beyan durumunda cezai yaptırımlar öngörüldü. Kayıt dışı ticaretle mücadelede önemli bir araç geliştirildi. Komisyoncuları ruhsatlandırdı ve görev tanımlarını netleştirdi. Bu sayede işlemlerde profesyonelleşme ve güvenlik sağlandı. Gümrük bölgesi kavramını genişletti; limanlar, sınır kapıları ve hava meydanlarını kapsayacak şekilde yeniden tanımladı. Özellikle Karadeniz ve Anadolu’nun doğu sınırlarında yeni gümrük noktaları tesis etti. Savaş koşulları nedeniyle bazı malların ithalat ve ihracatına özel düzenlemeler getirdi; gıda, maden ve askeri malzeme gibi stratejik ürünleri devlet kontrolüne aldı. Bu gümrük kanununun 58. maddesi’ne göre gümrükler işlevsel olarak üç farklı kategoriye ayrıldı. Birinci sınıf gümrükler, her türlü eşyanın işlemlerini yürütmekle görevlendirildi. İkinci sınıf gümrükler, kimyahanelere sahip olanlar hariç, genel eşya işlemleriyle ilgilendi. Üçüncü sınıf gümrükler ise yolcuların beraberlerinde getirdikleri eşyaların işlemlerini üstlendi. Bu sınıflandırma, gümrük sistemini daha işlevsel ve denetlenebilir hale getirdi. Ayrıca kanunun 50. maddesi uyarınca, Rüşûmât Genel Müdürlüğü tarafından gerekli görülmediği sürece, İkinci ve Üçüncü sınıf gümrük idarelerinin yetki alanları dışında kalan işlemleri gerçekleştirmeleri

⁷⁹M. Şahin, *Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)*, s. 50.

⁸⁰BOA, HR.HMŞ.İŞO, 221 – 4 ; BOA, BEO, 4532 - 339866 ; *Düstur*, Tertip II, C.10, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928, s. 459-471. ; Birten Çelik, *Osmanlı Gümrüklerinde 19. Yüzyıl Son Döneminde Yapılan Reformlar ve Yabancı Uzmanlar*, 2022, Ankara, s. 207. ; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.18.1.23.8.6.

yasaklandı. Tüm bu düzenlemeler, Osmanlı ekonomisinde üç temel etki yarattı: devlet gelirlerinde belirgin bir artış sağladı, ticaret işlemlerini disipline etti ve yerli üretimi koruma yönünde bir eğilim ortaya çıkardı. Bu yönüyle 1918 Gümrük Kanunu, yalnızca mali bir düzenleme değil, aynı zamanda ekonomik egemenlik arayışının hukuki bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Giovanni Arrighi'nin "*serbest ticaret emperyalizmi*" kavramı, Osmanlı'nın 1838 Serbest Ticaret Antlaşması ile başlayan dışa bağımlı ticaret rejimini açıklamakta önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. 1918 Gümrük Kanunu, bu rejime karşı geç kalmış ama anlamlı bir direniş olarak yorumlanmaktadır. Devletin ticaret üzerindeki kontrolünü artırması, emperyal merkezlerin ekonomik tahakkümüne karşı bir tepki niteliği taşır. Bu düzenleme, Osmanlı'nın modernleşme sürecinde ekonomik bağımsızlık arayışının önemli bir durağı oldu. Bu bağlamda; 11 Nisan 1918 Gümrük Kanunu, Osmanlı'nın son döneminde ekonomik egemenliğini yeniden tesis etme yönünde geç ama kararlı bir adım attı. Hem mali hem idari açıdan dış ticareti kontrol altına almayı hedefleyen bu düzenleme, Cumhuriyet döneminde bile uzun yıllar yürürlükte kaldı ve Osmanlı'nın ekonomik mirasının önemli bir parçası haline geldi.⁸¹

⁸¹B. Çelik, "Osmanlı Gümrüklerinde 19. Yüzyıl Son Döneminde ...", s. 207. ; M. Şahin, **Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)**, s. 51.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN ÖNÜNDEKİ EKONOMİK ZORLUKLAR VE DÜŞÜNÜLEN ÇÖZÜM YOLLARI (1920-1929)

A- OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYET'E MİRAS KALAN MALİ SORUNLAR (1920-1929)

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıldan itibaren dağılma sürecine girmiştir. Devletin çözülme sürecini hızlandıran iç ve dış nedenler içerisinde ekonomik düzenin bozulması önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle kapitülasyonlar, dış borçlar ve yabancı devletlerle imzalanmış çok ağır koşullar taşıyan antlaşmalar bu çöküşün temel nedenleridir. İkinci Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra yönetimi ele geçiren ve Babı Ali Baskını (1913) ile ülkeye tamamen egemen olan İttihat ve Terakki Cemiyeti milli bir sanayi kurmak ve Türk burjuvasını oluşturabilmek için çalışmalar yapmaya başladı. 1913'de çıkarılan “*Teşviki Sanayi Muvakkatı*”, 1914'de kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması, “*1916 ve 1918 Gümrük Kanunları*” milli ekonomi için yapılan çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından imzalanan Mondros Mütarekesi(1918) olayların seyrinin değişmesine yol açmıştır. Kurtuluş Savaşı ve yeni Türk Devleti'nin kurulması olumlu sonuçlar ortaya çıkarmış olsa da Osmanlı Devleti'nin kronolojik olarak bir devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'ni, çözülmesi oldukça zor ekonomik sorunlar beklemekteydi.⁸²

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden ekonomik sorunlar çok çeşitli olmasına karşın, bu sorunların çözümünde kullanılacak finansmanın nasıl temin edileceğine dair ortada ciddi bir çalışma da yoktu. Fakat en başta sorunların tespit edilmiş olması da çözüm adına oldukça önemli kabul edilebilir. Bu sorunlar ana hatlarıyla şunlardır: En başta Osmanlı Devleti'nin çağın gerisinde kalmış maliye sisteminin yeniden yapılandırılması ve vergi uygulamalarının dönemin koşullarına uygun hale getirilmesi gerekiyordu. Mali disiplini ön planda tutan en azından gelir ve giderin denk olduğu yeni ve modern bir bütçenin yapılması şarttı. Halk fakirdi ve ekonomik koşulların hızla iyileştirilmesi gerekmektedir. Kapitülasyonların ilgili devletlerin de kabulüyle kesin olarak kaldırılması ve Düyûn-İ Umûmiyye İdaresi'ne son verilmesi zorunluydu. Yabancıların elindeki işletmelerin mutlaka millileştirilmesi ve halkı olumsuz etkileyen

⁸²Ç. C. Korkmaz, *İkinci Meşrutiyet ve Atatürk Dönemi Ekonomi Politikalarına Dair Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*, s. 79-95.

tekellerin kesinlikle kaldırılması gerekiyordu. Para politikalarının daha sistemli yürütülebilmesi için milli paramızı basacağımız bir bankaya ihtiyaç bulunmaktaydı. Balkan Savaşları'ndan itibaren Türkiye'ye gelen mübadillerin iskân edilmesi için çözüm yollarına ve paraya ihtiyaç vardı. Birinci Dünya Savaşı ve ardından başlayan Kurtuluş Savaşı Anadolu'nun birçok şehrini enkaza çevirmişti. Bu enkazın kaldırılması ve Anadolu'nun yeniden imar edilmesi gerekiyordu. En önemlisi de altyapısı çöken ülkenin yeniden ayağa kaldırılması ve demiryollarının yeniden yapımı için finansmana gereksinim duyulmaktaydı.⁸³

Kendi iç pazarlarını yabancı malların istilasından koruyamayan bir ülkenin gümrük oranlarını tek başına belirlemesi zaten mümkün değildi. Parası enflasyon karşısında sürekli değer kaybına uğrayan bir ekonominin milli bir kalkınma hamlesine girişmesi neredeyse imkânsızdı. Finansman ihtiyacının önemli bir kısmı ise yabancı ülkelerin bankalarından yüksek faizler karşılığında ancak temin edilebilmekteydi. Mali teşkilatı denetlenebilir olmayan Osmanlı Devleti'nin vergi sisteminde eşit ve adil bir düzen kurabilmesi ise mümkün değildi. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nden çok büyük ekonomik sorunlar devralan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu sorunlara çözüm yolları üretmekten başka çıkış yolu yoktu.⁸⁴

Finansman sorunu dışında önemli problemlerden biri de yetişmiş insan gücüne duyulan ihtiyaçtı. Balkan Savaşları (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve ardından Kurtuluş Savaşı (1919-1923) yetişmiş insan gücünü yok etti. Bu durum aynı zamanda entelektüel sermayeyi de olumsuz etkiledi. Osmanlı Devleti'nde ticareti elinde tutan azınlıklar ve Levantenlerin⁸⁵ bir kısmı bilgi birikimleriyle birlikte ülkeyi terk ettiler. Türk Milleti ise asırlardır yabancısı olduğu ekonomi alanında ne yapacağını tam olarak bilemiyordu. Modern iktisat biliminin öncüsü olarak kabul edilen Keynes'i⁸⁶ takip eden

⁸³G. Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları** 2008, Ankara, 2008, s. 11-14.

⁸⁴Pınar Öztürk Demiröz, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Kapitalistleşme ve Kalkınma Süreci**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Gökhan Karabulut), İstanbul, 2019, s. 43, 44.

⁸⁵Levanten kelimesi, Fransızca "*lever*" sözcüğünden türetilmiştir ve "*doğmak*" ve "*doğu*" anlamlarına gelir. Bu sözcük, Doğu Akdeniz ülkelerini tanımlamak için kullanılır. Levanten, genel olarak Avrupalı bir aileden gelip, Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin İzmir ve İstanbul gibi kentlerine yerleşen kişileri ifade eder. Levantenler için ortak kabul edilen bir tanım bulunmamakla birlikte, yerli azınlık gruplar ile Batılı insanlar arasında farklı bir toplumu ve kültür grubunu temsil ederler. Bu topluluk, İngiliz, İtalyan, Fransız, Macar ve Slav kökenli bireylerden oluşur. Levantenler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde hem devlet işlerinde hem de ticari hayatta önemli bir güce sahip oldular. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/257938>, E.T. : 25.12.2024)

⁸⁶John Maynard Keynes (5 Haziran 1883 - 26 Nisan 1946), İngiliz bir iktisatçıdır. Eğitilmiş ve varlıklı bir ailede doğan Keynes'in babası John Neville Keynes, Cambridge Üniversitesi'nde iktisat profesörüyüdü. Annesi Florence Ada Keynes ise toplumsal reformlara önem veren, yazılar yazan ve kasabasının ilk kadın belediye başkanıydı. Keynes'in iktisadi düşünceleri, 1929 Büyük Ekonomik Buhanve İkinci Dünya

ve bu konularda yetkinliğı olan Cavit Bey⁸⁷, İbrahim Fazıl (Pelin)⁸⁸ ve Fethi Bey (Okyar) gibi birkaç iktisatçıdan bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla bu konularda da yetersizliğin olduğu söylenebilir.⁸⁹

B- OSMANLI DEVLETİ'NDEN YENİ TÜRK DEVLETİ'NE GEÇEN MALİ DOKTRİNLER

Yeni Türk Devleti'nin kurulma aşamasında kurucu liderlere yol gösterecek bir örneğe ihtiyaç vardı. Bu örnek ise İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde uygulanmış olan “*Milli İktisat*” tezi ve bu teze ait bir takım çalışmalardı. Bu uygulamalar arasında; kapitülasyonların kaldırılması, gümrük oranlarının milli çıkarlarımıza uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesi gelmekteydi. Çıkarılan yeni gümrük kanunları gümrük gelirlerinin artmasını sağladı. Asıl amaç ise sanayileşmektir. Milli bir sanayi ancak milli burjuvazi ile kurulabilirdi. Milli Mücadele sona erdikten sonra “*Milli İktisat*” modeli birbirinden farklı düşünen iki yeni grup ortaya çıkarmıştı. Bunlardan birincisi Ziya Gökalp ve İsmet İnönü

Savaşın sebep olduğu büyük ekonomik sorunlar sırasında şekillenmiştir. Savaş sonrası, Bretton Woods Konferansı'nda İngiltere adına “*Keynes Planı*”nı sunmuştur. Bu plan, ABD'nin Maliye Bakanı tarafından kabul edilmiş, ancak Keynes'in büyük katkılarını içermiştir. 1929 Büyük Ekonomik Buhranına kadar piyasanın kendi kendine dengeye geleceğini savunan Klasik İktisat okulunun yanlış olduğunu ortaya koyan Keynes, hükümet müdahalesi ile ekonomik dengelerin hızla yeniden kurulabileceğini savunmuştur. Bu görüşler, “*Keynesgil İktisadın*” temellerini atmıştır. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1359175>, E.T. : 18.12.2024)

⁸⁷Cavit Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde aktif siyasette yer almış bir devlet adamıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde liberal çizgisini korumuş ve iktisadi-siyasi konularda önemli bir mertebeye ulaşmıştır. Osmanlı'nın yıkılış döneminde, yıkılışa yol açan darbeleri göğüslemeye çalışan idealistlerden biri olarak öne çıkmıştır. Ancak, 1923'ten sonraki yönetime ters düştü ve İzmir Suikastına adı karıştırılarak idam edildi. Bu durum, resmi tarih yazarlarının genellikle ilgisiz veya yanlı hale gelmesine neden oldu. Sultan II. Abdülhamid'in iktidarına son veren ve yenilgiyle sonuçlanan bir savaşa giren İttihatçı kadronun içinde yer alması, ona karşı bir soğukluk oluşturdu. Birçok yazar, İttihatçılara karşı olumsuz bir tutum sergiledi ve bu durum Cavit Bey için daha da ağır uygulandı. Ayrıca, liberal düşünceye uzun süre ilgisiz kalınması ve Osmanlıca kaynaklara erişimdeki yetersizlikler, aydınlarımızın dikkatini çekmemesine yol açtı. (<https://www.otuken.com.tr/nazmi-eroglu-ittihatcilarin-unlu-maliye-naziri-cavid-bey>, E.T. : 18.12.2024)

⁸⁸Ord. Prof. İbrahim Fazıl Pelin (1886 - 1944), Selanik'te doğdu. Önemli bir Türk iktisatçısıydı. Selanik Feyziye Rüştîyesi ve Merkez İdadisi'nde lise eğitimini tamamladıktan sonra, 1909'da Mülkiye'den mezun oldu. Maliye Nezareti'nde memur olarak devlet hizmetine girdi. Paris'te “*Ecole Libre des Sciences Politiques*”te üç yıl eğitim aldıktan sonra yurda dönmüş ve Mülkiye Mektebi'nde doçent olarak görev yaptı. 1936-1943 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde Ordinaryüs Profesör olarak “*Maliye ve Mali Kanunlar Kürsüsü Başkanlığı*”nı yürüttü. Öğrencileri, onun derslerini dikkatle dinler ve ona saygı duyardı. Pelin, birçok kooperatif, dernek ve müessesenin kuruluşuna öncülük etti ve yönetim kurullarında görev aldı. İbrahim Fazıl Pelin, 1944 yılında İstanbul'da vefat etti. (<https://www.oktayaras.com/ibrahim-fazil-pelin/tr/29127>, E.T. : 18.12.2024)

⁸⁹G. Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, s. 11-14.

öncülüğünde şekillenen gruptu. Bu grupta; Hasan Saka,⁹⁰ Şükrü Saraçoğlu⁹¹ ve Mustafa Şeref Özkan⁹² gibi önemli kişiler bulunuyordu. Bu grup ilerde CHF'ye dönüşerek

⁹⁰Sakaoğulları Ailesi'nden Trabzonlu Hafız Yunus Efendi'nin oğludur. 1885'te Trabzon'da doğdu. Trabzon Askeri Rüştiyesi ve Mülkiye İdadisini dereceyle bitirdikten sonra, 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Mülkiye Mektebi'ni tamamlayarak Paris'te “*Siyasi İlimler Mektebinde*” İktisat ve Maliye tahsili yaptı. Yurda döndüğünde Mülkiye Mektebi'nde İktisat ve Maliye dersleri verdi. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son yıllarında Trabzon Milletvekili olarak görev yaptı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan sonra yeniden Trabzon Milletvekili seçildi. Lozan Konferansı'na üye olarak katıldı. Ticaret ve Maliye Vekilliklerinde bulundu. Maliye Vekilliği'nden ayrıldıktan sonra Büyük Millet Meclisi Başkan Vekilliği'ne seçilmiş ve aynı zamanda Ankara Hukuk Fakültesi ile Siyasal Bilgiler Okulu'nda profesör olarak görev yaptı. Çeşitli kongre ve konferanslarda Türkiye'yi temsil etti. Balkan Dostluk Derneği başkanlığı yaptı. 1934'te İstanbul'da toplanan Parlamentolar Konferansı'nda başkanlık etti. CHP meclis grubu başkanlığını yürüttü. 13 Eylül 1944'ten 10 Eylül 1947'ye kadar Dışişleri Bakanlığı'nı üstlendi. Birleşmiş Milletler 'in kurulması amacıyla 1945 Haziran ayında San Francisco'da toplanan konferansa Türk görüşme heyeti başkanı olarak katıldı. 5 Eylül 1947'de Başbakan oldu. 14 Ocak 1949'da görevinden ayrıldı.(https://www.mfa.gov.tr/sayin-hasan-saka_nin-ozgecmisi.tr.mfa, E.T. : 26.02.2025)

⁹¹1 Ocak 1887'de Ödemiş'te doğdu. İlköğrenimini ve rüştiyeyi Ödemiş'te tamamladı. 1906'da İzmir İdadisinden, 1909'da Mektebi Mülkiye'den mezun oldu. Aydın Vilayeti maiyet memurluğu, İzmir Sultanisi matematik öğretmenliği ve İttihat ve Terakki Ticaret Mektebi müdürlüğü yaptı. Daha sonra öğrenim için önce Belçika'ya, ardından Cenevre'ye gitti. Cenevre Üniversitesi İktisadi ve Siyasal İlimler şubesinden mezun oldu. Milli Mücadele'ye katıldı ve Kuşadası, Aydın, Nazilli bölgelerinde faaliyet gösterdi. İzmir milletvekili olarak Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katıldı. İstanbul'un işgalinden sonra 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İzmir milletvekili olarak katıldı. 1925'te Fethi Okyar hükümetinde Milli Eğitim Bakanı oldu. Fethi Okyar hükümetinin istifası üzerine Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyeti Başkanı oldu. 1927'de İsmet İnönü Hükümeti'nde Maliye Vekili, 1933'te Adliye Bakanı, 1938'de Celal Bayar ve Refik Saydam hükümetlerinde Dış İşleri Bakanı oldu ve 1942'ye kadar bu görevde kaldı. Refik Saydam'ın ölümü üzerine 9 Temmuz 1942'de Başbakan oldu ve 1946'da hastalığı dolayısıyla Başbakanlık görevini bıraktı. 1950'ye kadar İzmir milletvekilliği yaptı. (https://www.mfa.gov.tr/sayin-sukru-saracoglu_nun-ozgecmisi.tr.mfa, E.T. : 25.12.2024)

⁹²Mustafa Şeref Özkan, 1885 yılında Burdur'un Yeşilova kazasının Genceli köyünde doğdu. Burdur'da ilköğrenimini tamamladıktan sonra İzmir İdadisi ve ardından 1909 yılında İstanbul Hukuk Mektebi'nden dereceyle mezun oldu. İttihat ve Terakki hükümetinin öğrenim amaçlı yurt dışına gönderdiği ilk öğrencilerden biri oldu. 1909 yılında yükseköğrenimini yapmak üzere Paris'e gönderildi. 1912 yılında Paris Hukuk Fakültesi'ndeki eğitimini başarıyla tamamlayarak yurda döndü. 1915 yılı sonlarında Ticaret ve Ziraat Müsteşarlığına getirildi. 1917 yılında milli sermayeli “*Osmanlı İtibarı Milli Bankası*”nın kurulmasında ve nizamnamesinin hazırlanmasında büyük katkı sağladı. 1917 yılında kurulan Talat Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırlığına getirildi. Bir buçuk yıldan uzun süre nazırlığı sırasında tarım ve ticaret alanında başarılı düzenlemeler gerçekleştirdi. 1918 yılında Talat Paşa kabinesinden istifa ederek Ticaret ve Ziraat Müsteşarlığı'ndan ayrıldı. Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarlığı ile Nazırlığı görevleri sırasında “*devletçi ekonomi*” politikalarının benimsenmesinde ve hayata geçirilmesinde etkili oldu. Modern Batı hukuk sistemini benimseyen kimliğiyle hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde bir eğitimci ve bürokrat olarak önemli görevler üstlendi. Ankara hükümeti tarafından oluşturulan Lozan Sulh Heyeti'nde müşavir olarak görevlendirildi. Başarılı geçen Lozan görüşmelerinin ardından 1923 yılında yapılan seçimlerde CHP'den Burdur milletvekili seçildi. 1929 Büyük Ekonomik Buhranın Türkiye'deki etkilerinin yönetiminde, özellikle devletçi ekonomik uygulamalarda belirleyici rol oynadı. 1930 yılında İktisat Vekilliği görevine getirildi. Kısa bir süre bulunduğu İktisat Vekilliği sırasında yaptığı çalışmalarla 1930'lardaki devletçi uygulamaların altyapısını oluşturdu. Ancak çıkarılan yasalar bazı kesimler tarafından kabul görmedi. Türkiye İş Bankası'nın kâğıt fabrika kurma girişimlerinden dolayı Mustafa Şeref Özkan ile olan uyuşmazlık ve 1932 yılında yayınlanan son kontenjan kararnamesi İstanbul iş çevreleri ve Milli Sanayi Birliği'nin tepkisine neden oldu. Mustafa Şeref Özkan'ın liderliğinde oluşturulan bir grup siyasetçi ve bürokrat, 1932 yılında devletçiliği, özel mülkiyet ve girişime dayanan kapitalist piyasa ekonomisinin yerine ikame edilecek bir sanayileşme modeline dönüştürmek istedi. Başbakan İnönü'nün bu çabaya zımnî olarak katılması, Türkiye'deki özel iş sektöründe ve mecliste büyük çalkantılara ve Atatürk'ün müdahalesine yol açtı. “*Yalova Olayı*” olarak bilinen bu gelişme, Mustafa Şeref Özkan'ın iktisat vekillikinden istifasına neden oldu. Bu olaydan sonra sağlık gerekçesiyle görevden affını istedi ve talebi 1932 Eylül'ünde kabul edildi. Yerine 1939 yılına kadar devletçilik uygulamasından sorumlu olan Celal Bayar getirildi. 1932 sonbaharından 1938 Eylül'üne kadar Mustafa Şeref Özkan, önce maliye, sonra da bütçe encümeninin

“Devletçilik” ekonomi modelini savunacaktır. İkinci Grup ise Cavit Bey öncülüğünde şekillenmiştir. Bu grupta ise; Ali Fethi Okyar⁹³, Ahmet Ağaoğlu⁹⁴ ve Ahmet Hamdi Başar⁹⁵ gibi önemli şahıslar bulunmaktadır. Bu grup ise ilerleyen süreçte SCF’ye

değişmez reisi oldu. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mustafa-seref-ozkan-1885-1908/>, E.T. : 26.12.2024)

⁹³1881'de Pirlepe'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra, 13 Mart 1898'de Harbiye Mektebi'ne girdi. 2 Ocak 1900'de Piyade Teğmen rütbesiyle mezun oldu. 4 Ocak 1904'te Kurmay Yüzbaşı olarak 3. Ordu emrine verildi. 1 Mart 1907'de Selanik Demiryolu Müfettişliğine nakledildi. 20 Mayıs 1908'de Binbaşılığa terfi ederek, Selanik Jandarma Subay Okulu Komutanlığına atandı. 12 Ocak 1909'da Paris Askeri Ataşesi oldu. 3 Temmuz 1911'de Arnavutluk Harekâtında İşkodra Mürettep Kuvvetler Kurmayına atandı. 6 Ekim 1911'de Trablusgarp'a gelerek savunma kuvvetlerinde görev aldı. Mebusan Meclisinin II. Dönemi için 13 Nisan 1912'de yapılan seçimde Manastır Milletvekili oldu. Meclisin kapatılmasından sonra orduya dönerek, 17 Kasım 1912'de Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Kurmay Başkanlığına atandı. 13 Ekim 1913'te Sofya Elçisi oldu. Mebusan Meclisinin III. Dönemi'nde 8 Aralık 1917'de İstanbul milletvekili seçilerek elçilik görevinden ayrıldı. 14 Ekim 1918'de Dâhiliye Nazırlığı'na atandı. Kabinenin 8 Kasım 1918'de istifasıyla nazırlık görevi sona erdi. 10 Mart 1919'da tutuklandı, 2 Haziran 1919'da Malta Adasına sürgüne gönderildi. 30 Mayıs 1921'de serbest bırakıldı. 15 Ağustos 1921'de İstanbul Milletvekilliğine seçilerek, I. Dönemde TBMM'ne katıldı. 10 Ekim 1921'de Dâhiliye Vekilliğine seçildi. 4 Ekim 1922'de Dâhiliye Vekâletinden istifa etti. II. Dönemde yeniden İstanbul Milletvekili seçildi. 13 Ağustos 1923'te Müdafaayı Hukuk Grubu Başkan Vekilliğine getirildi. 14 Ağustos'ta İcra Vekilleri Heyeti Reisliği ve Dâhiliye Vekâletine seçildi. 28 Ekim 1923'te bu görevden çekildi. Cumhuriyetin ilk Meclisinin 1 Kasım 1923'teki toplantısında TBMM Başkanı oldu. 1 Kasım 1924'te tekrar Başkan seçildi. 22 Kasım 1924'te Başbakanlığa atanarak, Milli Müdafa Bakanlığı da birlikte yürüttü. Doğu Ayaklanmasında 2 Mart 1925'te Başbakanlıktan istifa etti. 11 Mart 1925'te Paris Büyükelçiliğine tayin edildi. 9 Ağustos 1930'da Büyükelçilikten istifa ederek, SCF'yi kurdu. 12 Ağustos 1930'da Genel Başkanı oldu. 17 Kasım 1930'da partisini feshetti. 24 Eylül 1930'da Gümüşhane Milletvekili olarak Meclise girdi. 31 Mart 1934'te Londra Büyükelçiliğine atandı. V. Dönem ara seçimlerinde Bolu Milletvekilliğine seçilmesi nedeniyle 4 Ocak 1939'da görevinden istifa etti. 3 Nisan 1939'da II. Saydam Kabinesinde Adalet Bakanı oldu. Bu görevini 12 Mart 1941 tarihine kadar sürdürdü. VII. Dönemde de Bolu Milletvekili olarak Parlamentoya girdi. 7 Mayıs 1943'te İstanbul'da vefat etti. (<https://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/>, E.T. : 31.12.2024)

⁹⁴Ağaoğlu, 1889'da Paris'e gitti ve “Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi”ne girerek Azerbaycan'dan Avrupa'ya eğitim almaya giden ilk kişi oldu. Darülfünun 'da Rusça ve Türk-Moğol tarihi dersleri verdi. 1911'de Türk Yurdu ve 1912'de Türk Ocağı cemiyetlerinin kurucuları arasında yer aldı. Siyaset yapmayı sürdürmek için memuriyetten istifa etti ve İttihat ve Terakki'nin 12 kişilik yönetim kurulunda görev aldı. 1914'te Afyonkarahisar'dan milletvekili seçildi. Azerbaycan, 1918'de bağımsızlığını ilan edince, Bakü'yü Ermeni ve Bolşevik çetelerden kurtarmak için Anadolu'dan yola çıkan Kafkas İslam Ordusu komutanı Nuri Paşa'nın siyasi müşaviri olarak ülkesine döndü ve Azerbaycan Cumhuriyeti Meclisine seçildi. Ağaoğlu, 1918 sonbaharında İstanbul'a döndüğünde İngilizler tarafından tutuklandı ve ittihaççılarla birlikte Malta'ya sürüldü. 1921'de serbest bırakılınca Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katıldı ve Atatürk'ün başkanlığındaki Ankara hükümeti tarafından Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğüne atandı. Hâkimiyeti Milliye gazetesinde başyazar olarak yazılar yazan Ağaoğlu, Kars'tan ikinci ve üçüncü dönem milletvekili olarak TBMM'ye seçildi. Siyasetin yanı sıra eğitimciliği de sürdürdü; Ankara Hukuk Mektebinde anayasa dersleri verdi. Anadolu Ajansının (AA) anonim şirket haline getirilmesinin ardından, 21 Mayıs 1925'te yapılan ilk yönetim kurulu toplantısında ajansın Yönetim Kurulu Başkanı seçilerek, AA'nın ilk yönetim kurulu başkanı oldu. 1930'da Atatürk'ün isteği üzerine SCF'nin kuruluşuna katıldı. Daha sonra bu parti kapatılınca aktif politikadan uzaklaştı ve İstanbul'a taşınarak Darülfünunda hukuk tarihi profesörü oldu. Emekli olduktan sonra farklı gazetelerde yazılar yazdı. Ağaoğlu, 19 Mayıs 1939'da İstanbul'da vefat etti. (<https://www.aa.com.tr/tr/portre/turkiye-ve-azerbaycanda-iz-birakan-aydin-ahmet-agaoglu-vefatinin-82-yilinda-aniliyor/2246742>, E.T. : 25.12.2024)

⁹⁵Ahmet Hamdi Başar, 1897 yılında İstanbul'da doğdu. Üniversite eğitimini Darülfünun Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünde tamamladı. Kariyerine İstanbul'daki Çamlıca Kız Lisesi'nde coğrafya öğretmeni olarak başladı. Başar, eğitimini aldığı coğrafyanın yanı sıra ekonomi ve siyasetle de ilgilendi. 1917'de “Ticaret-i Umumiye Mecmuası” çıkardı ve 1918'de kurucuları arasında yer aldığı “Ahali İktisat Fırkası”nda önemli bir rol oynadı. Ayrıca, “Müdafaayı Milliye Örgütünde” Anadolu'ya istihbarat aktarma, insan ve savaş malzemesi taşınması gibi görevleri yerine getirerek aktif olarak çalıştı. 1922 yılında “Milli Türk Ticaret Birliği”ni (MTTB) kurdu ve birliğin yayın organı olan “Türkiye İktisat Mecmuasında” yazarlık

dönüşecek ve Liberal, serbest piyasa ekonomisini, savunacaktır. Atatürk ise genellikle bu iki grup arasında hakem olma rolünü üstlenmiştir.⁹⁶

C- ATATÜRK'ÜN MALİ POLİTİKALARININ ŞEKİLLENMESİNDE ETKİLİ OLAN GÖRÜŞLER

Maliye bir devletin kuruluş aşamasında ülkeyi ayakta tutabilecek en önemli olgudur. Mali temelleri güçlü olmayan bir devletin ayakta durabilmesi mümkün değildir. Napolyon'un da ifade ettiği gibi büyük zaferlerin kazanılabilmesi için üç şey gereklidir: Para, para ve para. Bunun bilincinde olan Atatürk ekonomiyi gerçekçi temeller üzerine kurdu. Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce yayınlanan Tekâlifî Milliye Emirleri ve emperyalist amaçlar taşımayan devletlerden yardım alınabileceğinin daha önce karara bağlanmış olması bunun örnekleridir. Nitekim SSCB'den alınan yardımlar bu gerçekçi bakış açısının somut bir göstergesidir. İsmet İnönü ise cumhuriyetin kurulma aşamasında en çok yeni bir maliye düzeninin kurulması konusunda zorlandıklarını ifade etmektedir. Atatürk'ün ekonomiyle ilgili temel felsefesini yansıtan görüşleri dört ana kaynak altında toplanabilir. Bunlar: 1- Afet İnan ile birlikte yazdıkları Medeni Bilgiler Kitabı 2- Afet İnan tarafından hazırlanmış olan Vergi Bilgisi Kitabı 3- TBMM'nin açılış dönemlerinde Atatürk tarafından yapılan konuşmalar ve farklı dönemlerde verilen demeçler 4- CHP hükümetlerinin ekonomi alanındaki icraatları, yer almaktadır. Özellikle Atatürk'ün emirleriyle Afet İnan tarafından hazırlanan Vergi Bilgisi Kitabı Atatürk'ün ekonomi konusuna ne denli önem verdiğini göstermesi açısından kayda değerdir. Atatürk bu konuyla yüzeysel olarak ilgilenmedi, adeta kapsamlı bir şekilde bu alana nüfuz etmeye

yaptı. Başar'ın sermayenin, girişimciliğin ve ekonomik faaliyetlerin Türkleştirilmesi konusunda geliştirdiği görüşleri, yazıları ve eylemleri, Ankara hükümetinin dikkatini çekti; İzmir İktisat Kongresi'ne Milli Türk Ticaret Birliği'nin temsilcisi olarak davet edildi. Kongre'de alınan kararlar ve elde edilen destek doğrultusunda İTSO seçimleri yapıldı ve tamamen Türk-Müslüman bir ekip oda yönetim kuruluna seçildi. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin iktisadi politikası ile Başar'ın savunduğu görüşler arasındaki uyumluluk, 1925 yılında çıkarılan "*Limanlar Kanunu*"nda da kendini gösterdi. 1920'li yıllardan itibaren İstanbul Limanı'nın millileştirilmesi, Başar'ın hem gündeminde oldu hem de millileştirme çalışmaları içinde aktif rol aldı. Çıkarılan yeni Liman Kanunu ile Başar, çalışmalarının bir karşılığı olarak İstanbul Liman Şirketi müdürü oldu ve "*Limancı Hamdi*" olarak anılmaya başlandı. Bu görevi 1934'e kadar devam etti. 1929 Büyük Ekonomik Buhran döneminde Başar, Eylül 1930'da Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'e ve İsmet Paşa'ya ekonomi hakkındaki gözlemlerini sunma fırsatı buldu. SCF denemesinin hemen ardından, 1930 yılında Mustafa Kemal Atatürk üç ay süren bir yurt gezisine katıldı. Seyahate dair anılarını anlattığı 1945 yılında yayımlanan "*Atatürk'le Üç Ay*" kitabında gözlemlerini dile getirdi. Başar da 1930'dan itibaren devletçilik tartışmalarına katıldı. Başar, 1929 Büyük Ekonomik Buhranı ile ilgili şekillenen ve etkilenen yeni iktisadî hayat ve politikalar konusunda düşünceler üretti ve yazılarını 1932 yılından itibaren yayımladığı altı ciltlik "*İktisadi Devletçilik*" serisi ile 1932-1934 yılları arasında çıkardığı "*Kooperatif*" dergisinde paylaştı. Aslında Başar'ın savunduğu liberalizm, dönemin ve Türk liberalizminin tüm muhafazakâr özelliklerini barındırmaktaydı. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-hamdi-basar-1897-1971/>, E.T. : 26.12.2024)

⁹⁶G. Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, s.14, 15.

çalıştı. Kitabın hazırlanma sürecinde Hasan Saka, Şükrü Saraçoğlu gibi ekonomi alanında yetkinlikleriyle bilinen kişilerden yardım alınmış olması da bu durumun bir kanıtıdır. Dönemin koşulları dikkate alındığında yaşanan büyük ekonomik sıkıntılar sadece içerde etkili olmadı Dış politikada da, borçların ödenememesi gibi, büyük sorunlara neden olduğu görülmektedir.⁹⁷

Mustafa Kemal İstanbul'un resmen işgal edildiği (16 Mart 1920) ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtıldığı, iç ve dış sorunların zirve yaptığı dönemde bile ekonomi konusunu geri plana atmamıştır. TBMM'nin açılış sürecinde ve sonrasında yaptığı açıklamalar bu durumun bir göstergesidir. Bu süreçte en büyük başarı Türk parasının değerini korumaktır. Enflasyonsuz bir kalkınma ve denk bütçe oluşturma Mustafa Kemal'in ve Cumhuriyet yönetiminin gayesiydi. Büyük ölçüde bu amaçlara ulaşıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında etkili olan hatalardan ders alınarak yeni Türk Devleti sağlam temeller üzerine oturtulmaya çalışıldı. Egemenliğin Türk Milletine verilmesi ve yabancı devletlere verilen her türlü ayrıcalıkların kaldırılması en başından itibaren Mustafa Kemal'in amacı oldu. Bu duruma örnek olarak 20 Haziran 1921'de TBMM tarafından çıkarılan 7 maddelik "*Yerli Kumaş Giyilmesi Hakkında Kanun*" gösterilebilir.⁹⁸ Bu kanuna göre devlette görev yapan bütün memurların yerli kumaştan elbise giymeleri istenmektedir. Hâlihazırda giydikleri elbiselerin kumaşı yabancı ise daire başkanları tarafından damgalanıp kayıt altına alınması ve eskiyinceye kadar giyilmesi istenmektedir. Sadece bu örnek bile yerli üretime ve yerli sanayiye verilen önemi göstermesi açısından manidardır.⁹⁹

Atatürk'ün ekonomik bağımsızlık anlayışı yalnızca üretimle sınırlı kalmadı, dış ticaret ve gümrük politikalarında da belirgin şekilde kendini gösterdi. Daha 1920 yılında, TBMM'nin açılmasından kısa süre sonra çıkarılan kararnamelerle dışarıya altın akışı engellendi; ithal mallara yüksek gümrük vergileri getirildi. 28 Haziran 1920 tarihli kararnameyle gümrük vergileri beş kat artırıldı. Ayrıca "*Ardıye Resmi*"¹⁰⁰ adıyla bilinen depo vergisi ise on misli yükseltildi. İhracat vergileri ise yeniden düzenlendi. Bu uygulamalar, savaş koşullarında bile ekonomik egemenlikten taviz verilmediğini göstermektedir. Cumhuriyetin İlanı'ndan sonra 1929'da yürürlüğe giren 1499 sayılı

⁹⁷G. Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, s.22, 23.

⁹⁸BCA, 30.18.1.1.2. 38.17.

⁹⁹M. Şahin, *Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)*, s. 75, 76

¹⁰⁰TBMMZC, 1/III, s. 20.

Gümrük Tarifesi Kanunu¹⁰¹ ile ithalat sistematik biçimde kontrol altına alınmış; yerli sanayiye koruma amacıyla koruyucu tarifeler uygulanmıştır. 1931’de kurulan Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti¹⁰², kaçakçılıkla mücadele ve devlet tekellerinin yönetimi gibi görevlerle ekonomik bağımsızlığın kurumsal teminatı haline gelmiştir. Bu süreçte Lozan Antlaşması sonrası kaldırılan Düyûn-i Umûmiyye ve Reji İdaresi gibi yabancı denetim mekanizmalarının yerine milli kurumlar oluşturuldu. Atatürk’ün bu politikaları, milli iktisat anlayışının dış ticaret boyutunu oluşturarak ekonomik egemenliğin pekiştirilmesinde kritik rol oynamıştır. Ekonomik bağımsızlığın olmadığı bir ülkenin varlığını devam ettiremeyeceğinin somut örneği ise Osmanlı Devleti’dir.¹⁰³

D- BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NİN GÜMRÜK VERGİSİ İLE İLGİLİ İLK ÖNEMLİ YASAL DÜZENLEMESİ VE KORUYUCU GÜMRÜK POLİTİKALARININ BAŞLANGICI

Mustafa Kemal Birinci TBMM’nin açılışından (1920) vefatına kadar (1938) yirmi kez meclis açılış konuşması yaptı. İlk konuşmasını TBMM açıldıktan bir gün sonra, 24 Nisan 1920’de, gerçekleştirdi. Bu konuşması 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile TBMM’nin açılışı arasındaki süreçte yaşanan siyasi gelişmeleri kapsamaktadır. Meclis açılışında yaptığı konuşma daha çok teşekkür mahiyetindedir. Meclis Başkanı olarak dört kez, Cumhurbaşkanı olarak da on beş kez açılış konuşması yaptı. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçildikten sonra (29 Ekim 1923) yaptığı bütün konuşmaları 1 Kasım da yaptı. Çünkü 1 Kasım meclisin ve yasamanın ilk açılış günüydü.¹⁰⁴

23 Nisan 1920’de açılan Büyük Millet Meclisi yasama, yürütme ve yargı gibi bütün yetkileri kendisinde toplamakla kalmadı tam bağımsızlığın bir gereği olarak ekonomik bağımsızlıkla da ilgilendi. Meclisin ve Milli Mücadele’nin devamı için kaynak oluşturma ve kendi ayakları üzerinde duran bir ekonomi kurmak amaçlandı. Bu bağlamda gümrük gelirlerinin artırılması için de bir takım çalışmalar yapıldı. Gümrük vergileriyle ilgili ilk önemli düzenleme 24 Haziran 1920’de dönemin Maliye Vekili Ferit (Tek) Bey¹⁰⁵

¹⁰¹BCA, 30.18.1.2.3.28.8. ; BCA, 30.18.1.2.1.13.30. ; Resmi Gazete, S. 1230, (1 Temmuz 1929), s.1.

¹⁰²BCA, 30.18.1.2.24.81.10.; Resmi Gazete, S. 1989. (30 Aralık 1931), s. 1.

¹⁰³Ahmet Tekin, “Milli Mücadele Dönemi Vergi Politikası ve Devlet Gelirleri (1919-1923)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, I/2, (1 Ocak, 1999), s. 181-187.

¹⁰⁴Ali Çiftçi, Mustafa Nuri Ural, “Atatürk’ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, XIII/3, (2024) s. 1081-1090.

¹⁰⁵Ahmet Ferit Tek (1878–1971), Bursa’da doğmuş, Harbiye’den mezun olduktan sonra Paris’te Siyasi Bilimler Akademisi’nde eğitim almıştır. Jön Türk hareketine katılmış, Şurayı Ümmet ve Türk Gazetesi’nde yazılar yazmıştır. Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset” makalesi etrafında gelişen tartışmalarda

tarafından Büyük Millet Meclisi'ne sunulan teklif ile gümrük vergilerinin beş kat oranında artırılması gündeme getirildi. Bu teklif, Meclis tarafından değerlendirilmek üzere üç ayrı komisyona gönderildi. Komisyonlarda yapılan incelemeler sonucunda teklif, herhangi bir itirazla karşılaşmadan kabul edildi. 26 Temmuz 1920 tarihinde Meclis genel kurulunda yüz yetmiş bir kabul oyuna karşılık yalnızca sekiz ret oyu ile yasalaştı.¹⁰⁶ Ancak teklifin içeriği kadar, vergilerin hangi yöntemle tahsil edileceği konusu da Meclis'te yoğun tartışmalara neden oldu. Bazı milletvekilleri, gümrük vergilerinin nakit ya da altın üzerinden alınmasını savunurken, kimi vekiller kıymet esaslı tahsilat yöntemini önerdi. Maliye Vekili Ferit Bey ise bu görüşlere karşı çıkarak, söz konusu yöntemlerin artık çağ dışı kaldığını ve birçok devletin bu uygulamalardan vazgeçtiğini belirtti. Bunun yerine, vergilerin belirli bir tarife üzerinden ve ağırlık esasına göre alınmasının daha uygun olacağını savundu. Ferit Bey'in bu yaklaşımı, onun dönemin çağdaş mali uygulamalarına hâkim olduğunu ve Meclis'i ikna etme konusunda güçlü gerekçeler sunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda; Ferit Bey'in sunduğu teklif hem teknik hem de yönetsel açıdan Meclis'te kabul görmüş; çağdaş mali anlayışa uygun bir düzenleme olarak yasalaşmıştır.¹⁰⁷

Bu kanun aslında milli bir ekonomi kurma konusunda atılan ilk önemli adım ve “*koruyucu gümrük politikalarının*” da öncüsü olarak kabul edilebilir.¹⁰⁸ Büyük Millet Meclisi'nin ise ilk yasal düzenlemesi olma özelliğine sahiptir. Büyük Millet Meclisi'nin en önemli amaçlarından biri gelirlerini artırmaktı. Çünkü bütçe açıklarının kapatılabilmesi ve savaş giderlerinin karşılanabilmesi buna bağlıydı. En kolay yöntemlerin başında ise gümrük vergilerinin artırılması gelmektedir. Bu bağlamda birçok

Türkçülük fikrini savunmuştur. Meclis-i Mebusan'da Kütahya mebusu olarak görev yapmış, Talat Paşa'nın desteğiyle “*İdare-i Vilâyet Kanunu*”nu hazırlamıştır. 1912'de Türk Ocağı'nın kurucusu ve ilk başkanı olmuş, aynı yıl Millî Meşrutiyet Fırkası'nı kurmuştur. Liberal ekonomi anlayışına karşı çıkarak karma ekonomiyi ve “*üç beyazlar*” (un, pamuk, şeker) üzerinden millî sanayinin geliştirilmesini savunmuştur. Mütareke döneminde Damat Ferit Paşa kabinesinde kısa süre Nafia ve Maliye Nazırlığı yapmış, ardından İfham Gazetesi'ni yeniden yayımlamıştır. Gazete, Millî Mücadele'ye destek vermiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın beyannamelerini sansüre rağmen yayımlamıştır. 1920'de TBMM'ye katılmış, Maliye Vekilliği ve çeşitli komisyonlarda görev almıştır. Paris temsilciliğinde önemli diplomatik faaliyetlerde bulunmuş, Hint Müslümanlarının Türkiye'ye gönderdiği yardımların ulaştırılmasında rol oynamıştır. Lozan sürecinde danışmanlık yapmış, Cumhuriyet'in ilanından sonra Dâhiliye Vekilliği görevinde bulunmuştur. 1925'ten itibaren Londra, Varşova ve Tokyo büyükelçilikleriyle dışişleri hizmetinde görev almış, Atatürk ve İnönü dönemlerinin etkili diplomatları arasında yer almıştır. 25 Kasım 1971'de vefat etmiştir. (**Türk Parlamento Tarihi**, (Yay.Haz: Fahri Çoker), III, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1995, s.494, 495.; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-ferit-tek-1878-1971/>, E.T. : 05. 01. 2025; <https://www.hmb.gov.tr/maliye-bakanlari> E.T. : 06. 08. 2025)

¹⁰⁶**Düstur**, Tertip III, C.1, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 38.

¹⁰⁷**TBMMZC**, I/2, s. 391-395. ; **Düstur**, Tertip III, C.1, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 38.

¹⁰⁸M. Keçe, O. K. Gül, “*Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Gümrük Sisteminin Evrimi Üzerine Bir Değerlendirme*”, s. 576.

düzenleme yapıldı. 28 Temmuz 1920’de yapılan düzenlemeyle gümrük vergileri beş katına çıkarıldı.¹⁰⁹Anadolu’ya dışardan sokulan mallar üzerinden alınan bu yüksek oranlı gümrük vergisiyle hem gelirleri artırmak hem de ileriye dönük yerli üretimi korumak amaçlandı.¹¹⁰TBMM Hükümeti Kurtuluş Savaşı henüz devam ederken bile kendi egemenliği altında olan yerlerde dış ticaret konusuna daima önem verdi. Birinci Dünya Savaşı ve ardından yaşanan Kurtuluş Savaşı yıllarında enflasyona bağlı olarak gümrük vergilerinin oranları çok aşağıda kaldığı için bu duruma bir çözüm bulunması gerekiyordu. Bu nedenle 1916 Gümrük Tarifesi oranları on beş kat birden artırıldı. Aslında bu gelişme bile Milli Mücadele önderlerinin nasıl bir ülke amaçladıklarını göstermeleri açısından son derece önemlidir.¹¹¹

E-TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (17 ŞUBAT–4 MART 1923) VE LOZAN KONFERANSI’NA ETKİLERİ

Türkiye İktisat Kongresi’nin işleyiş süreci; ekonomide milli politikaların esas alındığı bir siyasetin yansımalarından başka bir şey değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin uyguladığı “*Milli İktisat*” politikasının bir devamı niteliğindedir. Bu kongre için her kazadan sekiz kişinin seçilerek gönderilmesi istendi. Bu kişiler; bir sanatkâr, bir tüccar, bir işçi, bir bankacı, üç çiftçi, bir kişi de şirket veya banka çalışanı olacaktı. Daha sonra bu gruplar çiftçi, tüccar, amele ve sanayici olmak üzere dört gruba indirilmiştir.¹¹²Burada parayla ve üretimle bir şekilde ilişkisi olan toplumsal gruplara öncelik verilmiş ve toplumun tamamının temsili amaçlanmıştır. Bu grupların isteklerinin tespiti yapılarak yeni Türk Devleti’nin gelecek planlaması ona göre şekillendirildi. Kongreden önce Ankara’nın siyasi İstanbul’un ise ekonomi yönetiminin merkezi olacağı görüşü egemendi. Liberal bir ekonomi modeline geçileceği düşünülüyordu. Fakat kongre sürecinde; Ankara’nın hem siyasi hem de ekonominin merkezi olduğu ve devletin ağır bastığı bir anlayışın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal’in 17 Şubat 1923’de yaptığı açılış konuşması yeni dönemin yol haritasını göstermesi bakımından oldukça

¹⁰⁹BCA, 30.18.1.1.1.5.6.

¹¹⁰Levent Evren, **1920-1930 Türkiye Büyük Millet Meclis Zabıt Ceridelerine Göre Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Özel), İstanbul, 2001, s. 14.

¹¹¹Mustafa Duman, Hasret Yağmur Aydın, “*İktisadi Bağımsızlık Çerçevesinde 1929 Gümrük Tarifesi’nin Ekonomi Politikası*”, **Fiscaeconomia Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı**, VII, (Ekim 2023), s. 161-162.

¹¹²Kıymet Kurt, “**Osmanlıdan Cumhuriyete Devralınan Ekonomik Miras**”, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Ana Bilim Dalı Tarih Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Yaşar Özüçetin), Kırşehir, 2021, s. 40.

değerlidir. Mustafa Kemal yaptığı konuşmada: “İktisadiyat demek her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için, mevcudiyet-i insaniye için ne lazımsa bunların kâffesi demektir, ziraat demektir, ticaret demektir, say demektir her şey demektir. İstiklal-i tam için şu düstur var: hâkimiyet-i milliye, hâkimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir. Osmanlı Devleti hakikatte fiilen mahrum-u istiklâl bir hâle getirilmişti. Bir devlet ki tebaasına koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için rüsum muamelesi ve saire tanzimi hakkından men edilir, bir devlet ki ecnebler üzerinden hakk-ı kazasını tatbikten mahrumdur. O devlet müstakil addedilemez. Öyle bir iktisat devri ki memleketimiz müreffeh ve zengin olsun. Bu noktada bir felsefeyi hatırlayınız. O da: El-kanâatükenzün la-yüfnâ’dır. Bu felsefeyi yanlış tefsir yüzünden bu millete büyük fenalık edilmiştir. Allah yarattığı nimet ve güzellikleri, insanların istifadesi için yaratmıştır. Allah zekâ ve aklı insanlara bunun için verdi. ...Yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Çünkü demin dediğim gibi her şey bunun içinde mündemiçtir”.¹¹³

Mustafa Kemal Türkiye İktisat Kongresi’nde kabul edilen “Misakı İktisadi” ile milli bir ekonominin kurulacağını çok açık bir şekilde ifade ederek mali bağımsızlığın bir devlet için en önemli konu olduğunu söylemektedir. Gümrük vergilerini yeni Türk Devleti kendisi belirleyecek, dışa bağımlı olmayacak, kısacası dışardan talimat almadan kendi ayakları üzerinde duran bir ekonomi kurulacaktır. Kongrede Mahmut Esat Bey’in¹¹⁴ yaptığı konuşmada bunu destekler niteliktedir. Mahmut Esat Bey; büyük ve

¹¹³G. Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, s. 26-28.

¹¹⁴Atatürk’ün yakın çalışma arkadaşlarından ve Türkiye’de hukuki temellerin atılmasında katkıda bulunmuş bir devlet adamı olan Mahmut Esat Bozkurt, 1892’de o dönemde İzmir’e bağlı bir kaza olan Kuşadası’nda doğdu. Babası, Kuşadası’nın ileri gelen ailelerinden Hasan Bey’di. İki yıl İzmir İdadisi’nde okuduktan sonra, II. Abdülhamid yönetimine karşı mücadeleye katılan dayısı Ubeydullah Efendi ile birlikte İstanbul’a gitti. 1911’de İstanbul Hukuk Mektebi’nden mezun olan Bozkurt, İsviçre’de Lozan ve Freiburg üniversitelerinde öğrenim gördü ve kapitülasyonlar konusunda doktora yaptı. İzmir’in Yunanlar tarafından işgalinden sonra Kurtuluş Savaşı’na katılmak üzere yurda döndü. Ege Bölgesi’nde Kuvayı Milliye teşkilatında önemli yararlılıklar gösterdi. TBMM I. döneminde İzmir’den milletvekili olarak Meclis’e girdi. Meclis’te Anayasa Komisyonu ve Dışişleri Komisyonu’nda çalıştı. 12 Temmuz 1922’de Rauf Bey’in (Rauf Orbay) başkanlığında kurulan IV. İcra Vekilleri Heyeti’nde İktisat Vekilliği’ne seçildi. 11 Ağustos 1923’te başlayan TBMM II. döneminde İzmir’den yeniden milletvekili seçildi. Ali Fethi Bey’in (Ali Fethi Okyar) başkanlığında kurulan V. İcra Vekilleri Heyeti’nde ikinci kez İktisat Vekilliği’ne getirildi. 20 Nisan 1924’te kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun (Anayasa) hazırlayıcıları arasında yer aldı. 22 Kasım 1924’te Ali Fethi Bey’in III. hükümetinde Adliye Vekilliği’ne atandı. 5 Kasım 1925’te Ankara Hukuk Mektebi’nin açılmasında büyük pay sahibi oldu. Bozkurt, III. ve IV. İsmet İnönü Hükümetlerinde de Adliye Vekili olarak görev yaptı. Türk Medeni Kanunu (17 Şubat 1926), Türk Ceza Kanunu (1 Mart 1926), Kabotaj Kanunu (19 Nisan 1926), Borçlar Kanunu (22 Nisan 1926), Ticaret Kanunu (29 Mayıs 1926), Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu (18 Haziran 1926) gibi Türkiye Cumhuriyeti hukuk sisteminin temel yasaları, Bozkurt’un Adliye Vekilliği döneminde hazırlandı. Cumhuriyet tarihinde “Bozkurt-Lotus Vakası” olarak adlandırılan, Bozkurt adlı Türk gemisiyle Lotus adlı Fransız gemisinin 2 Ağustos 1926’da Ege Denizi’nde çarpışması nedeniyle iki ülke arasında çıkan anlaşmazlıkta Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’ni Lahey Uluslararası Adalet Divanı’nda temsil etti. (1927). Bu dava, Türk hukukunun ve adalet örgütünün

önemli yatırımların devlet eliyle yapılacağını fakat özel müteşebbisinde devlet tarafından destekleneceğini ifade ederek aslında ileride uygulanacak olan “*Karma Ekonomi*” ve sonrasında uygulanacak olan “*Devletçi Ekonomi*” modelinin tarifini yapmıştır. Ayrıca gümrüklerde himayeci, yani “*koruyucu gümrük politikası*” uygulanacağını ifade etmektedir.¹¹⁵

Kongrede alınan kararlar ve yapılan konuşmalar ayrıntılı olarak on iki madde şeklinde açıklanmıştır. Kurtuluş Savaşı’nın büyük fedakârlıklar sonucunda kazanıldığı, Türk Milletinin barıştan yana olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Türk Milletinin üstün meziyetlere sahip olduğu, çevre ülkeler ve dünya için kalıcı barışın sağlanabilmesi adına bir güvence kaynağı olduğu anlatılmaktadır. Kurtuluş Savaşı yıllarında, SSCB ile yakınlaşmadan kaynaklı, Avrupa ülkelerinin bazı endişelerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu yüzden yeni Türk Devleti’nin kanun ve kurallarına aykırı hareket etmemek ve bağımsızlığımızı zedelememek koşuluyla yabancı sermayenin ülkemize girebileceği söylenmektedir. Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının isteklerine dönük maddeler incelendiğinde, alınan kararların dört başlık altında değerlendirilebileceği görülmektedir. Genel olarak alınan kararlar şu şekildedir: Kapitülasyonlar kesin olarak kaldırılmalıdır. Düyûn-i Umûmiyye İdaresi’ne son verilmeli ve Osmanlı Dönemi’nden kalan borçların uluslararası hukuk çerçevesinde tasfiyesi gereklidir. Gümrük tarifelerinin yeni koşullara göre düzenlenmesi, yerli malı kullanımının özendirilmesi ve her türlü kaçakçılığın önüne geçilmesi şarttır. Reji İdaresinin¹¹⁶ tamamen kaldırılması ve her türlü ayrıcalıkların yok edilmesi gereklidir. Teşviki Sanayi Kanunu mutlaka uygulanmalıdır. Küçük esnafın ve sanayicinin desteklenmesi elzemdir. Köylü üzerindeki bütün yüklerin

kapitülasyonlar dönemini geride bırakarak insan ve egemenlik haklarına dayalı çağdaş hukuk düzeyine yükseldiğinin bir simgesi olarak değerlendirildi. 1930 yılında Ağrı’daki Kürt ayaklanmasının ardından, “*Dost, düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsinler; bu memleketin efendisi Türklerdir. Saf Türk ırkından olmayanların Türk vatanında tek bir hakları vardır: Türklere hizmetçi olma, köle olma hakkı,*” şeklinde açıklamalarda bulundu. 1934’te Soyadı Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle, Mustafa Kemal Atatürk tarafından “*Bozkurt*” soyadı verildi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde Anayasa ve Devletler Hukuku profesörlüğü yaptı. 1935 yılında Mason Localarının kapatılmasında büyük rol oynadı. 21 Aralık 1943’te beyin kanaması sonucu İstanbul’da ölen Mahmut Esat Bozkurt, TBMM’de I. Dönemden ölümüne kadar sürekli İzmir Milletvekili olarak görev yaptı. (**Türk Parlamento Tarihi**, (Yay.Haz: Fahri Çoker), III, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1995, s. 522-524. ; <http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/kisi/92272/mahmut-esat-bozkurt>, E.T. : 12. 01. 2025)

¹¹⁵G Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, s. 26-28.

¹¹⁶Osmanlı İmparatorluğu’nda, dış borçlara karşılık olarak tütün ekimini ve tütün işlenmesini düzenlemek üzere, alacaklıların bulunduğu ülkelerin yönetimleri tarafından kurdurulan bir idaredir. Osmanlı Dönemi’nde 1861’den itibaren devlet tekeline alınan tütün ticareti, borçların ödenmesi için 1883’te kurulan Reji’ye devredilmişti. Reji’nin Fransızca adı, RegieCo-interesse de Tabac de l’EmpireOttoman idi. Reji İstanbul ve İzmir’de tütün işleme fabrikaları açmıştı. Rejinin tütüne dünya fiyatlarından daha düşük bir fiyat vermesi nedeniyle kaçakçılık yaygınlaşmıştı. (<https://www.ekonomim.com/sozluk/reji-idaresi>, E.T. : 13. 01. 2025)

acilen kaldırılması öncelikli olarak amaçlanmalıdır. Kısaca; “*karma ekonomi*” modelini esas alan, Türk Milletinin çıkarlarını önceleyen dışarıya bağımlı olmayan milli bir ekonomi politikasının uygulanması amaçlanmaktadır. Yabancı sermayeye karşı olunmayacağı ifade edilerek dışa açık bir ekonomi modelinin uygulanacağı belirtildi.¹¹⁷Çünkü Avrupalı devletlerin en önemli çekinceleri arasında yabancı sermayeli şirketlerin statüsünün ne olacağı yer almaktadır. Bu durum yeni Türk Devleti’nin “*yabancı sermaye karşıtlığı*” ile suçlanmasına neden olmaktaydı. Bu çekinceyi ortadan kaldırmak isteyen Mustafa Kemal Türkiye İktisat Kongresi’nin açılışında yaptığı konuşmada mealen “*Türkiye’nin yabancı sermayeye gereksinim duyduğunu ve bu uğurda bazı garantiler verilebileceğini*” belirtmektedir. İngiltere Dış İşleri Bakanlığı’na gönderilen bir telgrafta da bu durum ifade edilmektedir. Lozan Konferansı’na ara verilen bir dönemde Türkiye İktisat Kongresi’nden Avrupa ülkelerine verilen mesajlar oldukça önemlidir. Bu mesajlar Lozan görüşmelerinin ikinci aşamasında antlaşma imzalanma sürecinin hızlanmasında etkili olacaktır.¹¹⁸

Her ne kadar Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası alanda siyasi bağımsızlığını tanıyan ve hukuki statüsünü pekiştiren bir belge olarak tarihsel bir dönüm noktası teşkil etse de, özellikle gümrük politikaları bağlamında getirilen geçici kısıtlamalar, yeni kurulan Türk devletinin ekonomik egemenliğini tam anlamıyla tesis etmesini engelleyen bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Antlaşmanın ilgili hükümleri uyarınca, Türkiye’nin gümrük vergilerini beş yıl boyunca artırması yasaklandı. Bu hüküm, Türkiye’nin dış ticaret politikalarında serbestçe hareket etmesini engelledi; ithalatı sınırlayıcı ve yerli üretimi teşvik edici korumacı gümrük rejimlerinin uygulanmasını fiilen imkânsız hale getirdi. Bu durum, özellikle sanayileşme ve yerli üretimin teşviki gibi Cumhuriyet’in erken dönem kalkınma hedefleriyle çelişmektedir. Antlaşma kapsamında, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya gibi devletlerle yapılan ticarete 1916 tarihli Osmanlı gümrük tarifesinin geçerli kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tarifeler, savaş öncesi dönemin ekonomik koşullarına göre düzenlenmiş olup, Türkiye’nin yeni ekonomik ihtiyaçlarını ve ulusal kalkınma stratejilerini karşılamaktan uzaktır. Bu uygulamanın temel dayanağı ise 1890

¹¹⁷Ç. C. Korkmaz, **İkinci Meşrutiyet ve Atatürk Dönemi Ekonomi Politikalarına Dair Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme**, s. 104-110.

¹¹⁸Nilgün Nurhan Kara, “Lozan Konferansı Sürecinde Milli Ekonominin Tesisine Yönelik Kritik Bir Kongre: Türkiye İktisat Kongresi”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, XIII (2023/Yaz), s. 209-214

yılında kurulan ve Osmanlı Devleti tarafından da onaylanan “*Gümrük Tarifeleri Bürosu Sözleşmesi*”dir.¹¹⁹

Söz konusu sözleşme, Lozan Antlaşması’nın 99. maddesinin ikinci fıkrasında açıkça hüküm altına alınarak, Türkiye’nin gümrük tarifelerinde bağımsız düzenleme yapma yetkisine sınırlandırmalar getirdi. Bu düzenleme, yalnızca Türkiye’nin gümrük gelirlerinde azalmaya yol açmakla kalmadı; aynı zamanda devletin ekonomik egemenliğini kullanma kapasitesini de ciddi biçimde kısıtladı. Gümrük vergilerinin artırılmaması, yerli üreticilerin yabancı mallarla rekabet edebilmesini zorlaştırmış ve Türkiye’nin ekonomik kalkınma sürecini geciktirmiştir.¹²⁰

F- LOZAN KONFERANSI VE EKONOMİK SONUÇLARI

Uluslararası devletler hukuku bakımından yeni Türk Devleti’ne meşruiyet kazandıran en önemli belge Lozan Antlaşmasıdır. Bu antlaşma adeta Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğunu bütün dünyaya kanıtlayan “*bir tapu belgesidir*”. Lozan Konferansı’nın uzamasının nedeni ise yüzlerce yıldır devam eden ve çözülmesi çok zor olan sorunların çok yönlü olarak tartışılmasıyla doğrudan ilgilidir. Daha önce “*parça parça*” gündeme getirilen sorunların tamamı ilgili bütün devletlerin bir arada olduğu bir ortamda görüşülmekteydi. Uluslararası çıkar ilişkileri dikkate alındığında birinin lehine olan bir durumun başkasının aleyhine olacağı çok açıktır. Dolayısıyla uzun süre devam

¹¹⁹5 Temmuz 1890 tarihinde Brüksel’de imzalanan Gümrük Tarifelerinin Yayımlanması ve Uluslararası Birlik Kurulmasına İlişkin Sözleşme, küresel ticarete karşılaşılan belirsizlikleri ve düzenleme eksikliklerini gidermek amacıyla erken dönem bir uluslararası iş birliği modeli olarak hayata geçirildi. Bu sözleşme ile kurulan Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu, gümrük tarifelerine dair yasal ve idari düzenlemeleri en kısa sürede temin ederek, bunları Uluslararası Gümrük Bülteni aracılığıyla Almanca, İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca dillerinde yayımlamakla görevlendirildi. Büro, yalnızca tarifeleri değil, gerektiğinde ticaret anlaşmaları, liman düzenlemeleri ve istatistiksel verileri de kapsayacak şekilde yayınlarını genişletme yetkisine sahip oldu. Kuruluş aşamasında 41 devlet ve koloni tarafından desteklenen bu yapı, 1891 itibarıyla tarifeleri toplamaya ve yayımlamaya başlamış; 1911 yılına gelindiğinde ise 158 farklı noktadan veri sağlayarak küresel ticaretin bilgi altyapısını şekillendiren bir merkez haline gelmiştir. Bu bağlamda, Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu, uluslararası ticaret hukukunda ortak içerik belirleme yönündeki ilk kurumsal adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti, bu yapıya davet üzerine katılmış; ancak ilerleyen yıllarda üyelikten çekilmiştir. Buna rağmen XX. yüzyıl başındaki konferansları takip etmiş ve Lozan Konferansı sürecinde, Cumhuriyet’in kuruluş aşamasında bu sözleşmenin yeniden yürürlüğe girmesiyle Türkiye, uluslararası ticaret alanındaki iş birliğini hukuki zeminde yeniden tesis etmiştir. (Seha L Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler**, İkinci Takım, II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2018, s.41 ; Seda Örsten Esirgen, “*Lozan Antlaşması’yla Yeniden Kurulan Bir Uluslararası İş Birliği: Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu*”, **Adalet Dergisi**, 72, (Ocak 2024) s. 86-88.

¹²⁰**BCA**, 30.18.1.1.7.28.10. ; İsmail Soysal, “**Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**”, 1989, Ankara, s. 124-125. ; Seda Örsten Esirgen, “*Lozan Antlaşması’yla Yeniden Kurulan Bir Uluslararası İş Birliği: Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu*”, s. 96-97. ; (<https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/>, E.T. : 08. 02. 2025) ; Düstur, Tertip III, C.5, **Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar**, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931, s. 99-184.

eden tartışmalar ve kesintiye uğrayan bir konferans çok da şaşırtıcı olmamalıdır. Lozan Konferansı'nın en çok tartışılan konuları ise şunlardı: 1- Musul Sorunu 2- Boğazların Statüsü 3- Kapitülasyonlar ve Düyûn-i Umûmiyye. Yani Lozan Konferansı'na damga vuran asıl mesele mali bağımsızlıkla ilgili olan konulardı. Mustafa Kemal'in ve kurucu kadronun da en çok önem verdiği konular bunlardı. Maliyesi çökertilen bir devletin varlığını sürdüremeyeceğinin en önemli örneklerinden biri Osmanlı Devleti'dir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde imzalanan antlaşmaların mali hükümleri bu durumu kanıtlar özelliktedir. Özellikle Sevr Antlaşması incelendiğinde bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Bu nedenle Anlaşma Devletleri en büyük engelleri mali hükümler konusunda çıkardılar. Yeni Türk Devleti'ne çözümsüzlüğü dayattılar. Bu yüzden süreç uzadı. Mustafa Kemal'in stratejisi öncelikli olarak barışı sağlamak ve bazı sorunları zamana yayarak çözmekti. Bu stratejinin bir sonucu olarak 1926'da İngiltere ile imzalanan Ankara Antlaşması¹²¹ ile Musul Sorunu, 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi¹²² ile Boğazlar Sorunu çözümlendi. 1929 Büyük Ekonomik Buhran dış borç ödemelerinde ciddi aksamalara neden oldu. Bu önemli gelişme mali sorunların daha uzun bir zamana yayılarak çözümlenmesine neden olacaktır. Bu doğrultuda 1933'de Fransa ile imzalanan Paris İtilafnamesi¹²³ Türkiye açısından karlı bir durum ortaya çıkardı. Çünkü o dönemde Fransa'nın kullandığı para birimi olan frankın değeri düştü. Bu da borcumuzun oransal olarak azalmasına neden oldu.¹²⁴

Bu gelişmenin bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden dış borç miktarı 6.260.000 frank (79.8000.000 lira) olarak taksite bağlandı. Bu taksitlendirmenin ülke ekonomisine ağır bir maliyeti oldu. Ülke bütçesinin yaklaşık olarak %11-18'i dış borç ödemeleri için ayrıldı. Fakat dış borçlarla ilgili sorunlarımız 1954 yılında ancak çözüme kavuşturulabildi.¹²⁵ Zaman içerisinde Türkiye Cumhuriyeti Lozan'da hedeflediği üç amacına da ulaşma başarısı gösterdi. Bunlar: 1- Kapitülasyonları kaldırmak 2- Düyûn-i Umûmiyye İdaresi'nden kurtulmak ve dış borç ödemelerini ülke bütçesini sarsmayacak şekilde zamana yayma 3- Savaş Tazminatı ödememektir. İngiltere ise Milli Mücadele Dönemi'nde elde edemediği başarıyı Türkiye Cumhuriyeti'ni mali alanda çökerterek elde etmeyi amaçladı. Fakat kendi iç sorunları ve İkinci Dünya Savaşı İngiltere'nin bu amacına ulaşmasına engel oldu. Lozan Antlaşması'nın ortaya çıkardığı

¹²¹BCA, 30.18.1.1.19.36.7.

¹²²BCA, 30.18-1.2.67.65.10.

¹²³BCA, 30.18.1.2.36.36.17.

¹²⁴G Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, s. 31-34.

¹²⁵K Kurt, *"Osmanlıdan Cumhuriyete Devralınan Ekonomik Miras"*, s. 47.

ve yeni Türk Devleti’ni birçok konuda uzun yıllar boyunca etkileyen önemli sonuçları oldu. Yabancıların elindeki işletmelerin satın alınarak millileştirilmesi bunların başında gelir. Ayrıca “*senyoraj hakkının kullanılması*”¹²⁶ oldukça önemli bir gelişmedir. Bu konuda 1930’a kadar Osmanlı Bankası’na verilmiş olan banknot basma yetkisi, belki de Lozan Antlaşması’nın ekonomik konularla ilgili eleştirilebilecek tek yönüdür. Milli bir bankacılık sisteminin kurulması ve vergilendirme sisteminin yeniden milli çıkarlarımız doğrultusunda düzenlenmesi üzerinde durulması gereken gelişmelerdir. Osmanlı Devleti Dönemi’nde ekonomi üzerinde etkili olan azınlıkların ve Levantenlerin etkisinin azaltılması önemli bir başarı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca gümrük tarifelerinin “*koruyucu gümrük politikası*” ekseninde yeniden oluşturulması büyük bir başarıdır. Fakat istenilen sonuca ulaşılabilmesi için daha çok mücadele edilmesi gerektiği de bir gerçektir. Lozan Antlaşması’nın ne denli önemli bir antlaşma olduğunu anlayabilmek için Sevr Antlaşması ile mutlaka karşılaştırılması gerekir. Sevr’i anlamadan Lozan Antlaşması’nın değerini anlamak neredeyse imkânsızdır. Tam bağımsızlığın yolu ekonomik bağımsızlıktan geçer. Bunun bilincinde olan Mustafa Kemal ve arkadaşları uzun bir mücadelenin sonucunda amacına ulaştı.¹²⁷

¹²⁶Senyoraj hakkı veya beylik hakkı, para basma yetkisine sahip olan kurumların, bu yetkilerini kullanarak elde ettikleri geliri ifade eder. Bu terim, Orta Çağ’da Avrupa’da hüküm süren derebeylerin (senyörlerin) para basma hakkını ellerinde tutup kendi çıkarları için kullanmalarından kaynaklanır. Modern ekonomik sistemlerde, bu hak teknik olarak sadece merkez bankalarına aittir. Senyoraj geliri, paranın üretim maliyeti ile üzerinde yazılı değer arasındaki farktır. Örneğin, bir banknotun basım maliyeti 1 TL iken, üzerinde yazılı değer 10 TL ise, senyoraj geliri 9 TL olur. Bu gelir, devletin para basma yetkisini kullanarak elde ettiği reel gelirdir. Senyoraj hakkı, enflasyon oranları üzerinde etkili olabilir. Para basma yetkisi, devletin vatandaşların cebindeki paradan vergi alması olarak da algılanabilir, çünkü her basılan banknot piyasadaki paranın göreceli değerini azaltarak gizli enflasyon yaratır. (<https://kanalfinans.com/sorular/senyoraj-nedir-senyoraj-hakki-ne-demektir-senyoraj-geliri-nasil-elde-edilir>, E.T. : 20. 01. 2025)

¹²⁷G. Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, s. 31-34.

G- SEVR VE LOZAN ANTLAŞMALARININ MALİ HÜKÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Sevr Antlaşması ve Lozan Antlaşması'nı karşılaştırmak suretiyle elde edilen başarının ne kadar büyük olduğunu göstermesi açısından oldukça değerlidir.¹²⁸

SEVR ANTLAŞMASI 10 Ağustos 1920)	LOZAN ANTLAŞMASI (24 Temmuz 1923)
1.İtilaf Devletleri, Bütçe Hakkı ve vergilendirme yetkisinin kullanımında nihai karar mercii olacak bir Maliye Komisyonu kuracaklardı.	1.Mali ve ekonomik her türlü kapitülasyonlar kaldırılmıştır.
2. Maliye Komisyonu, Maliye Teftiş Kurulu ile Maliye İdaresini denetleyecekti.	
3. Maliye Komisyonu, Düyûn-i Umûmiyye İdaresi ve Osmanlı Bankası ile birlikte para arzını düzenleyecekti.	2. Osmanlı Borçlarından Türkiye'nin hissesine düşen kısım, ödeme planına bağlanmıştır.
4. Düyûn-i Umûmiyye geliri dışındaki tüm varidat ile önce işgal kuvvetleri giderleri sonra İtilaf devleti uyuğunun savaş zararları karşılanacak, gerisi Türklere bırakılacaktı.	3. Düyûn-i Umûmiyye İdaresi ve kendisine bağlı Reji İdaresi ve diğer imtiyazlar kaldırılmıştır.
5. Türkiye'ce verilecek her türlü imtiyaz, bu komisyonun iznine bağlı olacaktı.	4. Yunanistan savaş tazminatı olarak; Karaağaç'ı Türkiye'ye verecektir.
6. Maliye Komisyonunun onayı ile Düyûn-i Umûmiyye'nin bazı gelirlerin toplanması işi mümkün olduğunca yaygınlaştırılarak, bütün Türkiye'de uygulanacaktı.	6. Türkiye para arzında, Osmanlı Bankası ile olan özel sözleşmenin bitiminden itibaren serbest kalacaktır.
7. Gümrükler, Maliye Komisyonu'nun atadığı bir genel müdürce yürütülecek ve 1907 tarifesi (% 8) uygulanacaktı.	5. Gümrüklerde 1916 tarifesi (% 11) beş yıl için (1929 yılına kadar) geçerli olacak daha sonra Türkiye tarifeleri tespitte serbest kalacaktı.
8. İtilaf devletleri uyruklarına tanınan Kapitülasyonlardan yararlanma (vergi ödememe dâhil vb.) hakkı iade edilerek; Yunanistan ve Ermenistan yurttaşlarına da genişletilecekti.	

¹²⁸G. Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, s. 32.

Birinci Dünya Savaşının kaybedilmesi 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması’nın imzalanmasıyla sonuçlandı. İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından tek taraflı olarak kaldırılan kapitülasyonlar Sevr Antlaşması’nın 261. Maddesi ile yeniden aktif hale getirildi. Yine bu antlaşmanın 263. Maddesi ile 1907 Gümrük Tarifesi yeniden uygulanmaya başladı. Gümrük vergi oranı %11 olarak belirlendi. Spesifik gümrük vergisinden Advalorem gümrük tarifesine geçildi.¹²⁹Sevr Antlaşması çok ağır koşullar taşıyan ve büyük bir ekonomik yıkıma neden olan antlaşma olarak tarihteki yerini aldı. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Sevr Antlaşması ekonomik bağımsızlığını tamamen kaybetmiş bir Türkiye amaçlarken Lozan Antlaşması bu durumu tam tersine çevirmiştir. Lozan Antlaşması Birinci Dünya Savaşı’nın ardından karşılıklı müzakereler sonucunda imzalanmış, yani dikte ettirilmemiş tek antlaşma olması açısından önemlidir.¹³⁰

H- LOZAN ANTLAŞMASI VE SONRASI KURUMSAL VE YASAL DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA GÜMRÜKLERİN DURUMU

24 Temmuz 1923’de Kurtuluş Savaşı’nın bitişinden itibaren ülkenin asıl gündemi olan milli ekonomi Mustafa Kemal’in önceliği oldu. Genellikle konuşmalarında saban üretimi simgelerken kılıç savaşı simgelemekteydi. Üretim yapan toplumlar güçlenirken savaşan toplumlar fakirleşmekteydi. Ekonomik güç olmadan askeri ve siyasi gücün işe yaramayacağı ve tam bağımsız olamayacağı Mustafa Kemal tarafından sıklıkla ifade edilmektedir. Ayrıca İktisat ve Maarif en çok üzerinde durduğu konulardır. Kronolojik olarak süreç Misakı İktisadi ile (1923) başlamaktadır. Bu sürecin temel amacı yerli ve milli sermayeyi desteklemek ve milli bir ekonomi kurmaktır. 1924’te kurulan İş Bankası, 1925’de Türk Tayyare Cemiyeti’nin kurulması ve ardından 1926’da Kayseri Uçak Fabrikası’nın kurulması amaçlananın ne olduğunu göstermektedir. 1927 de çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu ise yerli yatırımcının desteklenmesi açısından son derece önemlidir. 1929 Büyük Ekonomik Buhran ve ardından planlı kalkınma sürecinin başlaması ve ulaşım sektörüne yapılan yatırımlar ülkenin hızla kalkınmasını sağladı. Bu süreçte gümrük tarifeleri yerli sanayiye korumak amacıyla yeniden düzenlendi ve “koruyucu gümrük” politikaları uygulandı.¹³¹

¹²⁹M. Duman, H. Y. Aydın, “İktisadi Bağımsızlık Çerçevesinde 1929 Gümrük Tarifesinin Ekonomi Politikası”, s. 161-162.

¹³⁰N. N. Kara, “Lozan Konferansı Sürecinde Milli Ekonominin Tesisine Yönelik Kritik Bir Kongre: Türkiye İktisat Kongresi”, s. 215

¹³¹A. Çiftçi, M. Nuri Ural, “Atatürk’ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi”, s. 1081-1090.

Lozan görüşmeleri sırasında ticaret konusu, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık hedefiyle müttefiklerin eski ayrıcalıklarını koruma çabası arasında zorlu bir pazarlık süreciyle ele alındı. 29 Kasım 1922'deki toplantıda Fransızlar ticaret, İngilizler ise deniz taşımacılığıyla ilgili öneriler sundular. Gümrük tarifeleri, antlaşmanın süresi, eşit muamele ilkesi, geçiş dönemi ve Milletler Cemiyeti'nin hakemliği gibi başlıklar tartışıldı. Müttefikler, Türkiye'nin ticarete serbest olmasını kabul ettiler ancak gümrük tarifelerinin hemen yükseltilmesinin yabancı tüccarları kaçırabileceğini öne sürerek geçici bir dönem talep ettiler. İngiliz delegesi, Türkiye'nin yüksek gümrük vergilerinin ticareti olumsuz etkileyebileceğini savundu.¹³²

Bu bağlamda hazırlanan Ticaret Fash, aşağıdaki hükümleri içeriyordu: Madde 1: Türkiye'ye ithal edilen mallarda 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı gümrük tarifesine uygulanacak. Madde 2: Vergiler, İngiliz lirasının Türk lirası karşısındaki değerine göre ayarlanacak. %30'dan fazla kur değişimi olursa, vergiler üç ayda bir yeniden düzenlenecek. Madde 3: Türkiye, bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat kısıtlaması getirmeyecek. İstisnalar arasında halk sağlığı, devlet güvenliği, afyon ve yasaklı maddeler yer alıyor. Madde 4: Tüketim vergileri, yerli ve ithal mallara eşit şekilde uygulanacak. Ayrım yapılmayacak. Madde 5: İhracat vergileri tüm devletlere eşit şekilde uygulanacak. Hiçbir ülkeye ayrıcalık tanınmayacak. Madde 6: Türkiye'nin başka ülkelere tanıdığı özel ticari ayrıcalıklar, diğer akit devletlere de tanınacak. Madde 7: İthal mallar için menşe belgeleri talep edilebilecek. Bu belgeler resmi kurumlarca düzenlenip diplomatik temsilcilerce onaylanacak. Madde 8: Türkiye'ye eşit muamele göstermeyen ülkeler, bu ticaret hükümlerinden yararlanamayacak. Bu düzenlemeler, Türkiye'nin Lozan'da ekonomik egemenliğini tesis etme çabasının bir parçasıydı. Her ne kadar bazı geçici tavizler verilmiş olsa da, bunlar sınırlı ve kontrollüydü. Ticaret fash, Türkiye'nin eşitlik ilkesine dayalı, dış ticarete bağımsız bir rejim kurma iradesini yansıtıyordu.¹³³

Osmanlı'nın 1916 nesnel tarifesine, malların ağırlığına göre sabit oranlar öngörüyordu ve geniş ithalat-ihracat yasakları uygulama imkânı tanıyordu. 1890 tarihli Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması Sözleşmesi ile 1886 ve 1907 tarihli sınır geçişlerinde kullanılacak vagonların mühürlenmesi, uluslararası standartlara uygun olarak devam

¹³²Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler**, Birinci Takım, III, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Paris Devlet Basımevi, Paris, 1923, s. 284,285. ; TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922 - 1923)**, Ankara, BTY, s. 91.

¹³³TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922 - 1923)**, s. 90,91-260-264.

ettirilecektir. Bu uygulama ile şeffaflık ve teknik standartların öncüsü olma durumu sürdürüldü. Lozan bu iki geleneği devam ettirirken, yeni bir ulusal tarifeye izin vermayerek egemenlikten kısmen feragat edilmesini sağladı.¹³⁴

Kesim I de yer alan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret başlığı altında; madde 1'e göre, Türkiye, ithal mallara 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı nesnel tarifesi uygulamakla yükümlüdür; yeni tarife yapma hakkı tanınmamıştır. Madde 2: Vergi Katsayıları ve Kambiyo başlığı altında gümrük vergileri, 15 Aralık 1922'de belirlenen katsayılar üzerinden hesaplanacak ve Türk Lirası'nın döviz karşısındaki değer değişimleri %30'u aşarsa, katsayılar otomatik olarak yeniden düzenlenecektir. Madde 3: İthalat ve İhracat Yasakları başlığı altında, Genel ticaret yasakları kaldırılırken, ulusal beslenme, halk sağlığı, devlet güvenliği, zehirli maddeler, alkollü içkiler ve altın ihracına dair sınırlamalar eşit şekilde sürdürülecektir. Madde 4: İç Tüketim Vergilerinde Eşitlik başlığı altında yabancı ürünlere, yerli ürünlerden daha yüksek iç tüketim veya harcama vergisi uygulanamaz. Madde 5: İhracat Vergilerinin Tarafsızlığı başlığı altında tüm ülkeler için aynı oranlarda ihracat vergisi öngörülür; hiçbir ayrıcalık tanınmaz. Madde 6: En Çok Gözetilen Ülke İlkesi başlığı altında bir devlete tanınan her ticari avantaj, otomatik olarak diğer tüm taraf devletlere genişletilir. Madde 7: Menşe Belgeleri başlığı altında, İthal edilen mallar için ticaret odaları veya diplomatik temsilcilerce onaylanmış menşe belgeleri zorunludur; posta paketleri muaf tutulur. Madde 8: Mütekabiliyet İlkesi başlığı altında karşılıklı eşit muamele sağlamayan devletler, bu gümrük düzenlemelerinden faydalanma hakkını yitirirler.¹³⁵

Kesim VI Teknik Antlaşmalar ve Transit başlığı altında Madde: 99'a göre, 5 Temmuz 1890'da yayımlanmış olan gümrük tarifeleri esas alındı. Buna göre; Türkiye, şeffaflık ve uluslararası uyum gereği tarifelerini bu sözleşme çerçevesinde yayımlayacak; tarifelerini bağımsız belirleme hakkından vazgeçecektir. Madde 107: Demiryolu Transit Muafiyeti başlığı altında, Doğu Demiryolları üzerinden Türkiye ve Yunanistan arasında transit geçen eşya ve yolcular, gümrük vergisi, pasaport işlemi ve denetimden muaf tutulur. Bu muafiyetler Milletler Cemiyeti Komiseri tarafından denetlenir, hat boyunca Türkiye'nin gümrük egemenliği askıya alınır. Lozan Antlaşması'nın gümrük hükümleri, Türkiye'ye Osmanlı Devleti'nden devralınan tarifeleri aynen uygulama zorunluluğu getirmiş, kambiyo hareketlerini sınırlamış, korumacı politikaları daraltmış ve stratejik transit hatlarda egemenlikten feragat ettirmiştir. Lozan Antlaşması'nın 99. maddesinin

¹³⁴S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler**, İkinci Takım, II, s. 40.

¹³⁵S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler**, İkinci Takım, II, s. 79-82.

ikinci paragrafı, Türkiye'nin gümrük politikalarını serbestçe belirleme hakkını beş yıl boyunca ciddi biçimde sınırlayan bir hüküm içermektedir. Bu süre zarfında Türkiye, gümrük vergilerini artırma veya dış ticaret üzerinde koruyucu önlemler alma konusunda bağımsız hareket edememiştir. Bu sınırlama, yalnızca mali gelirlerde düşüşe neden olmakla kalmamış; aynı zamanda genç Cumhuriyet'in ekonomik karar alma özgürlüğünü de zedelemiştir. Gümrük vergilerinin sabit tutulması, yerli sanayinin gelişimini baltalamış ve dış ürünlerle rekabet etmesini zorlaştırmıştır. Bu durum, Türkiye'nin kendi üretim gücünü artırma ve ekonomik kalkınmayı hızlandırma hedeflerini beş yıl boyunca sekteye uğratmıştır. Her ne kadar Lozan, Türkiye'nin siyasi bağımsızlığını uluslararası düzeyde tanımış olsa da, ekonomik alanda tam bir serbestlik sunmamıştır. Antlaşmanın bu yönü, Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan ekonomik stratejilerin dış baskılara karşı ne kadar kırılgan olduğunu gözler önüne sermektedir. Ekonomik egemenliğin tesis edilmesi, yalnızca siyasi sınırların çizilmesiyle değil; uzun vadeli ve dirençli bir ekonomik mücadeleyle mümkün olabilmiştir. Bu da gösteriyor ki, tam bağımsızlık yalnızca diplomatik tanınmayla değil, ekonomik özgürlükle tamamlanır.¹³⁶

Yeni Türk Devleti'nin en önemli hedeflerinden biri “*muasır medeniyetler seviyesine*” çıkmaktı. Bunun yolu ise güçlü bir ekonomiden geçiyordu. Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda milli bir sanayi kurmak gerekliydi. Osmanlı Devleti'nin geçmişte yaptığı hataları tekrar etmemek için milliyetçilik ve devletçilik ilkeleri üzerinde yükselen bir ekonomi modeli benimsendi. Bu yeni ekonomi modeli hem dünyaya açık olacak hem de dış dünyanın olumsuz koşullarına kapalı tutulacaktı. Osmanlı Devleti'nden intikal eden birtakım engeller, nüfusun savaşlar nedeniyle azalmış olması, altyapının yetersizliği, sermaye yetersizlikleri, milli bir burjuvazinin oluşmamış olması gibi bir takım sorunlar mevcuttu. Halkın önemli bir kısmı memur ya da çiftçiydi.¹³⁷

1927'de yapılan nüfus sayımına göre ülke nüfusu 13.648.000'di. Ülke nüfusunun önemli bir kısmı tarımla uğraşmaktaydı.¹³⁸ 1925'de Aşar Vergisi kaldırıldı.¹³⁹ Bu verginin kaldırılması Türk köylüsü açısından son derece olumlu bir gelişmeydi. Fakat ekonomi alanındaki bu önemli inkılap bütçe gelirlerinin azalmasına yol açtı. Bunu telafi etmek isteyen ekonomi yönetimi, ekonomiyi yeniden yapılandırmak ve bazı yeni vergi

¹³⁶S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler**, İkinci Takım, III, s. 39-41. ; İ Soysal, “**Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**”, s. 124-125.

¹³⁷BCA, 30.18.1.1.16.68.4.

¹³⁸BCA, 30.10.0.0.24.134.7. ; Mustafa Köse, **1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şaban Ortak), Afyonkarahisar, 2010, s. 150-153.

¹³⁹**Resmî Gazete**, S. 84, (23 Şubat 1925), s. 7.

düzenlemeleri yapmak zorunda kaldı. Köylü üzerindeki yükü hafifleten ekonomi yönetimi şehirlerde yaşayanlardan daha çeşitli vergiler almak zorunda kaldı. Vergi ve harç oranlarının yükseltilmesi, tüketim vergisi alınması, arazi vergilerinde yeni düzenlemeler yapılması, tuz, şeker, tütün ve ispirotolu içeceklerden alınan vergi oranlarının yeniden düzenlenmesi buna örnek gösterilebilir. Ayrıca Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü hizmetlerinden fazladan vergiler alınmaya başlandı. 1924’de İlk özel sermayeli ve yarı resmi diyebileceğimiz İş Bankası kuruldu.¹⁴⁰

İş Bankası’nın amacı; emlak alımı ve satımı dışında sanayi ve ticaret alanında çalışmalarda bulunan yatırımcılara kredi imkânı sağlamaktır. 1925’de ise Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu.¹⁴¹ Tamamen bir devlet bankası olarak kurulan Sanayi ve Maadin Bankası’nın görevi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçen sanayi ve maden kuruluşlarını idare etmek ve ihtiyacı olan kurumlara kredi sağlamaktır. 1932’de amacına uygun çalışmalar yapamayan ve kredi sağlama noktasında sıkıntılar yaşayan bu banka Devlet Sanayi Ofisi’ne bağlanacak¹⁴² ardından Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası adını alacaktır. 1933’de ise Sümerbank’ın kurulmasıyla sanayi yatırımları yeni kurulan bu bankaya devredildi.¹⁴³ Yerli ve milli bankaların zaman içerisinde sermayelerinin artırılması yabancı bankaların gücünün kırılmasını sağladı. Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal yabancı sermayeye karşı değildi. Tekelleşmeye karşıydı.¹⁴⁴

Bu amaç doğrultusunda atılan en önemli adım yabancıların elindeki işletmelerin satın alınması oldu. Yabancı işletmelerin millileştirilmesi tekelleşmenin önüne geçti. Bu duruma örnek olarak Reji İdaresi ve demiryollarının satın alınması ve 1 Temmuz 1926’da

¹⁴⁰BCA, 30.18.1.1.10.40.17.

¹⁴¹BCA, 30.18.1.1.13.18.10.

¹⁴²BCA, 30.18.1.2.29.41.6.

¹⁴³BCA, 30.18.1.2.35.26.11.; **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Haziran 1933, s. 1. ; Cumhuriyet, 4 Haziran 1933.

¹⁴⁴Bir şirkete ait olan belirli bir mal veya hizmetin, rakiplerin satın alınması, rekabet aracılığıyla piyasadan çıkarılması, benzersiz bir icadın patentinin alınması veya yasal olarak tek bir şirketin ticaret hakkına sahip olması durumunda tekel oluşur. Tekeller, üreticiler için son derece avantajlı iken, tüketiciler için dezavantajlıdır. Tekeller denetlenip kontrol edilmezse, ürettikleri ürünlerin kalitesi ve niteliği düşebilir ve fiyatlar önemli ölçüde artabilir. Bunun nedeni, tekel durumunda tüketiciler için herhangi bir alternatifin bulunmamasıdır. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1958142>, E.T. : 22. 01. 2025)

Kabotaj¹⁴⁵ Kanunu'nun çıkarılması gösterilebilir.¹⁴⁶ Tarım üretiminin desteklenmesi için ithalatın azaltılması ve yerli üreticinin desteklenmesi gerekmekteydi. Bu amaç doğrultusunda şeker ithalatını zorlaştıran ve ithal edilecek şekerin gümrük oranlarını artıran bir kanun 1925'de çıkarılacaktır.¹⁴⁷ Ardından şeker üretimini artırabilmek için yeni teşvik yasaları hazırlanmıştır.¹⁴⁸ Adeta şeker fabrikaları sanayileşmenin lokomotifi oldu. Alpullu Şeker Fabrikası'nın (1926) ardından 1933 ve 1934 yıllarında Eskişehir¹⁴⁹ ve Turhal Şeker¹⁵⁰ fabrikalarının kurulmasıyla birlikte bu alanda önemli atılımlar yaşandı. Eskişehir'de İş Bankası tarafından kurulacak şeker fabrikasının makinaları için gümrük muafiyetlerinin sağlanması bu konuya verilen önemi göstermesi açısından oldukça değerlidir.¹⁵¹

Üretimin artırılması ve çiftçinin desteklenmesi için (1927-1929) hazineden köylüye toprak dağıtılması ise önemli bir çalışma olarak kabul edilebilir. Yerli sanayiye desteklemek için 1927'de Teşviki Sanayi Kanunu¹⁵² çıkarıldı. Bu kanunla yatırım mallarının ithalinde ve demiryolları ile taşınmasında gümrük kolaylıkları sağlandı. Ayrıca kamu mallarının indirimli satışı ve vergiden muaf olma gibi bazı önemli teşvik kalemleri yer aldı. Teşviki Sanayi Kanunu 1942 yılına kadar on beş yıl yürürlükte kaldı. Lozan Antlaşması'nın gümrük vergilerini Türkiye Cumhuriyeti'ne belirleme yetkisi tanınması ancak 1928'de başlayacaktır. 1929'da gümrük vergilerinin bütçeye %26 katkısı varken 1930'lı yıllarda bu katkı %38'e kadar çıkmıştır. 1929'da Kazım (Özalp) Paşa¹⁵³ tarafından

¹⁴⁵Kabotaj, Fransızcadan gelen "*cabotage*" kelimesi, uzak yol deniz seferlerinin aksine kıyılar boyunca, özellikle bir devletin kendi limanları arasında yapılan ticaret ve deniz seferlerini ifade eder. Bir başka deyişle, kabotaj, bir devletin kendi limanları arasında yolcu ve yük taşıma hakkıdır. Bu terim, İspanyolca "*cabo*" (burun) kelimesinden türemiştir ve denizde, burundan buruna, fenerden fenere seyir anlamına gelir. Türk Dil Kurumu'nun (TDK) güncel Türkçe sözlüğünde, kabotaj, "*bir ülkenin iskele veya limanları arasında gemi işletme işi*" olarak tanımlanır. Aynı sözlükte kabotaj hakkı, "*Türk kara sularında, Türkiye'deki akarsu ve göllerde gemi bulundurma, bunlarla gidiş geliş ve taşıma yapma hakkı*" olarak tanımlanırken, kabotaj gemisi "*kabotaj hattında çalışan gemi*" olarak belirtilir. Birçok farklı tanım yapılabirse de, denizde kabotaj terimi genel olarak, ücret karşılığında bir ülkenin limanları arasında deniz yolu ile yolcu ve yük taşınması; kara sularında römorkaj ve kurtarma gibi denizcilik hizmetlerinin yürütülmesi anlamında kullanılır. Kabotaj Hakkı, denize kıyısı olan devletlerin kendi denizcilik sektörünü koruma amacıyla geliştirdikleri sistemin genel adıdır. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ticaret-kanunu-ataturk-donemi>, E.T. : 26. 02. 2025); (Kabotaj Kanunu Nedir, Ne Zaman, Amacı, Tarihi, Hangi İlke ?, E.T. : 26. 02. 2025)

¹⁴⁶BCA, 30.18.1.1.17.92.14; Resmi Gazete, S. 359, s. 5.

¹⁴⁷BCA, 30.18.1.1.16.68.4.

¹⁴⁸BCA, 30.18.1.1.12.72.9. ; Resmi Gazete, S.92, (14 Nisan 1925), s. 6.

¹⁴⁹Hâkimiyeti Milliye, 6 Aralık 1933, s. 1. ; Cumhuriyet, 9 Aralık 1933.

¹⁵⁰BCA, 30.18.1.2.40.80.11.

¹⁵¹BCA, 30.18.1.2.34.19.4.

¹⁵²BCA, 30.18.1.1.23.12.10.

¹⁵³1882'de Köprülü'de doğan Kâzım Fikri Özalp Paşa, 6 Aralık 1902'de Harp Okulundan Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olarak kurmay sınıfına ayrıldı. 6 Aralık 1903'te Üsteğmenliğe yükseldi. 5 Kasım 1905'te Mümtaz Yüzbaşı olarak Harp Akademisinden mezun oldu. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Serez Redif Fırkası Kurmay Başkanlığına getirildi. 9 Ağustos 1910'da Menlik İlçesi Kaymakamlığına atandı. 28 Mart

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin kuruluş amaçlarının ve kanunun halka daha iyi tanıtılması ve anlatılması için Diyanet İşleri Reisliği ile işbirliği yapıldı.¹⁵⁴ Bu cemiyetin temel amacı; yerli malı kullanımını teşvik etmek ve israfın önüne geçmektir.¹⁵⁵ 1931 yılına kadar para basma işleri Osmanlı Bankası tarafından yürütülmekteydi. Yabancı sermayeli bir bankanın ülke parasını basması millilik ilkesiyle bağdaşmıyordu. Bu duruma son vermek amacıyla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruldu.¹⁵⁶ Türk Parası'nın kıymetini korumak için çıkarılan kanun aslında koruyucu gümrük politikalarının bir devamı olması açısından önemli bir gelişmedir.¹⁵⁷ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1939) ile birlikte kalkınma süreci daha da hızlandırıldı. Bu bağlamda hükümetler cumhuriyetin ilk on yılı içerisinde gerekli atılımları yapabilmek için olağanüstü bir gayret gösterdiler.¹⁵⁸

1911'de Kıdemli Yüzbaşılığa yükselterek Selanik Jandarma Alayı Takip Taburu Komutanı oldu. 29 Eylül 1912'de atandığı Vardar Ordusu 5'inci Kolordu Kurmayında görevli olarak Balkan Savaşı'na katıldı. 25 Haziran 1913'te Çatalca Ordusu Sol Cenah Komutanlığı Kurmayında görev aldı. 9 Kasım 1913'te 1'inci Kolordu Kurmayına atanarak İstanbul Merkez Komutan Yardımcılığı yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nda Van Jandarma Alay Komutanı, Seyyar Jandarma Tümen Komutanı, 37. Kafkas Tümen Komutanı ve 60. Tümen Komutanı olarak Doğu, İran, Azerbaycan ve Kafkasya Cephelelerinde Ruslar ve Gürcülere karşı savaştı, Batum'u işgal etti. 1915'te Yarbay ve 1917'de Albaylığa yükseltildi. 31 Aralık 1918'de Şarköy'deki 60. Tümen Komutanlığı'na atandı. 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi üzerine, Balıkesir'e geçerek oluşturulmakta olan direniş örgütleriyle işbirliği yaptı. 2 Ağustos 1919'da Bandırma'daki 61. Tümen Komutanlığı'nı üstlendi. Heyeti Temsiliye kararıyla Kuzey Cephesi Komutanlığı'na tayin edildi. TBMM'nin I. Dönemi (23.04.1920 - 16.04.1923) için yapılan seçimlerde Karesi (Balıkesir) Milletvekili seçildi. 31 Mart 1921'de Meclis kararıyla izinli sayılarak Kocaeli Bölge Komutanlığı'na tayin edildi. Daha sonra Batı Cephesi'nde Kolordu Komutanı olarak Sakarya Muharebesi'ne katıldı ve 13 Eylül 1921'de Tümgeneralliğe yükseltildi. 1921 sonunda Kolordu Komutanlığını bırakarak Meclise döndü. 10 Ocak 1922'de Milli Müdafaa Vekilliğine seçildi. 25 Eylül 1922'de Korgeneralliğe yükseltildi. II. Dönemde (11.08.1923 - 26.06.1927) tekrar Karesi'den (Balıkesir) milletvekili oldu. 30 Ekim 1923'te kurulan İsmet Paşa Kabinesinde Milli Müdafaa Vekili oldu. 26 Kasım 1924'te TBMM Başkanlığına seçildi. 30 Ağustos 1926'da Orgeneral oldu. 6 Temmuz 1927'de kendi isteği ile ordudan emekliye ayrıldı. 1927 ve 1931 seçimlerinde tekrar Balıkesir Milletvekili seçildi. Meclis Başkanlığı görevini 1 Mart 1935'e kadar korudu. V. Dönemde yeniden Balıkesir Milletvekili seçilerek, VII. İnönü Hükümetinde bir kez daha Milli Savunma Bakanı oldu. I. ve II. Bayar Hükümetlerinde de bakanlığını korudu. VI, VII ve VIII. dönemlerde Balıkesir, 1950 seçimlerinde Van'dan milletvekili seçildi. 1954'te politikadan çekilerek İstanbul'a yerleşti ve 6 Haziran 1968'de vefat etti. (**Türk Parlamento Tarihi**, (Yay.Haz: Fahri Çoker), III, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara,1995, s. 599-601. ,<https://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/15f71987-b323-4d64-83a5-3fc865883a91>, E.T. : 23. 01. 2025); (Kâzım Fikri Özalp (1882-1968) - Atatürk Ansiklopedisi, E.T. : 26. 02. 2025)

¹⁵⁴ BCA, 51.0.0.0.3.17.23.

¹⁵⁵ 1929'dan itibaren halkı israfla mücadele, hesaplı ve tutumlu yaşamaya teşvik etmek ve yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak amacıyla her yıl 12-19 Aralık haftası, tüm ülkeyi kapsayan "*Tasarruf ve Yerli Malı*" haftası olarak kutlandı. Belli başlı büyük şehirlerde yerli mallar sergisi açıldı ve amaca yönelik yayınlar yapıldı. Ayrıca yurt dışında açılan uluslararası sergilere katılarak, sanayi ve zirai ihraç ürünleri tanıtıldı. Yerli malların miktarını, çeşitlerini ve kalitelerini artırmak amacıyla Sanayi Kongresi ve Ziraat Kongresi düzenlendi ve Ankara'da bir "*Sergi Evi*" kuruldu. Bu cemiyetin amacı, yerli mallarının sürümünü artırarak milletin iyi yaşamasını temin etmektir.(<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-iktisat-ve-tasarruf-cemiyeti/>,E.T. : 22. 01. 2025)

¹⁵⁶ BCA, 30.18.1.2.20.32.16.

¹⁵⁷ BCA, 30.18.1.2.8.9.19. ; BCA, 30.18.1.2.9.19.4. ; **Resmî Gazete**, S.1979,(19 Aralık 1931), s.1.

¹⁵⁸ K. Kurt, "**Osmanlıdan Cumhuriyete Devralınan Ekonomik Miras**", s. 48-52

İ- CUMHURİYETİN İLK DÖNEMLERİNDE DIŞ TİCARETİN VE GÜMRÜKLERİN GENEL YAPISI

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve Kurtuluş Savaşı (1919-1923) sonuçlandığında 65.000 işletmenin yarıya yakını tarım ürünleriyle uğraşmaktadır. Geri kalanlar ise dokuma, maden sanayi ve makine yapımı ve onarımı üzerine faaliyettedir. Ülke içerisinde ağırlıklı olarak tarım ve tekstil sektörünün ön planda olduğu görülmektedir. Dış ticaret ve gümrüklerle ilgili genel tabloya bakıldığında yeni Türk Devleti'nin daha rahat olabileceği beklentisi vardı. Bunun nedeni ise kapitülasyonların İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından daha önce tek taraflı olarak kaldırılmasıydı. Fakat 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması 1916 spesifik gümrük tarifelerinin beş yıl süreyle uygulanacağı konusunda antlaşmayı imzalayan devletlere garantiler verdi.¹⁵⁹Bu garantiler ancak 1929 yılında 1499 sayılı kanunla kaldırılabilmiştir.¹⁶⁰Bu süreçte “*ikamet ve salahiyet-i adliye hakkında mukavelename*” ile yedi yıllık bir süre için yeni cumhuriyetin vergileme yetkisine bazı sınırlamalar getirildi. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile antlaşmaya taraf olan yabancı ülkelerin vatandaşları arasında gümrük vergileri ve mali ayrıcalıklar konusunda hiçbir farklılık olmayacaktı.¹⁶¹

1929 Büyük Ekonomik Buhranı nedeniyle, düşünülen politikaların uygulanmasına bir süre ara verildi. 1923'den 1931 yılına kadar ki dönemde planladığı ekonomi politikalarını uygulayamayan Türkiye Cumhuriyeti liberal ekonomi politikaları izlemek zorunda kaldı. Bu dönemde ekonomi alanında tam bağımsızlığın amaçlandığı görülmektedir. Koruyucu gümrük politikalarının izlenebileceğine dair beklentilerin artması ithal ürünlere talebin bir anda yoğunlaşmasına sebep oldu.¹⁶²Bu durumun en önemli nedeni ise; 1929'da gümrük vergilerinin artacağını ve koruyucu gümrük politikalarına dönüleceğini düşünen ithalatçıların gümrük vergileri artırılmadan önce bu fırsattan sonuna kadar yararlanmak istemesiydi. Bir taraftan yerli şirketler ve müteşebbisler ortaya çıkarken diğer taraftan ithal ürünlerle rekabet edemeyen bazı firmalar iflas ettiler.¹⁶³

Bu olumsuz koşulların sonucu olarak takip edilmesi planlanan maliye politikaları şu şekilde belirlendi: 1- Gerçekçi bir bütçe hazırlamak 2- Osmanlı Devleti'nden Türkiye

¹⁵⁹İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 124-125.

¹⁶⁰BCA, 30.18.1.2.3.28.8. ; BCA, 30.18.1.2.1.13.30. ; **Resmi Gazete**, S. 1230, (1 Temmuz 1929), s.1.

¹⁶¹**Resmi Gazete**, S. 22, 10 Eylül 1923.

¹⁶²Levent Özkardeş, “*Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi*”, **Gümrük Ticaret Dergisi**, 6 (2015/Haziran), s. 25-34.

¹⁶³Aytekin Altıparmak, “*Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müteşebbis Sınıfının Gelişimi*”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, ,XIII/169, (1998/ 31 Aralık) s. 70-72.

Cumhuriyeti'ne intikal eden dış borçlardan bir an önce kurtulmak 3- Gümrüklerde mutlak bir egemenlik kurmak suretiyle koruyucu gümrük politikaları uygulamak 4- Üretim ve köylü üzerinde gereksiz bir baskı oluşturan bazı vergileri, aşar vergisi vb. kaldırmak 5- Kaldırılan vergilerin yerine ülke gerçeklerine uygun ve üretimi artıracak yeni vergiler koymak.¹⁶⁴ Bu yapılırken adil bir vergi reformunun yapılması gerekiyordu.

1924'de Sayım Vergisi adı altında küçükbaş hayvan sahiplerinden alınan vergi 1931'de Hayvanlar Vergisine dönüştürüldü.¹⁶⁵ Temettü vergisi adı altında serbest meslek sahiplerinden alınan vergi 1931'de Kazanç vergisine çevrildi.¹⁶⁶ Harç adı altında alınan vergi ise 1926'da Veraset ve İntikal Vergisi'ne dönüştürüldü.¹⁶⁷

Tüketim üzerinden ve resmi işlemlerden alınan vergilerle ilgili çok sayıda düzenleme yapılarak dolaylı vergilerin kapsam alanı genişletildi. Damga vergisi ve gümrük vergileriyle ilgili çok sayıda düzenleme yapıldı. Türkiye Cumhuriyeti tüketim vergilerinin dışında gelirlerini artırabilmek için ithal edilen bazı ürünler için tekeller oluşturdu. Bu ürünlerin başında; kibrit, sigara kâğıdı, alkollü içecekler, patlayıcı maddeler, barut, gazyağı vb. gelmektedir. Devletin kontrolü altında oluşturulan bu tekellerin yönetimi yine devletin kontrolü esas alınarak özel bir takım şirketlere verildi. 1927'de ise Genel Muhasebe Kanunu "*Muhasebe-i Umumiye*" kabul edildi.¹⁶⁸ Bu kanunla devlete ait bütün malların ve nakit paranın kontrolü, bütçelerin hazırlanması ve genel işleyişin sağlanması Maliye Bakanlığı'na bırakıldı. Günümüzde bile geçerli olan bu kanunla bütçenin tek ve bir yıllık olması ve vergilerin kanuniliği güvence altına alındı. Çağın gereksinimlerine uygun olarak hazırlanan bu kanun adeta devrim niteliğindedir. Denk bütçelerin hedeflendiği bu yeni mali düzende bütün ekonomik işler Maliye Bakanlığı'nın koordinasyonuna bırakıldı.¹⁶⁹

1929 Büyük Ekonomik Buhran bütün ülkeleri olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni de olumsuz etkiledi. İhracatın artması beklenirken tam tersi bir durum ortaya çıktı. Bu da gelir gider dengelerinin daha da bozulmasına ve dış ticaret açıklarının artmasına zemin hazırladı. Osmanlı Devleti'nden intikal eden dış borç ödemelerinin taksitlerinin başlaması ve paramızın değerinin düşmesi ekonomik sıkıntıların katlanarak artmasına yol açtı.

¹⁶⁴ L. Özkardeş, "*Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi*", s. 25-34.

¹⁶⁵ BCA, 30.18.1.2.20.31.18. ; **Resmi Gazete**, S. 1849, (15 Temmuz 1931), s. 1.

¹⁶⁶ BCA, 30.18.1.2.24.76.1.

¹⁶⁷ BCA, 30.10.0.0.19.12.118; **Resmi Gazete**, S.348, (17 Nisan 1926), s.5.

¹⁶⁸ BCA, 30.18.1.1.23.9.11.

¹⁶⁹ Alper Demirel, **Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Ekonomi Politikaları (1923-1933)**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Remzi Yardımcı), Diyarbakır, 2007, s. 9-14.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİ VE GÜMRÜK POLİTİKALARI

A- 1929 BÜYÜK EKONOMİK BUHRAN KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN ALDIĞI KORUYUCU GÜMRÜK ÖNLEMLERİ (1929-1938)

I- Büyük Ekonomik Buhranı Hazırlayan Nedenler ve Büyük Ekonomik Buhranın Başlaması

Küresel ekonomideki bu büyük çöküşün nedenlerinin Birinci Dünya Savaşı ve onun yarattığı güvensizlik ortamına kadar gittiği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı genel gidişatının ortaya çıkardığı bir sonuç olarak ülkelerin üretimlerinde ciddi artışlar yaşandı. Fakat artan üretimi karşılayabilecek bir talep söz konusu değildi. Küresel ölçekte arz talep dengelerinin bozulması, özellikle üretim potansiyeli yüksek olan ülkeleri, başta ABD olmak üzere olumsuz etkiledi.¹⁷⁰ Savaştan sonra galip devletlerin, yenik devletlere şartları çok ağır koşullar taşıyan antlaşmalar dikte ettirmesi sorunların daha da artmasına neden oldu. Bu durum dünya geneli bozulan ekonomik ve siyasi ilişkileri çıkmaza soktu. Savaşın sebep olduğu ekonomik yıkım ve tahribatın dışında savaşan devletlerin ekonomik güçlerinin birkaç katı borçlanmak zorunda kalmaları, bu çöküşün daha da büyümesine neden oldu. Uluslararası piyasalarda fiyatlar hızla düşmeye başladı.¹⁷¹

Aslında Büyük Ekonomik Buhranın ilk belirtileri 1921 yılından itibaren ortaya çıktı. Fakat 1922-1927 yılları arasında dünya ekonomisinde yaşanan bazı olumlu gelişmeler yaklaşan buhranın anlaşılmasını zorlaştırdı. Özellikle ABD’nin Avrupa’daki hükümet ve belediyelere kısa vadeli büyük yardımlar yapması, yani para bolluğunun yaşanması, iyimser bir havanın oluşmasına neden oldu. Fakat bu paraların amacı dışında, ödemeler dengesindeki açığı kapatmak için kullanılması, ileriye dönük bir takım sorunlar oluşturdu. Bu süreçte (1927-1929) ABD’deki sanayi ve inşaat yatırımları %25 arttı. Ancak bu artış bir süre sonra durma noktasına geldi. Bu gelişme sanayi üretimini düşürdü ve işsizlik artmaya başladı. Bu yaşanan olumsuz gelişmelerden New York Borsası da etkilendi. Hisse senetleri kısa bir zaman dilimi içerisinde aşırı değer kaybetti. 24 Ekim 1929’da Wall Street Borsası çöktü. Tarihe “Kara Perşembe” olarak geçen bu “Büyük

¹⁷⁰A Demirer, *Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Ekonomi Politikaları (1923-1933)*, s. 26.

¹⁷¹Erdem Yavuz, “1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye’ye Ve Diğer Ülkelere Olan Etkisinin İstatistik Analizi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 2021, s. 380-383.

Buhran” binlerce banka ve şirketin batmasına neden oldu. Sadece ABD’yi değil tüm dünyayı derinden etkiledi.¹⁷²

Büyük Ekonomik Buhranın daha da derinleşmesinde spekülâtif hareketlerin artması oldukça önemlidir. Geri ödenemeyen kredi miktarının çoğalması kredi maliyetlerinin yükselmesine neden oldu. Bu durum enflasyonun yükselmesi sonucunu ortaya çıkardı. ABD ve Avrupa’nın banka-para ilişkisindeki denge denetim mekanizmalarının yetersizliği sorunların daha da artmasına zemin hazırladı. Uluslararası ölçekte yaşanan gelir dağılımı adaletsizliklerine kalıcı çözümler bir türlü bulunamadı. Devletlerin bu konudaki yetersizlikleri kurumların ve kuralların işleyişinde yaşanan aksaklıkları artırdı. Bankalarda veya yatırımda kullanılması gereken para yastık altında tutuldu. Bu durum piyasalarda para darlığı ve yatırımların azalması sonucunu ortaya çıkardı¹⁷³

1929 Büyük Ekonomik Buhranın belirtileri ortaya çıktığında büyük devletler gerekli önlemleri alma konusunda ihmalkâr davrandılar. İngiltere ve ABD gibi önemli ekonomilerin aldığı önlemler yetersiz kaldı. Bazı gelişmiş ülkeler yaklaşan büyük buhranı fırsata çevirmek istediler. Amaçları dünyadan bağımsız olarak sadece kendi ekonomik çıkarlarını korumaktı. Bu devletlerin unuttuğu şey ise şuydu: küreselleşen dünyada her hangi bir ülkede yaşanacak bir sorunun bütün ülkeleri derinden etkileyebilecek bir potansiyel taşımasıydı. Bu durumun iyi analiz edilememesi Büyük Ekonomik Buhranın daha da ağırlaşmasına neden oldu. 1929 Büyük Ekonomik Buhran, başta İngiltere ve ABD olmak üzere, kapsamlı bir işsizlik, fiyatların hızla düşmesi ve önlenemeyen mali krizler şeklinde kendini gösterdi.¹⁷⁴

ABD’de toptan eşya fiyatları 1922’den itibaren istikrarlı bir şekilde seyretmektedir. 1929-1932 arasında bu fiyatlar üçte bir oranında düştü. Tüm sektörlerde işsizlik oranı 1930’da üç milyonken, 1931’de altı milyona, 1932’de on milyona, 1933’te ise on üç milyona kadar çıktı. ABD ve Avrupa’da işsizlik oranları yaklaşık olarak %25’in bile üzerine çıktı. Bu durum Büyük Ekonomik Buhranın sosyolojik olarak da ülkeler üzerinde kalıcı sorunlara yol açma potansiyelini göstermesi açısından son derece önemlidir. ABD’de ithalat 1929’da 4.400.000.000 dolarken, 1932’de 1.300.000.000

¹⁷²M. Şahin, *Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)*, s. 87.

¹⁷³Mehmet Bulut, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, *Bilig Kent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26, (Yaz / 2003), s. 80-82.

¹⁷⁴A Demirel, *Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Ekonomi Politikaları (1923-1933)*, s. 26.

dolara, ihracat ise 1929'da 5.200.000.000 dolardan 1932'de 1.600.000.000 dolara düştü. Dikkat edilecek olursa hem ihracat hem de ithalat da düşüşler yaşandı. Bu durum dünya genelinde fiyatlarda büyük bir gerilemeye yol açtı. İflaslar, yoksulluk ve işsizlik kendini yeniden hissettirmeye başladı. İnsanlık önceki yüzyıllardan farklı olarak sanki varlık içerisinde yokluk yaşamaktaydı. Küresel ölçekte bir ekonomi olan ABD'nin yaşadığı sıkıntılar ABD'den bütün dünyaya doğru dominant etkisi ortaya çıkardı. “1929 Büyük Ekonomik Buhran” sonucunda uluslararası ticarete büyük bir gerileme oldu. Dünya ticareti 1929-1933 döneminde yaklaşık üç kat azaldı.¹⁷⁵

II- Küresel Güçlerin Büyük Ekonomik Buhrana Karşı İzledikleri Politikalar

“Büyük Ekonomik Buhran” 1929’a kadar uygulanan “klasik liberalizm”¹⁷⁶ politikalarının doğruluğunun sorgulanmasına ve yeni arayışlara neden oldu. Birçok ülke kliring yöntemini uygulamak zorunda kaldı. Bu yöntem basit bir şekilde açıklanacak olursa “benim ürettiğim malı alırsan ben de senin ürettiğin malı alırım” anlamına gelmektedir. Herhangi bir ülkenin başka bir ülkeye ithalatının o ülkeye yapılan ihracat gelirleriyle karşılanabilmesi olarak da ifade edilmektedir. Devletler bu süreçte birbirleriyle genellikle kliring antlaşmaları yapmışlardır.¹⁷⁷ “Büyük Ekonomik Buhrandan” hemen sonra ABD Başkanı Herbert Clark Hoover¹⁷⁸ tarafından ekonomiye devlet eliyle bazı müdahaleler yapıldı. Hatta dönemsel olarak uygulanan moratoryum¹⁷⁹

¹⁷⁵Feyzullah Ezer, “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”, s. 439-440

¹⁷⁶Klasik liberalizm, bireysel mülkiyetin korunmasını, serbest piyasa ekonomisinin müdahale olmaksızın işlenmesini, hukukun üstünlüğünü ve din ile basın özgürlüğünün anayasal güvence altına alınmasını savunan bir ideolojidir. Ülkelerin birbirleriyle yapacağı serbest ticaretin ve ulusların birbirlerine bağımlı olmalarının barışın sağlanmasını kolaylaştıracağı tezi üzerinde durulmaktadır. Bu düşünce sisteminin temel ilkeleri arasında; serbest piyasa ekonomisinin varlığı, bireylere özel mülkiyet ve girişimcilik hakkının tanınması, hukukun üstünlüğünün sağlanması, toplumun seküler bir yapıda olması, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulması ve basın özgürlüğünün korunması bulunmaktadır. Bu ideoloji, bireysel haklara ve ekonomik özgürlüklere vurgu yaparak şekillenmiştir. (<https://flaps.club/klasik-liberalizme-kisa-bir-bakis/>, E.T. : 17. 04. 2025)

¹⁷⁷Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1994, s. 50.

¹⁷⁸Herbert Clark Hoover, genç yaşında madencilik dünyasına adım atarak madencilik alanında yaptığı çalışmalarla kariyerini uluslararası boyuta taşıdı. 1917’de Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Avrupa’daki Yardım Komisyonu’nun başına geçti. Gıda İşleri’nin başkanı olarak, ABD’den toplanan bağışlarla Belçika ve Fransa’daki halka büyük destek sağladı. Ardından, 1920-1928 yılları arasında ticaret bakanı olarak görev aldı. 1928’de Cumhuriyetçi Parti’den ABD Başkanı seçildi, ancak görev süresinin başında ülke büyük bir ekonomik krize sürüklendi. 1929’da New York borsası çöktü ve ABD tarihinin en Büyük Ekonomik Buhranı başladı. Hoover bu krize çözüm bulamadı. 1932’deki seçimde Franklin Roosevelt’e karşı büyük bir yenilgi almasına rağmen, siyasi ve entelektüel hayatından hiçbir zaman kopmadı. Kitaplar ve makaleler yazdı. Kendisinden sonra gelen başkanlara danışmanlık yaptı. Uzun yıllar siyasetten uzak kaldıktan sonra, 1946’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında fakir düşmüş milletlere yardım etmekle görevlendirildi. 20 Ekim 1964’te, New York’ta öldü. (https://www.biyografiler.com/kimdir/herbert-clark-hoover#google_vignette, E.T. : 17. 04. 2025)

¹⁷⁹1931 Yılında Herbert Hoover, Büyük Ekonomik Buhranın etkilerini hafifletmek amacıyla sıra dışı bir adım attı. Haziran ayında, savaş tazminatları ve borçların ödenmesini bir yıl süreyle erteleyen bir borç

istenilen sonucu vermedi. Daha sonra göreve gelen Roosevelt¹⁸⁰, “*New Deal*”¹⁸¹ politikasıyla “*klasik liberalizm*” anlayışından uzaklaşma kararını aldı. “*New Deal*” politikaları 1935’e kadar ki dönem ve 1935’den sonraki dönem olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedir. İlk döneminde fiyatların yüksek tutulması ve özel özel girişimcilerin cesaretinin artırılması hedeflenirken, ikinci döneminde ise piyasalara devletin müdahale etmesi sağlanarak tüketicilerin alım gücünün artırılması amaçlandı. Özellikle sanayi ve tarım sektörlerine dönük müdahalelerle ekonomiye duyulan güvenin desteklenmesi sağlandı. Bu amaç doğrultusunda banka, para ve kredi ile ilgili hem özel sermayeyi hem de tüketicileri rahatlatacak bir takım düzenlemeler yapıldı. Bu politikalarla devletin etkin bir şekilde ekonominin işleyişine müdahaleler yaparak bunalımda olan piyasaların rahatlamasını ve canlanmasını sağlamak amaçlandı. Özellikle inşaat harcamalarının fazlalığı sebebiyle denk bütçenin bir türlü oluşturulamaması zaman zaman eleştirilere de zemin hazırladı. 1929 Büyük Ekonomik Buhrandan sonra

erteleme anlamına gelen moratoryum önerdi. Plan, başta uluslararası alanda büyük bir tepkiye neden oldu. Fakat Hoover yoğun temaları ve diplomatik girişimleri sonucunda on beş ülkenin desteğini elde etmeyi başardı. ABD’ye olan borçların yeniden yapılandırılmasını öngören bu plan, en azından kısa vadede bir ekonomik rahatlatma sağlamayı amaçlıyordu. 6 Temmuz 1931’de, ABD Kongresi tarafından onaylanan Hoover Moratoryumu, dönemin ekonomik sıkıntılara yönelik önemli bir müdahaleydi. Ancak Kongre, ABD’ye olan borçların yapılandırılmasına kesin bir dille karşı çıktığını belirten bir bildirge yayımladı. Hoover’ın planı Avrupa’daki ekonomik çöküşü durdurmaya yetmedi. Almanya büyük bir banka krizine sürüklenirken, İngiltere ve Fransa sürenin yetersiz olacağını ve yeni bir finansal yapılanmanın kaçınılmaz olduğunu dile getirdi. Her şeye rağmen, Hoover Moratoryumu ekonomisi daha kötü durumda olan bazı ülkeler için umut verici bir durum ortaya çıkardı. Örneğin; Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı’dan devraldığı borçlar bir yıl ertelendi ve kademeli bir ödeme planına oturtuldu. Hoover’ın ekonomik toparlanmaya yönelik bu çabası, tarih sahnesinde bazı eleştiriler olsa da, “*Büyük Ekonomik Buhran*” karşısında gösterdiği liderlik takdire şayandır. ([https://yeni.ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1137/-Herbert-Clark-Hoover \(1874-1964, E.T. : 17. 04. 2025\)](https://yeni.ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1137/-Herbert-Clark-Hoover%20(1874-1964,%20E.T.%20%3A%2017.%2004.%202025)))

¹⁸⁰Franklin D. Roosevelt, 1882 yılında New York’ta köklü ve varlıklı bir ailede dünyaya geldi. Fransız ve Hollanda kökenli bir aileden gelen Roosevelt, genç yaşta spor ve dil öğrenimine ilgi duydu. İngilizce dışında Almanca ve Fransızca’yı da ileri düzeyde öğrendi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Deniz Kuvvetleri’nde görev aldı. Ancak 1920’deki başkan yardımcılığı seçimlerinde başarılı olamadı. 1921’de geçirdiği hastalık sonucu belden aşağısı felç oldu ve bir daha yürüyemedi. Bu durum onun duygudaşlık yeteneğini geliştirdi. Hidroterapi merkezleri kurarak diğer felçlilere yardım etme konusundaki çabalarını artırdı. 1928’de New York Valisi olarak atandı ve 1932’de ABD’nin 32. Başkanı seçildi. Büyük Ekonomik Buhran döneminde klasik liberalizm anlayışını terk ederek “*Yeni Düzen*” programıyla ekonomiyi tekrar ayağa kaldırdı. İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) sırasında ABD’yi yönetti ve Pearl Harboor saldırısının ardından İkinci Dünya Savaşı’na girdi. Sağlığı giderek kötüleşmesine rağmen 1944’te dördüncü kez başkan seçildi. Roosevelt, ABD halkının en sevdiği liderlerden biri olarak tarihteki yerini aldı. ([https://uliwiki.org/index.php?title=Franklin_Delano_Roosevelt, E.T. : 10. 04. 2025\)](https://uliwiki.org/index.php?title=Franklin_Delano_Roosevelt,%20E.T.%20%3A%2010.%2004.%202025))

¹⁸¹Franklin D. Roosevelt’in 1929’daki Büyük Ekonomik Buhran sırasında uyguladığı ekonomi programına “*New Deal*” denilmektedir. Bu dönemde ABD’de kredi enflasyonu ve aşırı borçlanma nedeniyle ekonomik kriz derinleşti, sanayi üretimi ve fiyatlar düştü, işsizlik arttı. Roosevelt, para değerini düşürerek ve emisyon hacmini artırarak mali baskıyı hafifletmeyi hedefledi. Altına ambargo koyarak devlet tekeli güçlendirdi. Özel bankaların kontrolsüz satın alma gücüne sahip olmasına engel oldu. Ayrıca, kamu harcamalarını artırarak altyapı projelerine önem verdi, Tarım ekonomisine destek sağladı. Tekelci sermayeye karşı dayanışma amacıyla küçük üreticiler arasındaki kartelleşmeyi özendirdi. Uyguladığı bu politikalarla, ekonomik istikrarsızlığı kontrol altına almayı ve halkın tüketim eğilimini artırmayı amaçladı. Roosevelt’in “*New Deal*” politikaları, 1929 Büyük Ekonomik Buhranın etkilerini hafifletmede başarılı oldu. ([https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/new-deal/3654, E.T. : 10. 04. 2025\)](https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/new-deal/3654,%20E.T.%20%3A%2010.%2004.%202025))

Türkiye’de uygulanan devletçilik, bir yönüyle Roosevelt’in uygulamalarıyla benzerlik göstermektedir. Hem ABD’de hem de Türkiye’deki bu ve benzeri uygulamalar başarılı sonuçlar ortaya çıkardı.

İngiltere’de ise; devletin serbest piyasa ekonomisine yaptığı müdahaleler, 1930’da İşçi Partisi tarafından Keynes başkanlığında kurulan bir komisyon eliyle yürütüldü. Bu komisyon üç öneride bulundu. Bunlar; 1- İhracat yapanlara devletin teşvik sağlaması 2- Ekstra gümrük vergilerinin alınması 3- İthalatın kontrollü olarak yapılması. Aslında “koruyucu gümrük” politikasından söz edildiği çok açıktı. Yine 1930’da çıkarılan Konut Kanunu ile inşaat sektörü canlandırılmış ve sefalet içerisinde yaşayan varoş mahallerinde yeni bir yaşam standardı oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu kanun inşaat sektöründeki canlılığı %70 oranında artırdı ve ekonomide canlanmaya neden oldu. Yoksulluğun görece fazla olduğu yerlerde devlet bizzat işin içine girerek alt yapı çalışmalarını hızlandırdı. Ayrıca yatırıma daha çok ihtiyacı olan bölgelerde yatırım yapacak müteşebbislere devlet eliyle destek sağlandı. Bu girişimcilere fazladan teşvikler verildiği görülmektedir. Yani ABD’de olduğu gibi devlet eliyle ekonomiye doğrudan müdahaleler yapılmaktaydı.

Siyasi ve ekonomik çalkantıların yoğun olduğu dönemler toplumlarda yeni arayışlara neden olmaktadır. Bu bağlamda Almanya’da 1929 “*Büyük Ekonomik Buhranı*” siyasal alanda bir iktidar değişikliği ortaya çıkardı. Adolf Hitler¹⁸² bu arayışın bir sonucu olarak iktidara geldi. İdeolojik farklılıklarına karşın Hitler’in Almanya’da uyguladığı ekonomi politikaları ABD’deki “*New Deal*” ekonomi politikasıyla büyük benzerlikler göstermektedir. Devlet müdahalelerinin ön planda olduğu bu ekonomi anlayışı özellikle 1933’den sonra etkisini göstermeye başladı. Bayındırlık faaliyetlerinin ön planda olduğu bu dönemin (1933-1936) temel amacı büyük kamu yatırımlarıyla işsizlik sorununa bir çözüm bulabilmektir. Devletin uyguladığı bu istihdam politikaları işsizlik oranlarının kısa sürede düşmesinde etkili oldu. Örnek vermek gerekirse; İşsizlik altı milyon kişiden kısa sürede iki milyon altı yüz bin kişiye kadar düşürüldü. Çalışanlara verilen ücretlerin düşük tutulması sanayicilerin kar oranını artırdığı için bu durum yeni

¹⁸²Adolf Hitler, 1889 yılında Avusturya’da dünyaya geldi. Babası Alois Hitler, gümrük memuru olarak görev yaparken, annesi Klara ev kadınıydı. Ailedeki akrabalık bağları nedeniyle kilisenin özel izniyle evlenmişlerdi. Hitler’in çocukluk yılları, ailesinin tayinleri nedeniyle farklı şehirlerde geçti. 1933 yılında Almanya’nın başbakanı olan Hitler, bir yıl sonra kendisini “*Führer*” ilan ederek ülkenin lideri oldu. Almanya’nın üstün bir ırk olduğuna inanarak, Almanca konuşan herkesi tek bir çatı altında toplamayı hedefledi. Bu ideolojisi doğrultusunda, Yahudiler ve diğer azınlık gruplarına karşı büyük bir soykırım gerçekleştirdi. 1939’da Rusya ile anlaşarak Polonya’yı işgal etti. Bu durum İkinci Dünya Savaşı’nı başlattı. Hitler, 1945 yılında ölümüne kadar Almanya’yı yönetmiş ve halkını peşinden sürüklemeyi başarmıştı. Ancak liderliği ile tarihin en karanlık dönemlerinden birine damga vurmuştu.(<http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/kisi/96838/adolf-hitler>, E.T. : 17. 04. 2025)

yapılacak yatırımlara da ortam hazırladı. Hitler işverenlerle ilişkilerini geliştirerek hem iktidarını güçlendirdi hem de yeni sanayi yatırımlarıyla üretimi artırdı. Devlet eliyle desteklenen ekonomi güçlendi. Birçok sektörde devlet tarafından desteklenen tekeller oluştu. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak işsizliğin azalması, kendisine olan toplumsal desteğin de artmasını sağladı. Ayrıca Hitler'in emperyalist düşünceleri toplum tarafından destek gördü. Bütün bu gelişmeler silahlanmayı da beraberinde getirdi.

Faşist bir partinin iktidarda olduğu İtalya'da 1929 "*Büyük Ekonomik Buhranı*" diğer ülkelerde olduğu gibi yıkıcı sonuçlar ortaya çıkardı. "*Büyük Ekonomik Buhranın*" etkisiyle sanayi üretiminin azalması sadece sanayicileri değil onlarla işbirliği içerisinde olan bankaları da zor duruma düşürecek. Büyük bir iflasın yaklaşmakta olduğunu anlayan hükümet bankaları kurtarabilmek ve daha büyük bir yıkımın önüne geçebilmek için bankalara ait olan sanayi paylarını satın aldı. Yoğun bir işsizliğin yaşandığı İtalya'da diğer ülkelerde olduğu gibi istihdamı devlet eliyle artırmaya yönelik çalışmalara öncelik verildi. Devlet olağanüstü harcamalar yaparak büyük işletmeler kurdu. Bu işletmelerin faaliyetlerini ise sıkı bir şekilde kontrol etti. Böylece Avrupa'nın diğer gelişmiş ekonomilerinde olduğu gibi devlet kontrolü altında ekonomik krizin olumsuz etkilerine çözüm bulunmaya çalışıldı.

1929 "*Büyük Ekonomik Buhranı*" bütün ülkeleri olumsuz etkiledi. Fakat Rusya'nın bu buhrandan en az etkilenen ülke olduğu, genel bir kabul görmektedir. Kapalı bir ekonomiye sahip olması, belki de bu durumun en önemli nedenlerinden biridir. 1917 "*Ekim Devrimi*" Rusya için bir dönüm olarak kabul edilmektedir. Rejimi değişen Rusya SSCB adıyla 1920'den sonra yeni bir döneme girdi. "*Planlı Ekonomi*" modelleri uygulayan SSCB 1929'daki "*Büyük Ekonomik Buhrana*" hazırlıklı bir şekilde girdi. Birinci Beş Yıllık Planı (1928-1932) başarıyla uygulayan SSCB ardından İkinci Beş Yıllık Planı da başarıyla uygulamaya başladı. 1937 Yılı İkinci Beş Yıllık Planın son yılı olarak kabul edilmektedir. SSCB'nin planlı ekonomide gösterdiği bu başarı Türkiye Cumhuriyeti tarafından da örnek alınacaktır. Türkiye'de uygulanan devletçilik ve buna bağlı olarak uygulanan "*koruyucu gümrük politikaları*" biraz da dünya genelinde yaşanan büyük ekonomik buhranla ilgilidir.¹⁸³

¹⁸³M. Bulut, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", s. 82-86.

III- Büyük Ekonomik Buhranın Türkiye Cumhuriyeti Üzerindeki Etkileri

1929 “*Büyük Ekonomik Buhran*” birçok ülkeyi olduğu gibi Türkiye’yi de olumsuz etkiledi. Her ne kadar Türkiye’nin en az etkilenen ülkelerin başında geldiği söylene de durum hiç de öyle değildir. Hatta bu Büyük Ekonomik Buhran iç siyasette bile yansımalarının olması iddiaların gerçeği yansıtmadığının en açık kanıtıdır. Bizzat Mustafa Kemal’in isteğiyle, Ali Fethi Okyar tarafından, alternatif ekonomi politikaları üretebilmek amacıyla 12 Ağustos 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası¹⁸⁴ (SCF) kuruldu. Bu partinin kurucularının savunduğu görüşler Büyük Ekonomik Buhranla birlikte iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) ekonomi konusundaki yetersizliğinin de aslında bir yansımasıydı. Dolayısıyla bu büyük ekonomik buhranla en başta iç siyaset üzerinde ve devletin o güne kadar izlediği ekonomi politikaları üzerinde köklü değişikliklere yol açtı. Türkiye o dönemde bir tarım ülkesiydi. Dolayısıyla ABD’den başlayıp bütün dünyaya hızla yayılan bu Büyük Ekonomik Buhranın Türkiye’de ki ilk olumsuz etkileri tarım sektörü üzerinde görüldü. Sanayi malları ithal eden Türkiye tarım ürünlerini ise ihraç etmekteydi. Bu süreçte tarım ürünlerinin sanayi ürünlerine göre değer kaybı daha fazla oldu. Büyük Ekonomik Buhranla birlikte Türk parası önemli ölçüde değer kaybına uğradı. Bu durum gelir ve gider dengelerinin bozulmasına ve bütçenin daha çok açık vermesine zemin hazırladı.¹⁸⁵

Bu gelişmelerin sonucunda ithalat ürünlerinde yaklaşık olarak %50 civarında bir daralmaya oldu. Özellikle tüketime dönük ürünlerin ithalatındaki kısıtlama tarım sektörüne yönelik sanayi ürünlerine göre daha fazlaydı. Adeta ithalat politikasının genel işleyişinde köklü bir değişikliğe gidildiği bile söylenebilir. Türk parasının değerinin düşmesi ve döviz sıkıntısının ortaya çıkması kredi musluklarının kapatılmasına neden oldu. Döviz fiyatlarının yükselmesiyle birlikte ithalat yapan müteşebbislerin borç yükü daha da arttı ve bu durumun bir sonucu olarak iflaslar yaşandı. Ekonomik sıkıntılarla uzun yıllardır mücadele etmeye çalışan halk daha da yoksullaştı. Para ile yapılan ticaret yerini yavaş yavaş takas sistemine bırakmaya başladı. Türkiye Cumhuriyeti Fransa’ya olan dış borcunu ise ödeyemeyecek bir duruma düştü. Ödenmesi gereken dış borcun ilk taksiti bütün bütçe gelirinin neredeyse %8’ine karşılık gelmekteydi. Bu durumun farkında olan Avrupa ülkelerinde Türkiye’nin moratoryuma gideceği söylentileri gazetelere

¹⁸⁴Cumhuriyet Gazetesi, (13 Ağustos 1930), s. 1.

¹⁸⁵M. Bulut, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, s. 86-93. ; Mehmet Gökhan Polatoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri*, Ankara, 2020, s. 37, 38.

yansımaya başladı. Yaşanan bu olumsuz gelişmelerin dış kaynaklı olduğunu ilk başlarda anlayamayan ekonomi yönetimi durumun ciddiyetini anlayınca uygulanan ekonomi politikaların doğruluğunu gözden geçirmek zorunda kaldı. Bu da liberal ekonomiden “koruyucu ekonomiye” ve “koruyucu gümrük” politikalarına doğru gidiş sürecini hızlandıracaktır.¹⁸⁶

B- BÜYÜK EKONOMİK BUHRANA KARŞI TÜRKİYE

CUMHURİYETİ’NİN ALDIĞI ÖNLEMLER VE YANSIMALARI

Türkiye’de büyük ekonomik buhranın ortaya çıkardığı sarsıntı, birçok alanda yapılması düşünülen fakat farklı nedenlerden ötürü yapılamayan, düzenlemelerin önünü açtı. Bu düzenlemeler ana hatlarıyla şunlardı: Yasal bir takım düzenlemeler; Büyük Ekonomik Buhrana karşı devlet destekli yarı resmi bazı kuruluşların oluşturulması; sergiler açmak; genel gidişatla ilgili yapılabilecek çalışmaları kapsayan raporlar hazırlamak ve para politikalarını yönetecek bir Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası¹⁸⁷ kurmak şeklinde oldu. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın temel görevleri ise; Türk parasının istikrarını korumak, para politikalarını belirlemek, milli bir bankacılık sistemi oluşturmaktır. Yasal düzenlemelere örnek olarak *"Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun"*¹⁸⁸ gösterilebilir. Bu kanunla Türk parasının değerini kasıtlı olarak düşürmeye çalışacak kişilerin çok sert bir şekilde cezalandırılacakları bildirilmektedir. Ayrıca 1705 sayılı *"Ticarette Tağşiş'in Men-i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun"*¹⁸⁹ çıkarılarak gıda maddeleri hariç olmak koşuluyla iç ve dış ticaret malları üzerinde yapılabilecek hileleri önleme ve tedbirler alma konusunda Sanayi Bakanlığı yetkilendirildi. Yine 1873 sayılı *"Ticaret Mukavelesi ve Modüs Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuiyetler veya Tahdit veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun"*¹⁹⁰ çıkarılarak ithalat yapan tüccarları kontrol altına almak, ihracat yapanları daha sıkı denetlemek ve spekülasyonların önüne geçmek amaçlandı. Aslında yapılan bu yasal düzenlemeler ilerde geçilmesi düşünülen “koruyucu ekonomi” politikalarına da yasal zemin oluşturmaktaydı.¹⁹¹

¹⁸⁶İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, İstanbul, 2009, s. 75-78

¹⁸⁷BCA, 30.18.1.2.20.32.16.

¹⁸⁸BCA, 30.18.1.2.8.9.19. ; BCA, 30.18.1.2.9.19.4. ; **Resmi Gazete**, S.1979,(19 Aralık 1931), s.1.

¹⁸⁹**Resmi Gazete**, S. 1524, (19 Haziran 1930), s.4.

¹⁹⁰**Resmi Gazete**, S. 1861, (1 Ağustos 1931), s. 2.

¹⁹¹M. Bulut, *"1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş"*, s. 86-93.

Türk hükümetlerinin, özellikle ekonomi yönetiminin, yaptığı çalışmalardan biri de raporlar hazırlatarak genel gidişatla ilgili çözüm önerileri almaktı. Bu kapsamda Şakir Kesebir¹⁹², K. Müller¹⁹³, H. Schacht¹⁹⁴ ve Charles Rist¹⁹⁵ tarafından raporlar hazırlandı. Bu raporların hepsinin ortak özelliği; Büyük Ekonomik Buhrana karşı alınabilecek önlemler ve bu Büyük Ekonomik Buhrandan çıkış yollarının neler olabileceğiyle ilgili olmasıydı. Ayrıca ithalatı kısıtlamak, yerli malı üretimi ve tüketimini teşvik etmek amacıyla da bazı çalışmalar yapıldı. İsmet İnönü'nün 11 Aralık 1929'da TBMM'de yaptığı bir konuşmasında; *"Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbaina, yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir"*¹⁹⁶ demek suretiyle tasarruf yapmanın öneminden bahsetmiştir. İsmet İnönü'nün bu ifadeleri Kazım Özalp Paşa tarafından 14 Aralık 1929'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulmasına zemin hazırladı. Bu cemiyetin gayesi; yerli malı üretimini, kalitesini, tüketimini artırmak ve teşvik etmek; israfın önüne geçmek; tasarrufu özendirmek şeklinde oldu. Aslında bilinç düzeyi yüksek bir toplum oluşturmak hedeflendi. Fakat iletişim ve ulaşım imkânlarının yetersizliği bu cemiyetin etki alanlarının kısıtlı olmasına neden oldu. Beklenildiği ölçüde bir tesiri olmadı. Yine de 1929 Büyük Ekonomik Buhrana karşı az da olsa çözüm üretmeye çalışılması da oldukça

¹⁹²Mehmet Şakir Kesebir (1889-1966), Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde önemli görevlerde bulunmuş başarılı bir devlet adamıdır. Mülkiye Mektebi mezunu olan Şakir Kesebir, kaymakamlık, müfettişlik ve çeşitli idari görevlerde bulundu. Osmanlı Devleti Mebusan Meclisi'nde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilliği yaptı. Ayrıca İktisat ve Tarım Bakanı olarak görevler aldı. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aktif üyelerinden biri olarak Millî Mücadele'ye önemli katkılar sağladı. 6 Nisan 1966'da İstanbul'da vefat etti. (TBMM Albümü, 1920-2010, I, 1920-1950, s. 89. , E.T. : 23. 04. 2025)

¹⁹³Karl Müller, Türkiye'de bir merkez bankası kurulması sürecinde danışmanlık yapmış uluslararası bir maliye uzmanıdır. 1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluş şartlarını araştıran uzmanlardan biri olarak görev aldı. Almanya Merkez Bankası Başkan Yardımcısı olarak Türkiye'de merkez bankasının temellerinin atılmasına katkı sağladı. (https://ctad.hacettepe.edu.tr/11_22/9.pdf, E.T. : 23. 04. 2025)

¹⁹⁴Hjalmar Schacht (1877-1970), Almanya'nın önde gelen ekonomistlerinden ve finans uzmanlarından biridir. Nazi Almanya'sı döneminde Reichsbank başkanı ve ekonomi bakanı olarak görev yaptı. Hjalmar Schacht, Almanya'nın ekonomik kriz sonrasında toparlanmasında önemli rol oynadı. Ancak daha sonra Hitler rejimiyle anlaşmazlığa düşerek görevden alındı. İkinci Dünya Savaşı sonrası Nürnberg Mahkemeleri'nde yargılandı fakat suçsuz bulunarak beraat etti. (Hjalmar Schacht - Türkiye | Nazi Ekonomisi, Weimar Cumhuriyeti, Reichsbank | Britannica Parası, E.T. : 23. 04. 2025)

¹⁹⁵Charles Rist (1874-1955), Fransız bir ekonomist ve finans uzmanıdır. Montpellier Üniversitesi'nde profesör olarak görev yaptı. Ekonomi politikaları üzerine önemli çalışmalar gerçekleştirdi. Charles Rist özellikle para politikaları ve merkez bankacılığı konularında uzmanlaştı. Banque de France'ta alt vali olarak görev aldı. Keynesyen ekonomik politikalarına karşı çıktı. Altın standardının korunması gerektiğini savundu. (<https://www.hetwebsite.net/het/profiles/rist.htm>, E.T. : 23. 04. 2025)

¹⁹⁶Hakan Pala, **"İsmet İnönü Dönemi İktisat Politikaları (1938-1950)"**, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fehmi Akın), Afyonkarahisar, 2010, s. 15.

değerlidir. Anlaşılabacağı üzere 1929'dan önceki döneme göre, planlı bir ekonomiye geçme ve koruyucu politikalara yönelme konusundaki iradenin güçlendiği görülmektedir.¹⁹⁷

I- Gümrük Tarifelerinin Koruyucu Gümrük Politikaları Esas Alınarak Yeniden Düzenlenmesi (1929-1932)

Lozan Barış Konferansı'nın 23 Nisan 1923'te ikinci kez toplanmasıyla taraflar görüşmelere kaldıkları yerden devam etme fırsatı buldular. Komisyonun çözmesi gereken önemli sorunlar vardı. Bu süreçte İtalyan temsilci Montagna¹⁹⁸ başkanlık görevini üstlendi. 10 Mayıs 1923'te başlayan oturumda Hasan Saka, önceki görüşmelerde ele alınan konuları kısaca özetledi. Çeşitli tartışmalar yaşansa da, nihayetinde gümrük ve ticaret rejimiyle ilgili önemli kararlar alındı. Bu kararlar, konferansta imzalanan beş numaralı tutanakta detaylı olarak belirtildi.¹⁹⁹ Bu belgeyle Türkiye, gümrük tarifelerini beş yıl süreyle değiştirmemeyi garanti etti. Söz konusu dönemde, 1916 Gümrük Tarifesi esas alındı. İhracat ve ithalat yasaklarının uygulanması ise beş yıl boyunca engellendi. Böylece Türkiye'nin dış ticaret politikası açısından tam bağımsızlığa ulaşabilmesi için belirlenen bekleme süresi resmî olarak duyurulmuş oldu. Belgenin ikinci maddesi ise; mallara uygulanacak gümrük vergisi oranlarını belirliyordu. Türk lirasının İngiliz sterlinine endekslenmiş olduğu bu sistemde, liranın sterlin karşısında %30'dan fazla değer kazanması durumunda gümrük tarifelerinin düşürüleceği, değer kaybı yaşanması hâlinde ise oranların artırılacağı ifade edildi. Ancak belirtilen dönemde Türk lirası %28 değer kaybettiği için bu düzenlemenin hayata geçirilmesine ihtiyaç duyulmadı.²⁰⁰

Diğer yandan Almanya, taraf olan diğer ülkelerden farklı bir statüde bulunmaktaydı. Bu nedenle, 1927 yılında Almanya ile özel bir ticaret anlaşması

¹⁹⁷Mehmet Bulut, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, s. 86-93. ; Kader Akdağ Sarı, “1929 Buhranının Türkiye Üzerindeki İktisadi Etkileri ve Dış Basının Gözünden Türkiye’deki İktisadi Kriz”, *İstanbul Topkapı Üniversitesi Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, III/1, (30.01.2024), s. 140-143.

¹⁹⁸Jules César Montagna, Lozan Konferansı'nda İtalya'yı temsil eden önemli diplomatlardan biridir. Diplomatik kariyerine bakıldığında Atina'da Olağanüstü Temsilci ve Orta Elçi olarak görev yaptığı görülmektedir. Ayrıca “*Saint Maurice et Lazare*” nişanlarının “*Komandör*” rütbesi ile “*Couronné d'Italie*” nişanının “*Grand Officier*” rütbesi de bulunmaktadır. Lozan Konferansı sürecinde, İtalya'nın Ege Adaları, Boğazlar ve ekonomik konularla ilgili çıkarlarını korumak için görüşmelere katıldı. Müzakereler sırasında, İngiltere ve Fransa ile uyumlu bir politika izlemeye çalıştı. Asıl amacı İtalya'nın Akdeniz ve çevresindeki etkisini artırmaktı. Diplomatik alanda dengeli, temkinli ve kararlı bir duruş sergilemesiyle hafızalara kazındı. (Lozan Antlaşması - www.tarihistan.org, E.T. : 22. 05. 2025)

¹⁹⁹Seha L Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. , İstanbul, 1993., İkinci Takım, 1/2, s. 42-50.

²⁰⁰Serap Çerezci, **Dünya Ekonomik Buhranından Devletçilik Politikasına Türkiye’de Suç Ve Asayiş: İstanbul Örneği (1929-1933)**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ayfer Özçelik), Denizli, 2023, s. 105-110.

imzalandı. Beş numaralı belgenin sunduğu beş yıllık geçiş süreci, İngiltere ve diğer devletlerin talep ettiği 20 yıllık sistemle karşılaştırıldığında Türk heyeti açısından büyük bir başarı olarak kabul edilebilirdi. Görüşmeler süresince tarafların bile beklemediği ölçüde önemli ilerlemeler kaydedildi. Özellikle kapitülasyonların kaldırılması konusunda büyük aşamaların kat edilmiş olması bu durumun göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Nihayetinde, yeni kurulan cumhuriyet için en büyük engellerden biri olan kapitülasyonlar tamamen ortadan kaldırıldı. Türkiye'nin mutlak manada tam bağımsızlığı sağlandı. Lozan Antlaşması'nın 28. maddesine istinaden kapitülasyonlar iki tarafın onayıyla tamamen kaldırıldı. Türkiye'nin dış ticaret politikası açısından tam bağımsızlık, ancak beş yıllık bir geçiş sürecinin ardından sağlanabilecekti. Türkiye Cumhuriyeti, bu süre içerisinde nasıl bir gümrük politikası izlemesi gerektiği konusunda çeşitli fikirler ortaya koydu. Birbirinden farklı alternatif çalışmalar yürüttü. 1925 yılında kurulan Tarife Komisyonu, ithalatın kısıtlanmasını teşvik eden politikalar doğrultusunda “*gümrük tarifelerinin artırılması*” gerektiğini yani “*koruyucu gümrük politikalarını*” savundu. Buna karşılık, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası bünyesinde faaliyet gösteren Gümrük Tarife Tetkik Komisyonu, ithal ikameci²⁰¹ yaklaşıma alternatif bir strateji geliştirdi. Komisyon, gümrük vergisinin %15 oranında tutulmasını önerirken, bu politikanın ticari faaliyetlere olumlu yansıtacağını düşündü.

1928 yılında iki kez toplanan Ali İktisat Meclisi²⁰², her iki grubun sunduğu önerileri değerlendirerek bir yasa tasarısı hazırladı. Bu tasarının içeriğinde Tarife Komisyonu'nun önerileri de dikkate alındı. Lozan Antlaşması'nın öngördüğü geçiş süreci 6 Ağustos 1929'da sona erdi. Türkiye'nin ilk bağımsız gümrük politikası, 1 Eylül 1929'da

²⁰¹Ekonomik kalkınma politikası olarak, “*ithal ikameci sanayileşme stratejisi*” tek bir tanımla ifade edilemez. İthal ikamesi, toplam iç talebin hacmi ve yapısı değişmeden, ithalatın azalmasıyla sonuçlanan bir sanayileşme modeli olarak uygulandı. Bu süreçte, daha önce dışarıdan getirilen sanayi ürünleri, yerli üretimle karşılanmaya başlandı. Böylece, iç talep sabit kaldığı için ithalatın azalması yalnızca arz değişimiyle gerçekleşti. Talep yetersizliği nedeniyle her hangi bir düşüş yaşanmadı. Bu strateji kapsamında, yerli üretimin güçlendirilmesi esas alınarak ithal malların ülke içinde üretilmesi amaçlandı. (Uğur Arslan, **Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinin İthal İkameci ve İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejileri Açısından Değerlendirilmesi**, TC Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. S. Rıdvan Karluk), Eskişehir, 1998, s. 3.)

²⁰²25 Haziran 1927 tarihinde çıkarılan 1170 sayılı yasa ile Ali İktisat Meclisi kuruldu. Meclis, üyelerinin yarısı Bakanlar Kurulu tarafından, diğer yarısı ise Ticaret ve Sanayi Odaları ile Meslek Kuruluşları tarafından seçildi. Dönemin koşulları nedeniyle işçi sınıfı temsilcileri Mecliste yer almadılar. Bu konuyla ilgili hazırlanan gerekçeli raporda, “*meclisin temel amacının ülkenin ekonomik gelişimini hızlandırmak ve bu sürecin önündeki engelleri kaldırmak olduğu*” açıklandı. Bu meclisin görevleri, kanunun 4. maddesinde belirlendi. Ekonomiye ilişkin kanun ve tüzükler hakkında görüş bildirmek, bu düzenlemelerin ihtiyaçlara uygun olup olmadığını gerekçeleriyle birlikte hükümete sunmaktı. Ayrıca küresel ekonomik gelişmelerin ülkeye etkilerini rapor etmek de bu meclisin sorumlulukları arasında yer aldı. Âli İktisat Meclisi, yılda iki kez ve on beşer gün süreyle toplandı. 1935 yılı bütçe kanununun 25. maddesi ile Ali İktisat Meclisi feshedildi. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55677>, E.T. : 19. 05. 2025)

yürürlüğe giren 1499 Sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu²⁰³ ile resmiyet kazandı. Önceki dönemlerde ortalama %15 olan gümrük vergileri, yeni düzenlemeyle %40'a kadar artırıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileri ve hükümet tarafından görevlendirilen üst düzey yetkililerce 1929 Gümrük Tarifesi hazırlandı. Bu tarife ile sanayide kullanılacak makineler, 1927 Teşviki Sanayi Kanunu'nun sağladığı gümrük muafiyeti, uygulamaya konuldu. Türkiye'de üretilmeyen hammaddelere uygulanan vergiler en düşük seviyeye çekilerek pragmatist bir politikanın izlendiği gösterildi. 1929 Gümrük Tarifesi "*İthal ikameci politikaların*" benimsendiğini açıkça göstermektedir. Çünkü kumaş, çimento, iplik, un ve ağaç ürünleri gibi ülke içerisinde üretilmesi mümkün olan mallara yüksek vergi oranları getirildi. Tarifede yer alan diğer mallar ise, hayvanlar, bitkiler, madenler, tıbbi ve eczacılık ürünleri gibi farklı kategorilere ayrılarak yeniden düzenlendi. Böylece önceki dönemlerden arta kalan muhtelif şikâyetler giderildi. Bu durum yeni gümrük politikaları ve bakış açıları geliştirildiğini somut olarak göstermektedir.²⁰⁴

1923-1929 yılları arasındaki süreç, "*açık kapı-serbest ticaret*" politikalarının uygulandığı bir dönem olarak yaşandı. Bu durumun ortaya çıkmasında; sermaye birikimi eksikliği ve Lozan Antlaşması ile belirlenen beş yıllık ikame rejimi, etkili oldu. Bu yıllarda, Türkiye uluslararası ticarete "*karşılaştırmalı üstünlükler teorisine*"²⁰⁵ uygun şekilde konumlandı. Gelişmekte olan ülkelerin klasik bir özelliği olan, hammadde ihraç eden mamul malları ise ithal eden ülke olma durumunu devam ettirdi. Bu yapının oluşmasında 1916 gümrük tarifesinin etkisi büyüktü. Çünkü 1916 gümrük tarifesi, devlet gelirlerini artırmayı önceleyen ve sanayiden çok tarımı koruyan bir anlayışa sahipti. Lozan'da belirlenen yeni ikame rejimi ile gümrük vergisi katsayısı on iki kat artırıldı.

²⁰³BCA, 30.18.1.2.1.13.30.; BCA, 30.18.1.2.3.28.8. ; Resmi Gazete, S. 1230, (1 Temmuz 1929), s. 1.

²⁰⁴U. Arslan, *Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinin İthal İkameci ve İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejileri Açısından Değerlendirilmesi*, s. 7,8.

²⁰⁵"*Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi*", uluslararası ticaretin en önemli öğelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ülkelerin kendi stratejilerine ve koşullarına uygun önceden belirlenmiş malları imal etme konusunda sahip oldukları avantajları açıklayan ekonomik terimdir. Bu teori David Ricardo tarafından geliştirildi. Ülkelerin daha avantajlı oldukları alanlara odaklanarak ticaret yapmalarının fırsat maliyetleri bakımından daha faydalı olacağını savunur. "*Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine*" göre, her hangi bir ülke belirli bir malı üretirken diğer mallardan vazgeçme maliyeti eğer daha düşükse, o malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Örneğin, bir ülke hem patates hem de soğan üretebiliyorsa, ancak patates üretirken soğandan vazgeçme maliyeti daha düşük olacaksa, patates üretiminde karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olur. "*Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi*", serbest ticaretin ekonomik olarak neden yararlı olduğunu açıklamak için kullanılmaktadır. Ülkeler, bu teoriye göre uzmanlaşarak ve ticaret yaparak toplam üretimi artırabilir, kaynakları daha verimli kullanabilir ve ekonomik refahı yükseltebilir. Bu teori, klasik dönem iktisatçıları tarafından geliştirildi. John Stuart Mill gibi ekonomistler tarafından ileriki dönemlerde ayrıntılı bir şekle dönüştürüldü. (<https://www.ekonomim.com/sozluk/karşılaştırmali-ustunluk-teorisi>, E.T. : 27. 05. 2025)

Özellikle yüksek enflasyon bu duruma zemin hazırladı. Ancak, sanayi tüketim mallarının çoğunlukta olduğu ürünlerde katsayı dokuz olarak belirlendi. Lozan’da saptanan gümrük tarifesi ulusal ekonomiye sadece %12,9 oranında bir koruma sağladı. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından hazırlanan yeni tarife ile koruma oranı %20,9’a ulaştı. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası üyelerinin iyi niyetli olmalarına karşın, çoğunluğunun ithalat yapan kişilerden oluşması, “*koruyucu ekonomi politikaları*” açısından alınan tedbirlerin yetersiz olmasına neden oldu. Dengeler ancak beş yıllık geçiş sürecinin sona ermesi ve Büyük Ekonomik Buhranla birlikte değişecektir. 1929’da yürürlüğe girecek olan yeni gümrük tarifesi bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu yeni tarife ile ekonomiyi dış etkilere karşı koruma oranı ancak %45,7’ye yükseltilebilecektir.²⁰⁶

1929 Büyük Ekonomik Buhranın etkisiyle Türkiye, ithal ikameci politikaları hayata geçirmek zorunda kaldı. Çünkü hammadde fiyatları düşerken tüketime dönük malların fiyatları sürekli artmaktaydı. Buna rağmen; bu dönemde hammaddesi yurt içinden temin edilebilen temel tüketim ürünleri; un, şeker ve kumaşın ülkede üretilmesi sağlandı. 1929’dan İkinci Dünya Savaşı’na (1939-1945) kadar geçen süreçte, yeterli olmasa bile, ülke ilk sanayileşme hamlelerini gerçekleştirdi. Dönem içerisinde sanayi kesiminin ortalama büyüme hızı rekor seviyelere ulaştı. 1929’da milli gelirin %9,9’unu oluşturan sanayi kesiminin payı, 1939’da %18,3’e yükseltildi. Bu artış oranı on yıl içerisinde neredeyse iki kata denk gelmekteydi. Yapısal dönüşüm, hafif sanayi üzerinden başarıyla yürütüldü. Metalürji, demir-çelik, kâğıt ve kimya sanayilerinde ilk modern tesisler bu dönemde açıldı. İnşaat malzemesi ve çimento üretiminde önemli artışlar yaşandı. Makine ve teçhizat yatırımları yıllık ortalama %10 oranında büyüdü. Yakın tarihimizde bir ilk olarak dış ticaret ilk kez fazla vermeye başladı. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden itibaren, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde, çokça konuşulan “*koruyucu gümrük politikaları*” nihayet hedefine ulaşmaya başladı. Önceki dönemlerde koruyucu gümrük politikaları sadece kapitülasyonların kaldırılması demektir. Fakat şimdi hem kapitülasyonlar kaldırıldı, hem de yerli ve milli bir sanayi için adımlar atıldı. Aslında Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi iki büyük savaş ve yıkım yaşamış bir ülke için olağanüstü bir başarı söz konusuydu.²⁰⁷

²⁰⁶M. Duman, H. Y. Aydın, “İktisadi Bağımsızlık Çerçevesinde 1929 Gümrük Tarifesinin Ekonomi Politikası”, s. 169-171.

²⁰⁷Ömer Açıkgöz, Bülent Özkan, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Mevzuat Dergisi**, 136, (Nisan 2009), s. 1,2. ; M. Duman, H. Y. Aydın, “İktisadi Bağımsızlık Çerçevesinde 1929 Gümrük Tarifesinin Ekonomi Politikası”, s. 168-171.

II- 1929 Gümrük Tarifesi ve Koruyucu Gümrük Politikaları Üzerindeki Yansımaları

Lozan Antlaşması'nın yirmi sekizinci maddesi ile kapitülasyonlar, mütekabiliyet ilkesi gereğince, karşılıklı olarak kaldırıldı. Dış ticaret politikasının temel hedefi olan tam bağımsızlık ise ancak beş yıllık ikame rejimi sonrası elde edilebildi. O dönemin hükümet yetkilileri, uygulanacak gümrük politikalarını şekillendirmek amacıyla çeşitli görüşleri tartışarak ekonomik koşullara en uygun sistemi oluşturmayı hedefledi. Bu konuda tartışmalar da yaşandı. İkame rejiminin sona ermesiyle oluşturulacak yeni gümrük sisteminin planlanması için ülke genelinde çeşitli çalışmalar yapıldı. 18 Kasım 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla yeni tarifenin oluşturulması için bir komisyona yetki verildi. Tarife Komisyonu adı verilen bu komisyon *“gümrük tarifelerinin artırılması ve ithal ikameci politikaların uygulanması”* konusunda araştırmalar yürüttü. Komisyon, gümrük tarifesi sistemlerinin Osmanlı Devleti'nden itibaren süregelen tarihçesini değerlendirdi. Öncelikle uygulanacak sınıflandırma sistemini ele alındı. Mevcut tarifeyi ıslah ederek mi düzenlemek gerektiği yoksa tamamen yeni bir tarife mi oluşturulmasının daha uygulanabilir olacağı konusunda bir takım değerlendirmeler yapıldı. Sonuç olarak yeni bir tarife hazırlanmasına karar verildi.²⁰⁸

Üç yıllık bir çalışmanın ardından, spesifik sistemi esas alan ve dış etkilerden arındırılmış ilk gümrük tarife kanununun alt yapısı oluşturuldu. Öte yandan ithalatçı tüccarların yoğunlukta olduğu İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, ithal ikameci politikalara karşıt bir görüş geliştirdi.²⁰⁹ Bu komisyon, gümrük tarifesinin advalorem yöntemiyle %15 olması gerektiğini savunuyordu. 1928 yılında iki kez toplanan Ali İktisat Meclisi, her iki grubun önerilerini inceleyerek bir kanun tasarısı hazırladı. Bu tasarı hazırlanırken Tarife Komisyonu'nun çalışmalarında dikkate alındığı görülmektedir. Lozan Antlaşması'nda belirlenen *"Ticaret Mukavelesi"* yasağı, 6 Ağustos 1929'da sona erdi. Yeni gümrük kanununun büyük bölümünü oluşturan *"Gümrük İthalat Umum Tarifesi Cetveli"* yeniden oluşturuldu. *"Gümrük İthalat Umumi Tarifesi Cetveli"* ile Türkiye'ye getirilecek maddeler ve mallar belirlenerek, miktar, ağırlık ve uzunluk ölçüleri vb. ölçüt alınarak gümrük vergisine tabi tutuldu. Spesifik sistemi yürürlüğe koyan bu düzenleme, gümrük mevzuatına bütünlük kazandırdı. Koruyucu gümrük politikalarının bir sonucu olarak yerli sanayinin korunmasını sağladı. Tarife içinde yer almayan mallardan alınacak vergi oranı

²⁰⁸L. Özkardeş, *“Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi”*, s. 27, 28.

²⁰⁹Y. Kepenek, N. Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, s. 50.

ise rayiç değeri üzerinden %25 olarak belirlendi. Ayrıca gümrük vergisinin Türk lirası ile hesaplanması gerektiği kabul edildi. Ancak, Türk altını değerinin gün içinde sürekli değişmesi nedeniyle, gümrük vergisinin istikrarsız bir hale geleceği ve hem hükümet hem de halk için zorluk yaratacağı ilgili komisyon üyeleri tarafından ifade edildi. Yeni ikame rejimi kapsamında, enflasyonun da olumsuz etkileri göz önünde bulundurularak, gümrük vergisi katsayısı on iki kat artırıldı. Ancak sanayi tüketim mallarının yoğunlukta olduğu grupta katsayı dokuz olarak belirlendi. Sanayi mallarına olan ihtiyacın bu katsayı oranının belirlenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu da ekonomi yönetiminin faydacı bir yaklaşım tarzını benimsediğini somut olarak göstermektedir. Uzmanlar tarafından yapılan bilimsel hesaplamalara göre, Lozan'da belirlenen gümrük tarifesi ulusal ekonomiye sağladığı koruma oranı %12,9 olarak hesaplandı. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından önerilen tarifeye bu oran %20,9'a çıkarıldı. Yeni oluşturulan 1929 Gümrük Tarifesi ile bu oran %45,7'ye kadar yükseltildi. Gümrük vergisinden muaf tutulan eşyalar sıralanarak bu eşyaların kapsamlı bir listesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunuldu. Onaylanması için gerekli yasal süreçler kısa süre içerisinde başlatıldı. İlgili kanunun otuz birinci ve geçici maddesinde, ticaret anlaşması yapılacak ülkelerle önceki tarife ek olarak her kilogram için ayrıca 8 kuruş inhisar vergisi alınması kararlaştırıldı.²¹⁰

İthal ikamesini hızlandırmak ve sanayinin gelişimini teşvik etmek amacıyla zaman içerisinde bir takım ek düzenlemeler de yapıldı. İthal ikameci politikaların resmen başlamasını simgeleyen 1929 Gümrük Tarifesi ile kumaş, çimento, iplik, un ve ahşap ürünleri gibi, hammaddesi ülke içerisinde temin edilebilen mallarda, yüksek vergi oranları belirlendi. Ayrıca gümrük işlemlerinde en çok adı geçen mallar; hayvanlar, bitkiler, madenler ve tıbbi ürünler gibi kategorilere ayrıldı. Önceki dönemde yaşanan şikâyetlerin bu yöntemle giderilmesi amaçlandı.²¹¹

1927'de yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi makinelerinin gümrük vergisinden muaf tutulmasını sağlıyordu. 1499 sayılı Kanun ile tarım ve sanayiye destekleyen tüm malların ithalat vergilerinden muaf tutulması kararlaştırıldı. Ancak, yerli üretimi korumak amacıyla iplik, kumaş, şeker, un ve diğer temel gıda ürünlerinin ithalatına yüksek vergi oranları getirildi. Vergi oranlarının yükseltilmesi hem koruyucu bir politika izlenmesine hem de devletin gelir kaynaklarını artırılmasına olanak tanıdı.

²¹⁰Resmi Gazete, S. 1230, (1 Temmuz 1929), s.1.

²¹¹M. Duman, H. Y. Aydın, "İktisadi Bağımsızlık Çerçevesinde 1929 Gümrük Tarifesi'nin Ekonomi Politikası", s. 169-171.

Devlet gelirlerini artırmak amacıyla kibritle, şeker, gazyağı, alkol ve alkollü içeceklerin üretimi ve satışı tekelleştirildi. Bu kanunla 1929'dan önce “%14,66 olan gümrük vergileri, ortalama %40'a kadar” yükseltildi. Kanunun asıl hedefi ithalatı tamamen ortadan kaldırmak olsaydı sanayiye destekleyen mallara da yüksek gümrük vergileri getirilebilirdi. Fakat asıl hedef, hammaddesi ülke içerisinde üretilen ve devletin olanaklarıyla geliştirilmesi mümkün olan, sanayiye dış etkilere karşı yüksek gümrük duvarları oluşturmak suretiyle koruyabilmektir.²¹²

Başbakan İsmet Paşa, 12 Aralık 1929'da TBMM'de yaptığı konuşmada, Kasım 1929'da yapılan düzenlemeleri savunarak, buğday ve dokuma gibi yerli sanayinin koruma altına alındığını belirtti.²¹³ Gümrük vergilerindeki artış ithalatı zorlaştırdı. Bu durum kaçakçılık faaliyetlerinde büyük bir artış yaşanmasına zemin hazırladı. Özellikle güney sınırlarında kaçakçılık ekonomisinin genişlemesi hükümeti harekete geçirdi. Bölgesel kaçakçılık raporları hazırlanarak 1 Ağustos 1929'da 1510 sayılı “Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun”²¹⁴ yürürlüğe konuldu. Ardından, 30 Aralık 1929'da, 1909 sayılı Kanun ile gümrükler “Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti”²¹⁵ adı altında bağımsız bir bakanlık hâline getirildi. 1931'de kaçakçılıkla mücadele için yarı askeri “Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı”²¹⁶ kuruldu. 1932'de 1918 sayılı “Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun”²¹⁷ yürürlüğe girdi. Bu dönemde getirilen düzenlemelerle Türkiye'nin dış ticaret politikasında köklü değişiklikler yaşandı. Gümrük vergilerinin artırılması, kaçakçılıkla mücadelenin güçlendirilmesi ve sanayinin teşvik edilmesi yerli üretimin ve yerli sanayinin korunmasını sağladı.²¹⁸

III- Koruyucu Gümrük Politikalarının Devletçi Ekonomi Modeli Üzerindeki Etkileri (1934-1938)

Mustafa Kemal Atatürk, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* adlı eserinde; “Devletçilik özellikle sosyal, ahlaki ve millidir. Milli servetin dağılımı daha mükemmel bir adalet ve emek harcayanların daha yüksek zenginliği, milli birliğin korunması için koşuldur. Bu koşulu, her zaman, göz önünde tutmak, milli birliğin temsilcisi olan devletin önemli

²¹²Suna Altan, “Türk Gümrüğünde Sanayi Eksenli Muafiyetler (1929-1943)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, VII/1, (Mart 2021), Chicago, s. 133-137.

²¹³İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, II, TBMM Basımevi Ankara, 2014, s. 144-149.

²¹⁴*Resmî Gazete*, S. 1216, (15 Haziran 1929), s. 1.

²¹⁵*BCA*, 30.18.1.2.24.81.10.; *Resmî Gazete*, S. 1989. (30 Aralık 1931), s. 1.

²¹⁶*BCA*, 30.18.1.2.24.80.4.; *Resmî Gazete*, S. 1858. (27 Temmuz 1931)

²¹⁷*BCA*, 30.18.1.2.24.81.1.; *Resmî Gazete*, S. 2000, (12 Ocak 1932), s. 1.

²¹⁸M. Şahin, *Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları (1923-1938)*, s. 124-126.

görevidir. Genel menfaate hizmet eden tüm kurumların çoğaltılması, devletin önemle göz önünde tutacağı bir konudur. Bu sayede, sadece menfaat peşinde koşan çalışmalar sınırlandırılır. Bu durum, vatandaşlar arasında ahlaki dayanışmanın gelişimine yardım eden önemli bir etkidir. Ülkede her tür üretimin artırılması için, bireysel girişimin devletçe çok gerekli olduğunu önemini kaydettikten sonra, bildirmeliyiz ki, devlet ve birey birbirine karşı değil, birbirinin tamamlayandır”²¹⁹ demiştir. Mustafa Kemal devletçiliği; o günün koşulları sebebiyle, bireylerin maddi imkânları yeterli olmadığından yapamadığı yatırımların devlet eliyle yapılması olarak nitelendirdi. Bu uygulamada şahısların devleti kendisine rakip olarak görmesinin yanlışlığı üzerinde durdu. Devletçilik ekonomi modelinde; ülkenin kalkınabilmesi için ideolojik ve sınıfsal kaygılar bir kenara bırakılmalıdır. Toplumun ve ülkenin gerçek ihtiyaçlarına uygun, Avrupa’nın refah seviyesini yakalamayı amaçlayan faydacı bir model benimsenmelidir. Devlete, gerektiğinde, ekonomiye müdahale görevi verilmelidir. Bu müdahalenin sonucunda istihdam, fiyat istikrarı ve gelir dağılımında sosyal devlet anlayışına uygun bir adalet hedeflenmelidir. Devletçilik politikası sosyalizm veya kolektivist bir ekonomi modelini benimsemekten ziyade, özel girişimi desteklerken, ekonominin ihtiyaç duyduğu alanlarda devletin devreye girmesi üzerine kuruluydu.²²⁰

Devletçilik aslında bir zorunluluk sonucunda ortaya çıktı. Lozan Antlaşması ve dönemin ekonomik koşulları nedeniyle devletçilik politikası hemen uygulanamadı; 1923-1929 yılları arasında liberal ekonomi politikaları yürürlüğe konuldu. 1923-1929 Yılları arasında liberal ekonomi politikalarının uygulanması bu çıkarımı desteklemektedir. İlk özel banka olan İş Bankası bu süreçte kuruldu. 1927’de özel girişimcileri desteklemek amacıyla Teşviki Sanayi Kanunu²²¹ çıkarıldı. Fakat istenilen sanayileşme ve ekonomik kalkınma bir türlü sağlanamadı. Bunda yeterli oranda özel sermayenin oluşmaması da etkili oldu. 1929 Dünya Büyük Ekonomik Buhranı öncesinde piyasa serbest mübadele rejimiyle kendi dengesini bulmaya bırakılmıştı. Ancak krizle birlikte bu anlayış geçerliliğini yitirdi ve liberal ekonomik teoriler birer birer çöktü. Devlet müdahalesi bir yönüyle zorunlu oldu. Ardından 1929 Büyük Ekonomik Buhranı koruyucu ekonomi modeline geçişi mecburi hale getirdi. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak 1930’lu yıllarda devletçilik politikası tarihsel ve ekonomik sebeplerle benimsendi. Osmanlı

²¹⁹Mustafa Kemal Atatürk, **Medeni Bilgiler/Türk Milletinin El Kitabı**, Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2010, s. 76,77.

²²⁰Özer Özçelik, Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ”**Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (Haziran 2007), IX/1, s. 259-263.

²²¹BCA, 30.18.1.1.23.12.10

Devleti Dönemi'nden itibaren devam eden devletin yönetimdeki etkin rolü bu şekilde sürdürüldü. Sovyetler Birliği'nin uyguladığı planlı ekonomi modeli örnek alındı. Türkiye Cumhuriyeti, sanayileşme ile geleneksel tarım ekonomisi arasında bir denge kurmak zorundaydı. Bu yüzden Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) hayata geçirildi. Devlet bütün bu zorlayıcı etkenlerin bir neticesi olarak ekonomide yönlendirici bir rol üstlendi. Özellikle sanayi sektörüne odaklanan ekonomi yönetimi; tekstil, madencilik, kimya, kâğıt ve taş-toprak gibi sanayi dallarında yirmi yeni fabrika kurabilmek için çalışmalara başladı. Bu fabrikaların kurulumu için gereken para, Sümerbank ve İş Bankası vasıtasıyla sağlandı. Türkiye'nin devletçi politikası, sanayi üretimini artırmaya ve ithalata bağımlılığı azaltmaya yönelik "*ithal ikameci*" bir model olarak benimsendi.²²²

1929 Büyük Ekonomik Buhranın ülke içerisinde bazı siyasi etkileri de oldu. Liberal ekonomi ilkelerini benimseyen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Ali Fethi Okyar tarafından kurulması bu sonuçlardan biridir. Alternatif ekonomi politikaları önermek için kurulan bu siyasi parti; rejime dönük iç tehditler ve devletçi politikaların ön plana çıkması nedeniyle feshedildi. Ardından 1931'deki CHP Kurultayı'nda²²³ Devletçilik İlkesi resmi olarak da kabul edildi. Devletçi ekonomi modeli basında da tartışılmaya başladı. Dönemin önemli gazeteleri ve dergilerinde devlet müdahalesi olmadan ekonomik istikrarın sağlanamayacağı sıklıkla ifade edilmekteydi. 1930'lar Türkiye'si ekonomik kalkınma ve toplumsal dönüşüm hedefleri doğrultusunda devletçilik ilkesinin yoğun biçimde tartışıldığı bir dönemdir. Bu tartışmalar, özellikle "*Kadro*" ve "*Ülkü*" dergileri etrafında şekillendi; her iki yayın organı farklı devletçilik anlayışlarını savundu. Kadro Dergisi, kapitalizm ve komünizm arasında üçüncü bir yol olarak planlamacı devletçiliği savunurken, Ülkü Dergisi daha piyasa temelli bir devletçilik anlayışını benimsedi. Kadro Dergisi, 1932–1934 yılları arasında yayımlanmış ve SSCB deneyimini temel alarak kapsamlı bir devlet planlaması önermiştir. Kadrocular, ekonomik bağımsızlık, eşit bölüşüm ve işçi-köylü sınıflarına yönelik politikalarla kapitalist olmayan bir kalkınma modeli geliştirmeye çalıştı. Ancak Türkiye'de uygulanan devletçilik, "*Kadro*"nun önerdiği modelden farklı olarak piyasa odaklı biçimde gelişti. "*Ülkü*" Dergisi ise Ankara Halkevleri tarafından yayımlanmasına rağmen CHP'nin resmi yayın organı niteliğindedir. 1933–1950 yılları arasında kesintisiz yayımlanmış olan dergi, dönemin

²²²Pınar Öztürk Demiröz, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Kapitalistleşme Ve Kalkınma Süreci**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Teorisi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman, Prof. Dr. Gökhan Karabulut), İstanbul, 2019, s. 12- 15.

²²³C.H.F. **Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931)**, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 30.

bürokratları, siyasetçileri ve akademisyenlerinden oluşan yazar kadrosuyla devletçilik politikasının şekillenmesinde etkili oldu. Dergide yer alan makaleler, devletçilik anlayışındaki çeşitliliği ve içsel kırılmaları yansıtmaktadır.²²⁴

Vedat Nedim Tör'ün “Kadro” Dergisi'nin 1932 Ocak sayısında yayımlanan “*Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına*” başlıklı yazısı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik inkılâbını ideolojik bir çerçevede ele alır. Vedat Nedim Tör'e göre, kapitülasyonların kaldırılması, Düyûn-i Umûmiyye'nin tasfiyesi ve gümrük bağımsızlığının kazanılması, saltanatın ve Arap harflerinin kaldırılmasından daha az önemli değildir. Çünkü bu adımlar, dış düşmanlara karşı kazanılmış zaferlerdir ve Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık yolunda attığı temel adımlardır. Yazar, Türkiye'nin müstemleke tipi ekonomik yapıdan kurtulup millet iktisadiyatı kurma çabasını, evrensel bir mücadele olarak tanımlar. Çin ve Hindistan gibi ülkeler hâlâ bu hedefe ulaşmak için çabalarken, Türkiye bu konuda örnek olabilecek bir konumdadır. Emperyalist sermaye çevreleri, Türkiye'yi hâlâ Osmanlı kadar güvenilir bulmamaktadır. Bu nedenle, ekonomik inkılâbın başarısı için disiplinli ve planlı bir mücadele şarttır. Vedat Nedim Tör, Türkiye'nin ekonomik faaliyetlerinin hâlâ plansız olduğunu, malzeme ve iş gücünün verimsiz kullanıldığını vurgular. Avrupa'dan gelen uzmanların önerileri, Türkiye'nin hedeflerini anlamadıkları için müstemleke tipi çözümler sunmaktadır. Bu nedenle devletçilik, ekonomik inkılâbın temel taşı olarak görülmelidir. Türkiye'nin ekonomik zaferlerini kendi lehine kullanamaması durumunda emperyalizmin kucağına düşebileceği uyarısında bulunur. Yazının sonunda Vedat Nedim Tör, Türkiye'nin tarihî misyonunun müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına geçişi başarmak olduğunu belirtir. Bu süreçte taklit edilecek bir örnek olmadığını, çözüm yollarının Türkiye tarafından yaratılması gerektiğini savunur. Türkiye'nin ekonomik inkılâbı, diğer inkılâp unsurları gibi orijinal bir eser olacaktır. “*Bu bağlamda, devletin ekonomik cehdini bir millet işi hâline getirmek ve plansızlıktan şuurlu iktisat siyasetine geçmek zorunludur. Şuurun en canlı nişanesi ise program ve plandır*”²²⁵

Vedat Nedim Tör'ün “*Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına*” başlıklı yazısının ikinci bölümü, Türkiye'nin iktisadi bağımsızlık mücadelesini ve bu mücadelenin devlet eliyle yürütülmesi gerekliliğini savunan güçlü bir ideolojik çerçeve

²²⁴Esra Ergüzeloğlu Kilim, “Ülkü’de Devletçilik Ve Planlama”, **Memleket Siyaset yönetim Dergisi**, II/5, (2007/5), s. 176,177.

²²⁵Vedat Nedim Tör, “*Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına*”, **Kadro Dergisi**, (Ocak 1932), 1, s. 4-6.

sunar. Vedat Nedim Tör, Türkiye'nin klasik liberal iktisat anlayışını terk ederek, özgün ve planlı bir iktisat politikası geliştirmesi gerektiğini savunur. Ona göre, müstemleke tipi iktisat anlayışı, Türkiye'yi dışa bağımlı ve geri bırakmıştır. Bu nedenle, iktisadi kalkınma ancak devletin aktif müdahalesiyle mümkündür Vedat Nedim Tör, 1929 Büyük Ekonomik Buhranının Türkiye için bir fırsat olduğunu savunur. Bu dönemde dünya ekonomisinin “*mal temelli bir dengeye*” yöneldiğini ve Türkiye'nin üretim kapasitesiyle bu yeni düzende avantajlı konuma geçebileceğini belirtir. Vedat Nedim Tör, bireysel girişimlerin artık yeterli olmadığını, XX. yüzyılın yüksek teknik gereksinimleri karşısında ancak örgütlü ve planlı bir toplumun başarılı olabileceğini savunur. Bu bağlamda, devletin öncülüğünde bir ekonomik seferberlik çağrısı yapar.²²⁶

İktisat Vekaleti tarafından 1933'de bastırılan “*Sınai Tesisat ve İşletme*” Kitabı'nın giriş kısmında ekonomi ve devlet yatırımlarıyla ilgili bir giriş yazısı yazan Afet İnan “*Yüksek Başvekâlete*”, ithaf ettiği yazısında; Londra İktisat Konferansı'nda, dünyayı etkisi altına alan büyük ekonomik krize karşı çözüm arayışları için de Türkiye'nin doğal yeteneklerine uygun üretim alanlarını hızla geliştirmesi gerektiğini ifade ettiğini; Bu doğrultuda hazırladığı “*Beş Yıllık Kalkınma Planı*”nın ilk aşamasını sunduğunu, Türkiye'yi bu yönde kararlı adımlar atmaya iten sebepleri kısaca açıkladığını ifade etti. Dünya krizine dair genel bir değerlendirmeden sonra Türk ekonomisine dair genel değerlendirmeler yaptı. Türkiye'nin kendi kaynaklarına dayalı, dışa bağımlılığı azaltan ve sanayileşmeyi hedefleyen bir kalkınma yoluna girmesinin gerekliliği üzerinde durdu. “*Beş Yıllık Kalkınma Planı*” hakkında bilgilendirmede bulundu. Bu programın özel sektörün gelişimini de destekleyecek ve Türkiye'yi iktisaden bağımsız, güçlü bir ekonomik yapıya kavuşturacaktı.²²⁷

1930'lu yıllar, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınma hedefleri doğrultusunda devlet eliyle sanayileşmeyi öncelediği bir dönemdir. Bu süreçte hem Sovyetler Birliği hem de ABD'nden teknik uzmanlık ve finansal destek alınarak kapsamlı planlar hazırlandı. Yerli üretim ve ziraat temelli sanayi dalları ön plana çıkarıldı. 1932 yılında Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşmalar doğrultusunda Türkiye'ye 16.000.000 liralık makine ve araç desteği sağlandı. Bu makinelerin bedelinin faizsiz ve mal karşılığı ödeneceği belirtildi. Sovyet uzman heyetleri Türkiye'ye gelerek çeşitli şehirlerde fabrika

²²⁶Vedat Nedim Tör, “*Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına*”, **Kadro Dergisi**, (Ocak 1932), 2, s. 4-8.

²²⁷İktisat Vekâleti, **Raporlar**, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1933, s. 7-16.

kurulması için yer tespiti ve proje hazırlıkları yaptı. Nazilli, Kayseri ve Sarayköy gibi merkezlerde pamuklu dokuma, kaput bezi ve basma üretimi yapılacak fabrikalar planladı. Bu iş birliği, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde önemli bir teknik ve stratejik destek sağladı.²²⁸

1934 yılına gelindiğinde, İktisat Vekâleti tarafından hazırlanan “*Beş Yıllık Kalkınma Programı*” ile devlet eliyle kurulacak on iki fabrika ve özel teşebbüsle birlikte toplam on dört sanayi tesisi planlandı. Bu fabrikaların yarısı ziraata dayalı sanayi dallarına ayrıldı. Pamuklu dokuma, yün ipliği ve çuval fabrikaları bu kapsamda değerlendirilerek; özellikle pamuklu mensucat ithalatının azaltılması hedeflendi. Yeni fabrikaların üretim kapasitesi mevcut tesislerin kat kat üzerine çıkacak şekilde planlanılarak, çiftçinin gelirini artıracak ve yerli hammaddeleri değerlendirecek bir model benimsendi.²²⁹

1933 sonlarında açıklanan “*Beş Yıllık Kalkınma Programı*” yalnızca fabrika inşası değil, aynı zamanda Türkiye'nin iktisadi yönelimini belirleyen bir kalkınma planı olarak tasarlandı. Sümerbank'ın yeniden yapılandırılması, madenlerin işletilmesi, dış ticaretin düzenlenmesi ve üretici örgütlenmesi gibi çok yönlü hedefler içermektedir. Programın temel amacı, devlet eliyle sanayi tesisleri kurarak ekonomik bağımsızlığı güçlendirmek ve yerli üretimi teşvik etmektir.²³⁰ 1933 yılında Türkiye'ye gelen ABD'li uzmanlar, Türkiye'nin ekonomik yapısını analiz ettiler; demiryolları tarifeleri, sanayi altyapısı ve dış ticaret politikaları üzerine önerilerde bulundular.²³¹

1930'lar Türkiye'sinde iktisat politikaları, devletçilik ilkesi doğrultusunda planlı kalkınma modeline dayandı. Sovyet teknik desteğiyle başlayan sanayileşme hamlesi, “*Beş Yıllık Kalkınma Programı*” ile kurumsallaştı. ABD'li uzmanların katkılarıyla teknik altyapı ve dış ticaret alanlarında önemli adımlar atıldı. Ziraata dayalı sanayiye verilen öncelik, hem çiftçinin refahını artırmayı hem de ithalata bağımlılığı azaltmayı hedefledi. Bu dönemde atılan adımlar, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık yolunda önemli bir temel oluşturdu. Dönemin basını ve aydınları arasında yaşanan fikir tartışmalarına göre, liberal ekonomi dönemi yerini artık “*devletçi ekonomi*” modeline bırakmak zorundaydı. Ülke yönetiminde yer alan kadronun bu tartışmaların dışında kalması mümkün değildi. Başbakan İsmet İnönü, Cumhuriyet'in Onuncu Yılı nedeniyle bir makale yayımladı.²³²

²²⁸Cumhuriyet, 7 Ekim 1932. ; 2 Kasım 1932.

²²⁹Cumhuriyet, 13 Ocak 1934.

²³⁰Cumhuriyet, 8 Aralık 1933. ; 17 Aralık 1933.

²³¹Cumhuriyet, 10 Haziran 1933. ; 6 Temmuz 1933.

²³²İsmet İnönü, “*Fırkamızın Devletçilik Vasfı*”, **Kadro Dergisi**, 22, (Ekim 1933), s. 4-6.

Bu makalede özetle; “Devletçiliğin, yıllardır ihmal edilen ülkenin kalkınmasını sağlamak ve ekonomiyi yıpratın nedenlere karşı bir savunma mekanizması oluşturmak amacıyla benimsendiğini açıkladı. Devletin, belirli köprü politikaları olmaksızın, ekonomik rekabetin olumsuz etkileriyle mücadele etmek zorunda olduğu belirtildi. Devlet, trenlerle taşımacılıkta kömür parasını bile karşılayamayacak kadar düşük fiyatlarla hizmet sunarak ekonomik kalkınmayı destekledi. Devletin kâr amacı gütmeyerek bireylerin gerçekleştiremeyeceği büyük ölçekli yatırımları üstlendiği ifade edildi”. 1930’dan sonra “korumacı” ve “ithal ikameci” ekonomik programlar hayata geçirildi. Devletçilik, ekonominin kalkınması, ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve halkın refahının artırılması için zorunlu bir adım olarak görüldü. Bu dönemde Türkiye, hızlı sanayileşme ile ekonomik büyümeyi hedefledi ve ödemeler dengesini iyileştirmeye çalıştı. Nihai olarak amaç; Yerli sanayinin dış etkilere karşı korunması, para arzının sabit tutulması ve bütçe açığının önlenmesiydi.²³³

²³³S. Çerezci, **Dünya Ekonomik Buhranından Devletçilik Politikasına Türkiye’de Suç ve Asayiş: İstanbul Örneği (1929-1933)**, s. 175-183.

SONUÇ

Tarihsel olayların sadece politik veya ekonomik sebeplerle değil, daha derin toplumsal dönüşümler ve fikir akımlarıyla şekillendiği bir gerçektir. Her ekonomik sistemin geliştirdiği bir devlet anlayışı vardır. Yani ekonomik sistemlerin devlet anlayışı, toplum içerisinde bireyin rolünü ortaya çıkarır. Bu da ulusların kaderi üzerinde oldukça önemlidir.

Ekonomi, yalnızca üretim ve tüketim süreçlerini düzenleyen bir sistem değil, aynı zamanda toplumların yapısını ve kimliğini belirleyen bir güçtür. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan tarihi süreçte uygulanan veya uygulanması planlanan “*koruyucu ekonomi politikaları*”, yalnızca ekonomik bağımsızlığı hedefleyen teknik kararlar olarak değerlendirilemez. Bu kararlar, bir yönüyle, toplumun kendini tanımlama biçimini değiştiren tarihsel hamleler olarak da görülmelidir.

Ekonominin toplumların geleceğini belirleyen ve hayati öneme sahip bir süreç olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ve Atatürk Dönemi ekonomi politikalarının tarihsel ve felsefi etkileri, modern Türkiye'nin oluşumunda son derece etkili oldu.

Osmanlı Devleti'nin gümrük politikaları, hem ekonomik hem de siyasi dinamiklerin etkisiyle şekillendi ve zaman içinde farklı koşullara bağlı olarak çeşitli evrelerden geçti. Ticaretin düzenlenmesi, vergi gelirlerinin artırılması ve yerli üretimin desteklenmesi gibi amaçlarla oluşturulan iç ve dış gümrük sistemleri, devletin mali yapısında önemli bir yer tuttu. Ancak kapitülasyonlar ve serbest ticaret anlaşmaları gibi dış baskılar bu politikaların etkinliğini büyük ölçüde sınırladı.

1838'de İngiltere ile imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması, Osmanlı ekonomisini Avrupa piyasalarına açarken, yerli sanayinin çöküşünü hızlandırdı ve ekonomik bağımlılığı artırdı. Serbest ticaret ilkesi, sanayi devrimini tamamlamış Avrupa devletlerinin lehine çalıştı; Osmanlı ise yeterince gelişmemiş sanayisiyle bu rekabet ortamında korunmasız kaldı. 1860'lı yıllarda gümrük gelirlerini artırmaya yönelik girişimlere rağmen, bu düzenlemeler sanayideki gerilemeyi durduramadı; özellikle dokuma gibi geleneksel sektörlerde ciddi üretim kayıpları yaşandı.

Osmanlı Devleti'nin serbest ticareti tercih etmesi, aslında bir dış baskının sonucudur. Ekonomik politikalarda bağımsız hareket edememesi, zamanla yabancı sermayeye olan bağımlılığı artırdı. Bu süreçte yerli tüccarlar ve üreticiler, rekabet gücünü kaybederken, gümrük politikaları yerli sanayiye korumaktan uzak kaldı. 1881 yılında

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde ise bu gidişata karşı bir farkındalık gelişmişti. Friedrich List'in korumacı fikirlerinden etkilenen Osmanlı aydınları, yerli sanayinin korunması gerektiğini vurguladı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelişiyle birlikte bu görüşler ekonomik politikaya yansdı. 1913 tarihli “*Teşviki Sanayi Kanun-ı Muvakkatı*” ve 1915 tarihli “*Teşviki Sanayi Kanunu*”, yerli sanayiye desteklemeyi amaçlayan somut adımlar oldu; vergi muafiyetleri, sanayi okullarının açılması ve yerli iş gücünün teşvikiyle üretim artırılmaya çalışıldı.

Bu politikaların uygulamaya geçirilmesinde çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Sermaye eksikliği, ulaşım ve iletişim altyapısının yetersizliği ile kapitülasyonların yarattığı sınırlamalar, sanayi teşviklerinin istenilen düzeye ulaşmasına engel oldu. Ancak yine de bu çabalar, milli ekonomi fikrinin şekillenmesine katkı sağladı. Cumhuriyet Dönemi'nde daha sistematik olarak sürdürülecek kalkınma stratejilerinin öncüsü oldu.

87

Osmanlı Devleti'nin gümrük politikaları başlangıçta mali gelirleri artırma ve ticareti düzenleme amacı taşısa da, dış baskılar ve yapısal eksiklikler nedeniyle yerli sanayiye koruyucu bir işlev göremedi. İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde başlayan korumacı uygulamalar ise Cumhuriyet yönetiminin ekonomi politikaları için bir geçiş zemini oluşturdu. Sakarya Savaşı öncesinde uygulanan Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Sovyet yardımları ile ekonomik planlamanın önemi ortaya kondu. Nitekim hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde gümrük politikaları, ekonomik bağımsızlık ile dış baskılar arasındaki gerilim hattında şekillendi.

1920'de TBMM'nin kurulmasıyla birlikte ekonomik bağımsızlık tam bağımsızlığın temel parçası olarak ele alındı; gümrük vergileri ilk kez %5 artırıldı ve kısa süre sonra beş katına çıkarıldı. "*1916 Gümrük Tarifesi*" oranlarının on beş kat artırılması ise, TBMM'nin bu alandaki kararlılığını göstermektedir. Bu uygulamalar, savaş döneminde bile yerli üretimi destekleyen koruyucu gümrük politikalarının öncüsü oldu. Kurtuluş Savaşı sonrası dönemde altyapı yatırımları, iskân politikaları ve sanayileşme hedefleriyle yeni bir ekonomik vizyon geliştirildi. Bu bağlamda, Cumhuriyet yönetimi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin korumacı ve milli iktisat odaklı politikalarını miras alarak devam ettirdi. Vergi reformları, denk bütçe ve mali bağımsızlık hedefleri doğrultusunda 1921'de yürürlüğe giren "*Yerli Kumaş Giyme Kanunu*" gibi düzenlemelerle ekonomik milliyetçilik teşvik edildi.

1923 İzmir İktisat Kongresi, İttihat ve Terakki'nin Cemiyeti'nin "*Milli İktisat*" yaklaşımının devamı olarak sanayileşme ve koruyucu gümrük politikalarını yeniden gündeme taşıdı. Farklı toplumsal sınıfların temsil edildiği bu kongrede, yerli üretimin teşviki, kapitülasyonların kaldırılması ve devlet eliyle büyük yatırımlar yapılması yönünde kararlar alındı. Lozan Konferansı'na da etki eden bu strateji, Türkiye'nin yabancı sermayeye tamamen kapalı olmadığını, ancak ekonomik bağımsızlık ilkesinden de taviz vermeyeceğini gösterdi.

Lozan Antlaşması, Türkiye'nin siyasi olduğu kadar ekonomik bağımsızlığını da sağlayan bir dönüm noktasıdır. Sevr Antlaşması'nın aksine Türkiye bu kez mali denetimini yabancı devletlere devretmedi. Kapitülasyonları kaldırdı ve Düyûn-i Umûmiyye'yi sona erdirdi. Osmanlı borçlarının taksitlendirilmesi, gümrük tarifelerinin yeniden belirlenmesi ve yerli işletmelerin millileştirilmesi gibi adımlar, Türkiye'nin ekonomik egemenliğini pekiştirdi. Yeni Türk devletinde ekonomik yönelim konusunda iki ana görüş ortaya çıktı. Ziya Gökalp ve İsmet İnönü öncülüğündeki birinci grup devletçi ekonomi politikalarını savunurken, Cavit Bey liderliğindeki ikinci grup liberal

modeli benimsemişti. Mustafa Kemal ise bu iki görüş arasında denge sağlayan bir hakem rolü üstlendi. Bu tartışmalar, Cumhuriyet'in ekonomik yapısının şekillenmesinde belirleyici oldu. Osmanlı'dan devralınan mali prensipler yeni dönemin kalkınma sürecine doğrudan etki etti. Atatürk'ün ekonomi anlayışı, mali disiplini ve ekonomik istikrarı esas alarak; önündeki engelleri kaldırdı.

Lozan sonrası Türkiye, “*Misak-ı İktisadi İlkeleri*” doğrultusunda ekonomik bağımsızlık için kurumsal adımlar attı. İş Bankası'nın (1924) ve Türk Tayyare Cemiyeti'nin (1925) kurulması, sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi, Kabotaj Kanunu (1926) ve Teşviki Sanayi Kanunu (1927) bu sürecin önemli göstergeleridir. Gümrük tarifeleri 1929'daki Lozan kısıtlarının kalkmasıyla millî çıkarlar doğrultusunda yeniden düzenlendi. Devletçilik İlkesi daha sistemli hale geldi.

1929 Büyük Ekonomik Buhran, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de ciddi sonuçlar doğurdu. Tarım ürünlerinin değer kaybı, döviz sıkıntısı, ithalat daralması ve iç borç krizi, Türkiye'nin liberal politikaları terk ederek koruyucu ekonomiye yönelmesine neden oldu. 1929'da çıkarılan “*1499 sayılı yasa*” ile Türkiye gümrük tarifelerinde bağımsız karar alma hakkını kazandı; devletçi ekonomi modeli daha da pekişti.

1929 Büyük Ekonomik Buhranın etkisiyle Türkiye'de ekonomi politikaları sert biçimde tartışıldı. Mustafa Kemal'in yönlendirmesiyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), CHP'ye alternatif olarak liberal ekonomi modelini savundu. Ancak kısa sürede kapatıldı. Bu gelişmeler, devletçiliğin daha da pekişmesine neden oldu. 1930'lu yıllarda planlı kalkınma dönemine geçildi. 1929 Büyük Ekonomik Buhranın ardından dünya genelinde korumacı politikaların yeniden güç kazanması, Türkiye'nin de bu yönde adımlar atmasını kolaylaştırdı. Gümrük tarifeleri artırıldı, ithalat kısıtlamaları uygulandı ve devlet eliyle sanayi tesisleri kurulmaya başlandı. Bu dönemde Cumhuriyet yönetimi, hem ekonomik bağımsızlığı sağlamayı hem de yerli üretimi artırarak dışa bağımlılığı azaltmayı hedefledi.

ABD'de Roosevelt'in “*New Deal*” politikası, İngiltere'de Keynesçi yaklaşımlar, Almanya ve İtalya'da devlet kontrollü ekonomi uygulamaları ile paralel biçimde, Türkiye de SSCB'nin planlı kalkınma modelinden etkilendi. 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı dışarda yaşanan bu gelişmelerin bir sonucu olarak uygulamaya başlandı. Bu süreçte Merkez Bankası (1930) kuruldu. Demiryolları millileştirildi. Şeker fabrikaları gibi kamu yatırımlarıyla sanayi altyapısı güçlendirildi.

1929 Büyük Ekonomik Buhranının küresel etkileri, Türkiye'de ekonomi politikalarının yönünü belirleyici şekilde değiştirdi. Lozan Antlaşması'nın sağladığı beş

yıllık geçiş süresinin ardından, 1929 yılında yürürlüğe konan “1499 Sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu”, Türkiye’nin dış ticarete tam bağımsız hareket edebilmesini sağlayan önemli bir dönüm noktası oldu. Bu yasa ile ithal mallara uygulanan vergiler %40’a kadar artırıldı. Yerli sanayinin gelişimini amaçlayan koruyucu politikalar resmen başladı.

Yeni tarifeler çerçevesinde, sanayi makineleri ve hammaddeler gümrükten muaf tutulurken; un, şeker, iplik, kumaş gibi temel tüketim mallarına ise yüksek oranlı gümrük vergileri uygulandı. Böylece ithalatın sınırlandırılması ve yerli üretimin teşvik edilmesi amaçlandı. Bu dönemde Teşviki Sanayi Kanunu (1927), ithal ikameci politikaların desteklenmesinde etkili olurken; hammaddesi yurtdışında bulunan ürünlerde yerli üretime yönelim sağlandı.

Atatürk’ün ekonomi vizyonu, Medeni Bilgiler Kitabı, Vergi Bilgisi, TBMM konuşmaları ve CHP hükümetlerinin uygulamaları temelinde şekillendi; Hasan Saka ve Şükrü Saraçoğlu gibi uzmanların katkılarıyla ekonomik istikrarı önceleyen politikalar geliştirildi.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın 30 Haziran 1930’da kurulması, mali istikrarın sağlanması ve ulusal para politikalarının bağımsız şekilde yürütülebilmesi açısından kritik bir adım oldu. Aynı dönemde çıkarılan “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun”, döviz spekülasyonlarını önlemek ve TL’nin değer kaybını engellemek amacıyla önemli düzenlemeler içermekteydi. Ayrıca ithalat ve ihracatı düzenleyen yasalar, ekonominin kontrol altına alınmasını kolaylaştırdı.

1929 Büyük Ekonomik Buhranın etkilerini hafifletmek ve çözüm önerileri geliştirmek amacıyla ekonomi yönetimi, Şakir Kesebir, K. Müller, H. Schacht ve Charles Rist gibi yerli ve yabancı uzmanlara raporlar hazırlattı. İsmet İnönü’nün vurguladığı “tasarruf ilkesi” doğrultusunda Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulurken; yerli malı kullanımı teşvik edilmeye çalışıldı. Ancak iletişim ve altyapı eksiklikleri nedeniyle cemiyetin etkisi sınırlı kaldı.

Bu süreçte, gümrüklerin daha etkin işleyebilmesi için “Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti” müstakil bir bakanlık olarak yeniden yapılandırıldı. “Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı” vasıtasıyla kaçakçılıkla mücadele güçlendirildi. Kaçakçılığı önlemeye yönelik çıkarılan çeşitli yasal düzenlemelerle dış ticaret daha sıkı denetim altına alındı.

Koruyucu gümrük politikaları, yalnızca dış ticaretin kontrolüyle sınırlı kalmadı. Bu politikaların başarılı bir şekilde uygulanması aynı zamanda Türkiye’nin devletçi ekonomi modeline geçişinde de önemli rol oynadı. Mustafa Kemal Atatürk, devletçiliği sosyal ve milli bir model olarak tanımlar. Bu ekonomi modeli bireysel girişimi

desteklerken, devletin ekonomik düzenleyici rolünü ön plana çıkarır. 1931 CHP Kurultayı'nda Devletçilik İlkesi resmen benimsendi. Bu görüş, İsmet İnönü'nün makaleleri aracılığıyla kamuoyuna açıklandı.

1930'lu yıllarda Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) kuruldu. Sümerbank ve İş Bankası aracılığıyla sanayi yatırımları desteklendi. Tekstil, kimya, maden ve kâğıt sektörlerinde açılan fabrikalarla üretim kapasitesi artırıldı. Bu dönemde sanayi kesiminin milli gelirdeki payı %9,9'dan %18,3'e yükseldi.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934–1939), ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin uygulanmaya konulduğu ilk planlı kalkınma girişimidir. Bu planla birlikte ağır sanayiye yatırım yapıldı. Demir-çelik, kimya ve kâğıt sanayilerinde modern tesislerin kurulması sağlandı. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1936) ise hazırlanmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) nedeniyle tam olarak uygulanamadı.

1930'lu yıllarda uygulanan koruyucu gümrük politikaları ve devletçilik ilkesi, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık hedefini destekleyen temel stratejiler oldu. “1929 Gümrük Tarifesi”, ithal ikameci sanayileşmenin hukuki zeminini hazırlarken; gümrük ve para politikalarıyla birlikte ekonomik kalkınma programı güçlendirildi. Bu dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun vadeli ekonomik planlamasında istikrar, üretim ve bağımsızlık odaklı yeni bir ekonomik modelin inşa süreci olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri koruyucu ekonomi politikaları, “uzun vadeli yapılar” anlayışı çerçevesinde incelendiğinde, birbirinden farklı fakat birbirini tamamlayan iki model olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti'nde “koruyucu ekonomi politikaları”, küresel değişimler karşısında “devletin geleneksel düzenini koruma” refleksi olarak görülmektedir. Atatürk dönemi ekonomi politikaları ise “ulusal kimlik oluşturma ve ekonomik bağımsızlığı sağlamanın bir aracı” olarak daha kapsamlı bir dönüşüm süreci sunmaktadır. Dolayısıyla, Atatürk dönemi ekonomi politikaları, Osmanlı Devleti'nin statükoyu koruma refleksinden farklı olarak, yeni bir ekonomik sistem inşa etme gayesi taşımaktadır.

Bu süreç, gelip geçici ve kısa süreli politik kararlarla şekillenmedi. Toplumun ekonomik yapısını dönüştüren uzun vadeli kalkınma stratejileriyle şekillendi. Osmanlı Devleti'nde ıslahatçı bir anlayış baskınken Atatürk Türkiye'sinde inkılapçı bir anlayış egemendir. Bu bağlamda, birbirinin devamı gibi görünen bu iki dönemi yalnızca politik kararları üzerinden değerlendirmek eksik kalacaktır. Ekonomik yapıları, üretim süreçleri ve toplumsal dönüşümler bağlamında ele almak, “koruyucu ekonomi” politikalarının gerçek etkisini anlamak açısından daha kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

Bu bağlamda Osmanlı'nın koruyucu gümrük politikaları, tarihsel süreçte sadece ekonomik bağımsızlığın korunmasına ve devletin bekasına yönelik bir girişim olarak şekillendi. Atatürk'ün ölümüne kadar ki süreçte ise yeni bir ulusal kimlik inşa edilerek devletin modernleşme süreci ile iç içe geçmiş bir ekonomik dönüşüm temsil edilmektedir.

EKLER

BELGELER

B.1	Türk Gümrük Tarife-i Umumiyesi'ne Dair Kanun Tasarısı 23 Ocak 1929. (BCA,30.18.1.2.1.13.30.)
B.2	Gümrük Umum Müdürlüğü emrinde bir Gümrük Kumandanlığı ihdası hakkında kanun tasarısı. 19 Aralık 1931. (BCA, 30.18.1.2.24.80.4.)
B.3	Gümrük vergisini Beş katına çıkarılması. 22 Temmuz 1920. (BCA, 30.18.1.1.1.5.6.)
B.4	Gümrük İthalat Umumi Tarifesi'nin bazı maddelerini değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı. 11 Kasım 1931. (BCA, 30.18.1.2.24.76.7.)
B.5	İthal edilecek sanayi malzemelerinin, belli bir miktarı geçmemek kaydıyla gümrük ve muamele vergisinden muaf tutulması. 20 Temmuz 1932. (BCA, 30.18.1.2.30.56.10.)
B.6	Gümrük Muhafaza Teşkilatı Hakkında Kanun Tasarısı. 30 Nisan 1930. (BCA, 30.18.1.2.10.26.15.)
B.7	1499 sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu'na ekli tarifede gösterilen vergilerin değiştirilmesi. 12 Haziran 1932. (BCA, 30.18.1.2.29.47.5.)
B.8	Türkiye sahillerinde deniz nakliyatı (Kabotaj) ve limanlarla kara suları dahilinde sanat ve ticaret icrası hakkında kanun tasarısı. 16 Şubat 1926. (BCA, 30.18.1.1.17.92.14.)
B.9	Türkiye sahillerinde deniz nakliyatı (Kabotaj) ve limanlarla kara suları dahilinde sanat ve ticaret icrası hakkında kanun tasarısı. 16 Şubat 1926. (BCA, 30.18.1.1.17.92.14.)
B.10	Teşviki Sanayi Kanun Tasarısı. 27 Şubat 1927. (BCA, 30.18.1.1.23.12.10.)
B.11	Teşviki Sanayi Kanun Tasarısı. 27 Şubat 1927. (BCA, 30.18.1.1.23.12.10.)
B.12	Ticarette Tağşişin Meni ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun. Resmi Gazete , S. 1524, (19 Haziran 1930), s.4.
B.13	Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun. Resmi Gazete , S. 1216, (15 Haziran 1929), s. 1.
B.14	Gümrük Tarifesi Kanunu. Resmi Gazete , S. 1230, (1 Temmuz 1929), s.1.
B.15	Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Teşkiline Dair Kanun, Resmi Gazete , S.1989, (30 Aralık 1931), s.1.

B.1: Türk Gümrük Tarife-i Umumiyesi'ne Dair Kanun Tasarısı 23 Ocak 1929.
(BCA,30.18.1.2.1.13.30.)

T.C.
BAŞVEKALET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ

Şube: _____
Sayı: 12042

Kararname Tasarısı

Gümrük ü. müdürlüğü emrinde
Bir Gümrük Kumandanlığı ihdası
n. H. K. Lazımdır - -

19 - 12 - 31

Bg. V.
İSMEY

Ad. V.
Y.R.

M. M. V.
Z.

Da. V.
Ş.K.

Ha. V.
D.T.R.

Ma. V.
M.A.

M. V.
E.

Na. V.
M.

İk. V.
M.Ş.

S. I. M. V.
D.R.

030 10 01 03 24 90 9

B.2: Gümrük Umum Müdürlüğü emrinde bir Gümrük Kumandanlığı ihdası hakkında kanun tasarısı. 19 Aralık 1931. (BCA, 30.18.1.2.24.80.4.)

B.3: Gümrük vergisini Beş katına çıkarılması. 22 Temmuz 1920.
(BCA, 30.18.1.1.1.5.6.)

T.C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELAT MUDURLUĞU
Şube : _____
Sayı : 4.965

Kararname sureti

Gümrük ithalat umumî tarifesi
nin bazı maddelerini
tadil. H. kanunî teşvîk.
15 - 11 - 1931

Bş. V.
İSME1

Ad. V.
Y. K.

M. M. V.
Z.

Da. V.

Ha. V.
D. T. R.

Ma. V.
M. A.

Mf. V.

Na. V.

İk. V.
M. Ş.

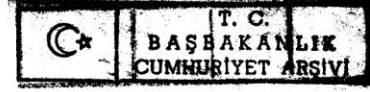
S. İ. M. V.
D. R.

080 18 01 24 76 7

B.4: Gümrük İthalat Umumi Tarifesi'nin bazı maddelerini değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı. 11 Kasım 1931. (BCA, 30.18.1.2.24.76.7.)

B.5: İthal edilecek sanayi malzemelerinin, belli bir miktarı geçmemek kaydıyla gümrük ve muamele vergisinden muaf tutulması. 20 Temmuz 1932. (BCA, 30.18.1.2.30.56.10.)

T. C.
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube
Sayı 9244

~~Kararname sueti~~

*Gümrük muhafaza teskilatı
hakkında Kanun tasviri*

30. 4. 930

Bş. V.
İSMET

Ad. V.
M. E.

M. M. V.
M. A.

Da. V.
Ş. K.

Ha. V.
D. T. R.

Ma. V.
Ş. S.

Mf. V.
C. H.

Na. V.
R.

İk. V.
R.

S. I. M. V.
D. R.

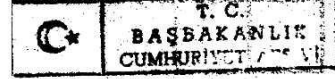
030	18	01	02	10	26	15
-----	----	----	----	----	----	----

B.6: Gümrük Muhafaza Teşkilatı Hakkında Kanun Tasarısı. 30 Nisan 1930.
(BCA, 30.18.1.2.10.26.15.)

T. C.
BAŞVEKÂLET
Muameleât Müdürlüğü
Şube: B
Sayı: 17008

KARARNAME

1499 numaralı Gümrük Tarife
si Kanununa birinci maddesi
birinci maddesi Kanuna mülkiyet
de gösterilen vergilerin tadili H.K. 12

12-6-1932

Bş. V.
İEMET

Ad. V.
Y.K.

M. M. V.
Z.

Da. V.

Ha. V.
D.T.R.

Ma. V.
M.A.

Mf. V.
E.

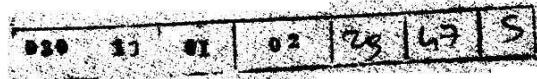
Na. V.
H.

İk. V.
M.Ş.

S. İ. M. V.
D.R.

G. İ. V.
A.R.Z.

Zr. V.
M.

B.7: 1499 sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu'na ekli tarifede gösterilen vergilerin değiştirilmesi. 12 Haziran 1932. (BCA, 30.18.1.2.29.47.5.)

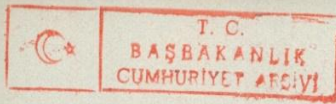
B.8: Türkiye sahilllerinde deniz nakliyatı (Kabotaj) ve limanlarla kara suları dâhilinde sanat ve ticaret icrası hakkında kanun tasarısı. 16 Şubat 1926.
(BCA, 30.18.1.1.17.92.14.)

		
Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdiriyyeti Aded 3179		
Türkiye Sahillerinde nakliyyat-ı bahriyye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları dahilinde icra-yı San'at ve Ticaret hakkında Kanun Lâyihası: 16 Şubat 1926		
Başvekil İsmet	Adliye Vekili M.Esad	Müdafaa-i Milliyye Vek.Vek. M.Cemil
Bahriye Vekili İhsan	Dahiliyye Vekili M.Cemil	Hariciyye Vekili Dr.T.Rüştü
Maliye Vekili H.Hüsnü	Maarif Vekili M.Necati beyefendi imzada bulunmadı.	Nafia Vekili Behiç
Ziraat Vekili M.Sabri	Ticaret Vekili A.Cenani	Sih. ve Mua.İct.Vekili Dr.Refik

B.9: Türkiye sahillerinde deniz nakliyatı (Kabotaj) ve limanlarla kara suları dâhilinde sanat ve ticaret icrası hakkında kanun tasarısı. 16 Şubat 1926.
(BCA, 30.18.1.1.17.92.14.)

B.10: Teşviki Sanayi Kanun Tasarısı. 27 Şubat 1927. (BCA, 30.18.1.1.23.12.10.)

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekalet
Kalem-i Mahsûs Müdüriyyeti
Aded
4808

Teşvik-ı Sanâyi Kanun lâ'ıhası.

27 Şubat 927

Başvekîl
İsmet

Adliye Vekîli
M. Esâd

Müdâfa'a-i Milliye Vekîli
İmzada bulunmadı

Bahriye Vekîli
İmzada bulunmadı

Dahiliye Vekîli
M. Cemil

Hariciye Vekîli
Dr. Tefvik Rüşdü

Maliye Vekîli
M. Abdülhâlik

Maarif Vekâleti Vekîli
Dr. Refik

Nafia Vekîli
Behic

Ziraat Vekîli
M. Sabri

Ticaret Vekîli
M. Rahmi

Sih. ve Muav. İct. Vekîli
Dr. Refik

B.11: Teşviki Sanayi Kanun Tasarısı. 27 Şubat 1927. (BCA, 30.18.1.1.23.12.10.)

T.C. Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

İdare ve gazı işleri için
Bazıvokâlet Müdâvenat Müdürlüğüne
müracaat olunur.

19 HAZİRAN 1930
PERŞEMBE

SAYI: 1524

KANUNLAR

Dahiliye memurları kanunu

Kanun N° : 1700

Kabul tarihi: 1006/1930

Memurların derece ve sınıfları

Madde 1 — Dahiliye memurlarının derece ve sınıfları aşağıda gösterilmiştir:

Derece	Merkeзде
1	Müşavir
2	Tefiş heyeti reisi, umum müdürler, vekâlet hukuk müşaviri
3	Umum müdür muavimleri, Hukuk müşavir muavimi
4	Şube müdürleri
5	Şefler ve memurlar
6	Kâtipler

Vilâyetlerde

1	Umumî müfettişler
2	Valiler
3	Vali muavimleri
4	Kaymakamlar, mektupçular, hukuk işleri müdürleri ve polis müdürleri
5	Nüfus, idkân, nahiye müdürleri, vilâyet mahiyet memurları, mektupçuluk kalemi müavimleri
6	Vilâyet mektupçuluk kalemi, idare heyeti ve nüfus başkâtipleri, idkân ve evrak memurları, kaza tahrirat kâtipleri, nüfus ve idkân memurları
7	Nahiye tahrirat kâtipleri, nahiye nüfus memurları, kaza tahrirat kâtipi refikeleri ve nüfus kâtipleri.

Bu listede dahil olmayan memurlar maaşlarına müstahak göre olmaları için memurlar derecesinde sayılırlar. Valik ve müfettişlik, dört kaymakamlık, mektupçuluk, hukuk işleri müdürlüğü, polis müdürlüğü, vali muavimlikleri ve beşinci derecedeki memurluklar üç sınıftır. Altıncı ve yedinci derece memurları bir sınıftır.

Valik, vali muavimliği, mektupçuluk, hukuk işleri müdürlüğü kaymakamlık, polis müdürlüğü, ve nahiye müdürlüğü sınıfları mahallî olmayıp şâhidler.

Lâzım ve zarure hâlinde valiler ve kaymakamlar kendi dereceleri maaşları ile umum müdürlüklerde ve şube müdürlüklerinde istihdam olunabilirler.

Namzetlik ve ehliyet şartları

Madde 2 — İlk defa Dahiliye memurluğuna namzet olarak girebilmek için orta mektep mezunu bulunmak şarttır. Bu şartı haiz olanlardan müteaddit talip bulunduğu takdirde talipler arasında müsabaka yapılır.

Orta mektep mezunu bulunmadığı takdirde diğerlerinin müsabaka imtihanı ile alınması caizdir.

Namzetlik müddeti azami bir senedir. Bu müddetin ikmalinde dairesi âmîniye ehliyeti tasdik edilmeyen kat'î surette memuriyete kabul olundular. Ehliyeti dairesi âmîniye tasdik edilmeyen namzetler Dahiliyenin diğer dairesinde bir sene daha namzetlik geçirebilirler. Bu dairede dahi ehliyet göstermemiş bulunanlar artık memuriyete alınmazlar.

Mülkiye veya hukuk mekteplerinden mezun olanlar, namzetlik devrilerini birinci sınıf nahiye müdürlüklerinde, vekâlet veya vilâyet mahiyet memurluklarında ve yahut bu derecelere muadil olmak üzere vekâletin tenzip edeceği memurluklarda geçirirler.

Namzetlik müddeti zarfında namzetlere maaş kanununun 20 inci maddesi mücünce ücret verilir.

Mülkiye ve hukuk mekteplerinden mezun olup bir sene namzetlik geçirmiş bulunanlardan her sene müsabaka ile beş Efendi Avrupa staj için gönderilebilir ve bunlardan dahiliye hizmetlerini de etmek üzere bir tashihname alınır.

Madde 3 — Dahiliye memurluğu muayyen bir meslek olup bu meslekte dereceleri ihraz için aranacak şartlar aşağıda gösterilmiştir.

Dördüncü veya daha yukarı derecelerdeki merkez ve vilâyet memurlarının mülkiye veya hukuk mekteplerinden mezun olmaları şarttır. Bu memurlardan ikinci maddede zikredilen memurluklarda iki beş sene hizmet edenler dördüncü derecenin üçüncü sınıf memurluğuna tayin edilebilirler. Mülkiye veya hukuk tahsilatını bitirdikten sonra cenebi memlekelerde vekâletin kabul edeceği mektep veya darülfünunlarda tahsilini veya dairesinde stajını ikmal ile avdet edenler ikinci maddede yazılı memurluklarda namzetlik müddeti dahi dahil olduğu halde üç sene hizmet ve ehliyetlerini ispat ettikten sonra doğrudan doğruya dördüncü derecedeki memurlukların ikinci sınıfına tayin edilebilirler. Hukuk mezunlarının yedi senelik idadî veya lise tahsilini bitirmiş olmaları lâzımdır. Bu derecede tahvil görmüş olanlar bulunmadığı takdirde bu kanuna nazırdan evvel bilhüsnan ehliyetlerini ispat etmiş olanlar ile

**B.12:Ticarette Tağşişin Meni ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun.
Resmî Gazete, 19 Haziran 1930.**

T.C. Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Tegrinievvel 1336

<i>İdari ve tabiiî muameleler için Bakanlıklar Müdâricesi Müdürlüğüne müracaat olunur</i>	15 HAZİRAN 1929 CUMARTESİ	SAYI: 1216
---	--------------------------------------	-------------------

Kaçakçılığın men ve takibi hakkında kanun

Kanun No: 1310

Tebliğ ve icrasına dair karar

Kabul tarihi: 2/6/1929

Tebliğ ve icrasına dair karar

Fasıl - 1

Umumi hükümler

Madde 1 — Aşağıda sayılan fiilleri işlemek kaçakçılıktır:

A - Her hangi bir maddayı veya eşyayı gümrük muamelesine tabi tutmaksızın Türkiye'ye ithal veya Türkiye'den ihraç etmek,

B - Türkiye'ye ithal veya Türkiye'den ihraçı memnu olan her hangi bir madde veya eşyayı Türkiye'ye ithal veya Türkiye'den ihraç,

C - Kanunen devlet inhisarı altında bulunan maddeleri meşru ve ya salâhiyetli olmaksızın:

1 — Türkiye'ye ithal etmek,

2 — Memleket içinde bir mahalden diğer mahale nakletmek,

3 — Her nerede olursa olsun saklamak,

4 — Satışa çıkarmak veya satmak,

5 — Bilerek kabul etmek, satın almak, istimal veya istihlak etmek «Tütün ve sigara kâğıdı ve ithali memnu her nevi kopya kâğıdı matlak olarak»,

6 — Türkiye dahilinde imal etmek veya imal için harıçten alâit ve edevat ithal etmek veya bu alâit ve edevatı dahilinde imal etmek veya nakletmek veya istimal etmek veya hıfz etmek veya faîlin maksadı istimalini bilerek tedarik etmek,

D — Hususî kanunları mucibince rüşumdan muaf olarak veya az resimle bazı meslek esbabına müayyen işlerde kullanılmak üzere verilen inhisar maddelerini:

1 — Tahsis edildikleri yerlerden başka yerlerde kullanmak veya satmak

2 — Bilerek satın almak;

B.13: Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun. Resmi Gazete, 15 Haziran 1929.

Resmî Gazete

Tesis tarihi : 7 Teşrinievvel 1336

İdarî ve tahvîlî muamelelât için
Başvekelet Müderrisat
Müdürlüğüne müracaat olunur

1 temmuz 1929
Pazartesi

SAYI: 1230

KANUN

Kanun No: 1409

Gümrük Tarifesi kanunu

Kabul tarihi
1 / 6 / 1929

MADDE 1 — Türkiyeye giren eşyanın kâffesinden bu kanuna merbut tarifede gösterilen gümrük resmi alınır.

Tarifede mezkûr olmayan eşya yeni bir kanunla tarifeye ithal olununcaya kadar rayiç kıymetleri üzerinden yüzde kırk resme tabi tutulur.

MADDE 2 — Ecnebi bir memleket tarafından Türkiyeden oraya gelen sefa ve mamulât veya mahsulâtın tamamını veya bir kısmını istihdafen memnuiyet ihdas edilir veyahut Türkiyeden oraya giden ihracat mevaddına karşı manî derecede ağır bir resim vazolunur veya başka memleketlerin gemilerine mamulât ve mahsulâtına bahsedilen mîssadattan Türk sefa ve mamulât ve mahsulâtı müstesna tutulursa o ecnebi memleket rivâredatına karşı mukabil memnuiyet vazına veya manî derecede ağır resim tahmiline veya mukabele bilmisil tedbirleri ittihazına İera Vekilleri Heyeti salâhiyettardır.

MADDE 3 — Her hangi bir memleketçe Türkiyeye valî olan ihracat hakkında prim, dumping veya emsali tertibatla işbu kanunda takip edilen gayeleri akmaz bırakacak tedabir alınacak olursa gümrük resmini işbu prim ve sair derecesinde muvakkaten tezyit gibi muvafık göreceği müteakıl tedbirler ittihazına İera Vekilleri salâhiyettardır.

MADDE 4 — Aşağıda yazılı eşya gümrük resminden muaftır:

1 — Yolcuların beraberlerinde getirecekleri kullanılmış ve kullanılmamış zati eşya,

Zati eşyanın malîyet ve miktarı ve yolcuya aidiyetinin ne suretle sabit olacağı bir nizamname ile tesbit olunur.

Yolcuların beraberlerinde bulunacak sigaraların elli ve sigaraların yirmi tanesi ve elli gram tutunda elli yaprak sigara kâğıdı, iki kutu kibrit ve yolculuk esnasında istimale

T.C. Resmî Gazete

Tenis tarihi: 7 Tegrinievvel 1336

<i>İdare ve yazı işleri için Bazvekdlet Müddevanat Müdterisgâne müracaat olunur.</i>	30 KANUNUEVVEL 1931 ÇARŞAMBA	SAYI: 1989
--	--	------------

KANUNLAR

Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti teşkiline dair kanun

Kanun №. 1909

Kabul tarihi: 29/12/1931

Madde 1 — Gümrük ve Devlet İnhisarları işleri (Posta, telgraf ve telefon hariç) meşgul olmak üzere Gümrü. ve İnhisarlar Vekâleti teşkil edilmiştir.

Madde 2 — Bu Kanun neğri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu Kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

29/12/1931

— — —

Ziraat Vekâleti teşkiline dair kanun

Kanun №. 1910

Kabul tarihi: 29/12/1931

Madde 1 — Ziraat işleri İktisat Vekâletinden ayrılarak bu işlerle meşgul olmak üzere Ziraat Vekâleti namıyla yeniden bir Vekâlet teşkil olunmuştur.

Madde 2 — 16 kânunesani 1928 tarih ve 1200 numaralı kanun mülğadır.

Madde 3 — Bu Kanun neğri tarihinden muteberdir.

Madde 4 — Bu Kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

29/12/1931

Devlet memurları maaşatının tevhit ve teadülü hakkındaki 1452 numaralı kanuna müzeyyel ve Gümrükler bütçesine tahsisat ilâvesine dair kanun

Kanun №. 1911

Kabul tarihi: 29/12/1931

Madde 1 — Devlet memurları maaşatına tevhit ve teadülü hakkındaki 1452 numaralı kanuna merbut (2) numaralı cetvelin gümrükler kısmına işbu kanuna bağlı (1) numaralı cetvelde derece, adet, unvan ve miktar maaşları yazılı teşkilât ilâve olunmuştur. Bunların maaşları 261 inci fasla mevzu tahsisat tasarruflarından tesviye olunur.

Madde 2 — Gümrükler Umum Müdürlüğü 1931 bütçesinde merbut (2) numaralı cetvelde yazılı yeniden açılacak fasllara 9350 lira tahsisat ilâve olunmuştur.

Madde 3 — İnhisarlar bütçeleri maaş ve ücret tertiplerinden gösterilecek tasarruflar karşılık itihaz olunmak üzere kadroları İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak teşkilâtın 1931 mali senesi zarfında tatbikine mezuniyet verilmiştir.

Bu bütçelerin masraf tertiplerinden bedeli icar ve harclara tertiplerine 30 000 liraya kadar münakale icrasına İcra Vekilleri Heyeti karar verebilir.

Madde 4 — Bu Kanun neğri tarihinden muteberdir.

Madde 5 — Bu Kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

29/12/1931

B.15: Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Teşkiline Dair Kanun, Resmi Gazete, 30 Aralık 1931.